

UNIVERZITA PARDUBICE

FAKULTA FILOZOFICKÁ

Diplomová práce

Bc. Kateřina Burešová

2011

UNIVERZITA PARDUBICE

FAKULTA FILOZOFICKÁ

Mariánská hut' v Herálci

(diplomová práce)

Bc. Kateřina Burešová

UNIVERZITA PARDUBICE

FAKULTA FILOZOFICKÁ

Maria's glass works in Heralec

Bc. Kateřina Burešová

UNIVERZITA PARDUBICE

FAKULTA FILOZOFICKÁ

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Akademický rok: 2009/2010

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Bc. Kateřina BUREŠOVÁ**

Studijní program: **N7105 Historické vědy**

Studijní obor: **Kulturní dějiny**

Název tématu: **Mariánská huť v Herálci**

Zadávací katedra: **Katedra historických věd**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

1. Úvod
2. České sklo
- 2.1. Sklářské regiony
- 2.2. Výrobky a jejich odbytíště
3. Mariánská huť
- 3.1. Rychmburské panství
- 3.2. Vznik sklárny
- 3.3. Majitelé, nájemci
- 3.4. Působení mistra Ignatze Hofenbradela
4. Typy sklářské výroby a export výrobků
5. D.sledky působení sklárny pro panství

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování diplomové práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

ADÁMEK, K. V. Sborník okresu hlineckého. Hlinsko, 1897. ADLEROVÁ, A. Současné sklo. Praha, 1979. BÁLEK, V. Jak šel čas naší Vysočinou. Svatka, 1939. BROŽKOVÁ, H. - DRAHOTOVÁ, O. - HEJDOVÁ, D. České sklo 1800-1860. Praha, 1989. *tytéž* České sklo II. Sklo období baroka 17. a 18. století. Praha 1989. BROŽOVÁ, J. Sklářny v oblasti Českomoravské vrchoviny. Ars vitaria III, 1971. DRAHOTOVÁ, O. Evropské sklo. Praha, 1935. *táž* Historie sklářské výroby v Českých zemích. Praha, 2005. *táž* České sklo. Praha 1935. CHUTNÁ, M. Skláři Vysočina 88. Žďár nad Sázavou 1988. KAPUSTA, J. Horácké sklo. Polička, 1976. *táž* Sklářství na Horácku. Polička, 1971. KRETZ, F. O českém skle. Brno, 1928. LNĚNICKOVÁ, J. Hlavní tabele skláren, sklářských mistrů a sklářů v Českém království (1771- 1772) In: MZpčK 32, 1997. s. 197-220. MEDKOVÁ, J. Sklářství na Vysočině. Jihlava, 1972. *táž* Povídání o českém skle. Praha, 1972. PAVLISOVÁ, E. Sklářství v oblasti Žďárských vrchů do přelomu 18. a 19. století. Žďár nad Sázavou, 1977. VÁVRA, J. R. Pět tisíc let sklářského díla. Praha, 1953. VONDRUŠKA, V. SKLÁŘSTVÍ. PRAHA, 2002. WLASÁK, O. Sklářství v Posázaví v 18. a 19. století. In: Sázavsko 5, 1997. s. 49-78. fondy SOA Zámorsk Velkostatek Rychmburk. fondy MZA Brna Novoměstský velkostatek fondy SOK Žďár nad Sázavou Obec Herálec

Vedoucí diplomové práce:

doc. PhDr. Marie Macková, Ph.D.

Katedra historických věd

Datum zadání diplomové práce: **30. dubna 2009**

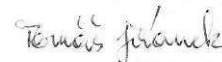
Termín odevzdání diplomové práce: **31. března 2010**

prof. PhDr. Petr Vorel, CSc.

děkan

L.S.

doc. PhDr. Tomáš Jiránek, Ph.D.

vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2009

Prohlašuji:

Tuto práci jsem vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Univerzitní knihovně.

V Pardubicích dne 29. 11. 2010

Kateřina Burešová

Děkuji všem, kteří mi byli nápomocni při vzniku této práce. Především děkuji doc. PhDr. Marii Mackové, Ph.D. za trpělivost, vstřícnost a cenné rady, panu Michalu Štorkovi za zpřístupnění neinventarizovaných archiválií a paní Tlusté za ukázkou výrobků. Také veškerému personálu archivů v Zámrsku a Žďáře nad Sázavou.

Souhrn

Sklářské řemeslo má dlouhou a barvitou historii, z počátečních rodinných hutí vznikly rozsáhlé firmy, zabývající se buď pouze hutnickou výrobou, nebo samotnou rafinací. Sklářské hutě vznikaly v zemích Koruny české v hojně míře, jednalo se o efektivní způsob, jak zpracovat polámané dřevo, klestí a ještě na tom vydělat. Tradiční české výrobky byly ve světě velmi ceněné a vyhledávané, proto zde vznikalo stále více podniků. Tradičními sklářskými kraji byly hlavně severní Čechy, Šumava a Českomoravská vysočina.

Na tradici Horáckého sklářství navazuje sklárna v Herálci. Mariánská huť vznikla na území obce Český Herálec v chrudimském kraji roku 1727 a fungovala téměř nepřetržitě do roku 1920. Sklárnu zřídila rychmburská vrchnost a následně ji pronajímala. Mezi nájemci byli i příslušníci sklářského rodu ze Šumavy, Ignatz a Ludwig Hafenbrädl. Výše nájemného se měnila s každou jednotlivou smlouvou, kde se zároveň udávaly podmínky pronájmu sklářské hutě, které se převážně zabývaly otázkou prodeje a odběru dřeva.

Ve výrobě dlouho převažovala tvorba tabulového a solinového skla. Až po polovině 19. století získala prim široká škála skla dutého. Výrobky byly různě barevné, malované, ryté či broušené. Kvalitu u tabulového skla ocenili Bohuslav Balbín i Pavel Stránský ze Zhoře. Sortiment se prodával v okolních obcích na panstvích Novoměstském, Žďárském či Rychmburském. Dále se prostřednictvím formanských vozů vyvážel přes Vídeň do zahraničí.

Na zániku sklárny se podepsaly stále rostoucí ceny dřeva, neschopnost konkurovat severočeským podnikům a počátek první světové války, kdy většina sklářů odešla do bojů nebo za obživou do severních Čech. Definitivní tečkou bylo zbourání hutního komínu roku 1920. Jedinou památkou po existenci hutě jsou samotné výrobky, ze stavby se nic nezachovalo.

Summary

Glass craft has a long and colourful history; original family glass works turned into large companies dealing with either only hand-made glass production, or with glass refining. A plenty of glass works was established in the Lands of the Crown of Bohemia because it was an effective method of processing broken wood and loppings and making money on that. Traditional Bohemian products were highly appreciated and sought-after in the world; that is why more and more companies were being established there. Northern Bohemia, the Bohemian Forest (Šumava) and the Czech-Moravian Highlands (Českomoravská vysočina), above all, used to be the traditional glass industry regions.

The glass works in Herálec builds on the highland glass industry tradition. The Marian Glass Works was established in 1727 within the territory of the village of Český Herálec in the region surrounding the town of Chrudim and was in operation almost continuously until 1920. The Glass Works was established and subsequently leased by a lord of Rychmburk. Members of a glassmaker's family from the Bohemian Forest, Ignatz and Ludwig Hafenbrädl, were among the tenants, too. The rent changed with every single contract which also stated the conditions of the glass works lease dealing mostly with the question of the sale and collection of wood.

Plate- and salt-based glass dominated the production for a long time. A broad variety of blown glass was preferred only in the second half of the 19th century. The products were of various colours, painted, engraved or ground. The quality of plate-glass was appreciated both by Bohuslav Balbín and Pavel Stránský of Zhoř. The assortment was sold in neighbouring villages in Nové Město, Žďár and Rychmburk manors. Further, it was exported by means of carter's carriages through Vienna to abroad.

Increasing prices of wood, inability to compete with the companies in Northern Bohemia and the beginning of World War I when most of the glassmakers went to battle or to Northern Bohemia to earn living, contributed to the dissolution of the Glass Works. The demolition of the Glass Works chimney in 1920 was the

UNIVERZITA PARDUBICE

FAKULTA FILOZOFICKÁ

definitive end. The products are the only memory of the existence of the Glass Works, there is nothing left of the building.

Economic history – glass industry – Český Herálec – Marian Glass Works

Obsah

Souhrn	6
Summary	9
Úvod.....	1
I. Sklo	7
1. 1. Sklářské pece	7
1. 2. Sklářny v Českých zemích	10
1. 2. 1. Topografie současných skláren.....	20
1. 3. Sklářství na Horácku.....	24
1. 4. Postavení sklářů	32
1. 5. Sklářské školství	38
2. Mariánská huť	42
2. 1. Velkostatek Rychmburk	42
2. 2. Obec Herálec.....	43
2. 3. Mariánská huť	48
2. 3. 1. Vzhled.....	50
2. 3. 2. Výdaje sklárny	53
2. 3. 3. Zisky sklárny.....	64
2. 3. 4. Personální obsazení	64
3. Význam sklárny pro velkostatek.....	71
4. Sklářský sortiment v Českých zemích	76

4. 1. Sortiment skla v Herálecké huti.....	85
5. Obchod.....	89
5. 1. Obchod s heráleckým zbožím.....	93
6. Závěr.....	96
Použitá literatura.....	102
Ukázka tvorby Mariánské hutě.....	116

Úvod

Sklářství má za sebou dlouhou historii. Jako každé uměleckoprůmyslové odvětví bylo zasaženo obdobími rozkvětu a úpadku. Celostátní krize se promítly do nedostatku surovin, odbytíšť i pracovníků. Přesto tajemství sklářského umění nezaniklo, šířilo povědomí o slávě českého skla. Otázka sklářství je aktuálním tématem, protože tradice kvalitního českého skla pomalu zaniká.

K rozšíření znalostí o postavení českého skla a o počátcích výroby na našem území přispívá hlavně archeologie. Prvním objektem bádání se staly skleněné korálky z pravěkého období, od 60. let se archeologové začali zajímat o zaniklé sklárny, jako o zdroji informací o typech sklářských pecí i tehdejších výrobním procesu. Dnešní archeologický výzkum zahrnuje i soustavné studium chemického složení nalezeného skla na základě rozborů z laboratoří.¹

Českému sklu byla jako významnému a kulturnímu fenoménu věnována pozornost badatelů již od druhé poloviny 19. století. Publikovány či připomenuty byly především archivní prameny ze šlechtických, centrálních archivů i rodinných archivů hut'mistrů i obchodníků se sklem, které dávají obraz o rozmístění skláren, případně o charakteru výroby a zušlechťování skla v jednotlivých regionech, o vývoji zahraničního obchodu a směrech jejich vývozu. Kromě děl E. von Schebecka a F. Mareše, založených na archivním bádání, existuje řada článků regionálních badatelů v českých i německých vlastivědných časopisech, mnohdy využívají a komentují archiválie, dnes již nedostupné. Modernější zpracování podávají hlavně muzejní pracovníci či historikové umění ve 20. století. Důkazem toho je odborník z berlínského Uměleckoprůmyslového muzea R. Schnidt, jenž ve svých pracích zařazuje české sklo do středoevropského kontextu a do těsného vztahu se sklem německým. České sklo, prostřednictvím neustálé migrace sklářů a rodových svazků celých generací, sdílelo stejnou výrobní technologii i podobné kulturní prvky. Významnou postavou mezi německými historiky byl G. E. Pazaurek, který ve své práci o skle období empirismu a biedermeieru důkladně zpracoval české sklo 1. poloviny 19. století. Z dalších badatelů vynikali jablonecký K. R. Fischer

¹ Výzkumný ústav Sklo Union v Teplicích, Ústav jaderné fyziky AVČR v Řeži a Ústav skla a keramiky při pražské Vysoké škole chemicko-technologické.

a jihočeský J. Blau. Do moderní doby uvedli české sklo F. X. Jiřík, I. Preissler nebo E. Hirsch. Saský historik W. Holzhausen osvětluje vztah rudolfínského rytce Caspara Lehmana k drážďanskému dvoru, berlínská historička M. Klanteová se zabývá sklářstvím v Jizerských horách a ve Slezsku. Na hospodářské a společenské pozadí vývoje českého skla poukázal J. Klepl.²

Na všechny tyto práce navazovali další generace historiků umění, ovšem hlavním centrem zkoumání bylo od dob ředitelování F. X. Jirečka pražské Uměleckoprůmyslové muzeum, jež vlastní jednu z největších světových sbírek skla. I další muzea se soustavně věnují zkoumání sklářské výroby v regionech, např. Muzeum skla a bižuterie v Jablonci nad Nisou. V souvislosti se spoluprací muzeí vznikla řada článků pojednávající o výrobě skla v regionech, především v severních, jižních a východních Čechách. Ovšem české sklo je zastoupeno i v německých muzejních sbírkách.

Sklářskou výrobou se zabírá velké množství autorů. Olga Drahotová společně s historičkami umění a historiky hospodářství sestavila velice podrobnou přehledovou práci, která zahrnuje veškerou výrobu skla a bižuterie v Českých zemích od počátků, v archeologickém bádání, do konce 19. století.³ Starším dílem, které ovšem tematicky navazuje na publikaci Olgy Drahotové, je dvoudílná kniha vzniklá pod vedením Rolanda Kirsche o vývoji sklářství od konce 19. století do 90. let století 20.⁴ Obě publikace shrnují vývoj produkce, rozvoj sklářského školství, umělecké směry, hospodářskou situaci a její dopad na výrobu všeho druhu skla. Autorsky činné jsou Jitka Lněničková, která píše o šumavském sklářství⁵, obecně o obchodu⁶ i o jeho konkrétní situaci v Praze⁷, dále o sklárnách Novohradských a hraběti Buquoyovi⁸ a Jarmila Brožová, která nám přiblížila specifickou výrobu

² DRAHOTOVÁ, O. a kol. *Historie sklářské výroby v Českých zemích. I. díl.* Praha, 2005. s. 17- 20.

³ DRAHOTOVÁ, O. a kol. *Historie sklářské výroby v Českých zemích. I. díl.* Praha, 2005

DRAHOTOVÁ, Olga. *Evropské sklo.* Praha, 1985. ISBN 37-005-85. s. 9- 11.

⁴ KIRSCH, Roland. *Historie sklářské výroby v českých zemích II díl.* Praha, 2003. ISBN 80- 200-1104- 8.

⁵ LNĚNIČKOVÁ, Jitka. *Šumavské sklářství.* České Budějovice, 1996. ISBN 80-85301-49-0.

⁶ LNĚNIČKOVÁ, J. Vývoz skleněných výrobků z habsburské monarchie v letech 1831 až 1900. In: *Ars vitaria 9.* Ústí nad Labem 1989. ISBN 80-7047-008-9.

⁷ LNĚNIČKOVÁ, J. *Sklo v Praze.* Praha, 2002. ISBN 80- 86410- 27- 7.

⁸ Lněničková, Jitka - Hais, Rudolf : *Novohradské sklářství a hrabě Jiří Buquoy.* VHK JČM 28, 1991, č. 2, s. 116-124

Lithyalinů Friedrich Egermana⁹. Autorem, který o sklářství jenom nepíše, ale zároveň ho vytváří je Vlastimil Vondruška, sám napsal obecnou publikaci o vývoji sklářské výroby¹⁰, s kolegou Langhamerem vytvořily přehlednou učebnici, která v sobě shrnuje vše. Historické sklo, vývoj skláren, postavení sklářů, zvyky a samozřejmě vývoj skla a jeho dekorování, sklářské školy až do 21. století.¹¹ V Doksech u Máchova jezera si Vlastimil Vondruška založil sklárnu Královská huť, kde vyrábí kopie historického skla, za což dostal ocenění ministra kultury ČR. Mezi starší autory sem lze zařadit Vávru¹², Svobodu¹³, Solara¹⁴, Sochora¹⁵, Adlera¹⁶ a mnohé další.

Horácké sklářství již není tolik literárně zastoupeno. Pověštinou jsou to starší práce, které se pro svou kvalitu neustále oprašují. Obecně z místopisu musím jmenovat pana Adámka¹⁷, na kterého většina autorů odkazuje. Mám na mysli především Jana Kapustu¹⁸, Jiřinu Medkovou¹⁹, Svobodu²⁰ a práce vzniklé při muzeích a výstavách²¹. Mimo jiné se heráleckou sklárnou zabývala ve své práci i Miroslava Sodomková, ale jejím zájmem byla spíše etnografie, protože práci pojala jako katalog skla, které shromáždil pan Tlustý, společně s prepisem kronik.

Za dochování výrobků z hutí na Českomoravské vrchovině vděčíme soukromým sběratelům, kteří své sbírky darovali muzeím nebo jsou stále v jejich

⁹ BROŽOVÁ, Jarmila. Lithyaliny a Friedrich Egermann. In: *Ars vitraria* 5. Ústí nad Labem, 1974. s. 75- 97.

BROŽOVÁ, Jarmila. České sklo v období druhého rokoka (1835- 1865). In: *Ars vitraria* 2. Ústí nad Labem, 1968. s. 45- 53.

¹⁰ VONDRUŠKA, V. *Sklářství*. Praha, 2002.

¹¹ VONDRUŠKA, V., LANGHAMER, A. *České sklo. Tradice a současnost*. Nový Bor.

¹² VÁVRA, J. R. *Pět tisíc let sklářského díla*. Praha, 1953.

¹³ SVOBODA, J. F. Horácké sklo. Příspěvek k dějinám moravského sklářství. In: *Národopisný věstník československý*, 21. Praha, 1928

¹⁴ SOLAR, Jan. Vimperské sklo. In: *Ars vitraria* 5. Ústí nad Labem, 1974. s. 66- 74.

¹⁵ SOCHOR, František. Počátky sklářství na Železnobrodsku. *Ars vitraria* 2. Ústí nad Labem, 1968. s. 79- 89.

¹⁶ ADLER, Jiří. Sklárna v Jiříkově Údolí. In: *Ars vitraria* 9. Ústí nad Labem, 1989. S. 35- 42. ISBN 80- 7047- 008- 9.

ADLER, Jiří. Zaniklé sklárny na panství Světlá nad Sázavou. In: *Ars vitraria* 9. Ústí nad Labem, 1989. s. 42- 48. ISBN 80- 7047- 008- 9.

¹⁷ ADÁMEK, K. V. *Sborník okresu hlineckého*. Hlinsko, 1897.

¹⁸ KAPUSTA, Jan. *Sklářství na Horácku*. Polička, 1971.

¹⁹ MEDKOVÁ, Jiřina. *Povídání o českém skle*. Praha, 1979.

²⁰ SVOBODA, J. F. Novoměstský okres. In *Vlastivědy moravské*. Brno, 1948

SVOBODA, J. F. Horácké sklo. Příspěvek k dějinám moravského sklářství. In: *Národopisný věstník československý*, 21. Praha, 1928

²¹ *Škrdlovické sklo*. Praha, 1986.

Výstava herálecké sklo. Herálec, 1968.

MEDKOVÁ, J. *Škrdlovická sklárna a její výtvarníci*. Brno, 1977.

držení. Největší a nejucelenější sbírka českého skla je ve Východočeském muzeu v Pardubicích, v Muzeu skla a bižuterie v Jablonci nad Nisou, nebo muzea v Harrachově, Novém Boru a Šenově. Herálecké sklo je různě po všech muzeí v okolí, ale největší sbírku má v držení paní Tlustá, jejíž manžel byl vášnivým sběratelem.

Práce je zaměřená na oblast Českomoravské vrchoviny, na období provozu Mariánské huti v Herálci. Pokusila bych se zmapovat činnost Mariánské huti v Herálci očima úředníků na základě pramenů vrchnostenské provenience. Jedná se o prameny, které obsahoval fond velkostatku Rychmburk o sklárně, kterou pronajímal. Samotná sklárna nemá vlastní archivní fond, stejně tak ani jednotliví nájemci. Veškeré informace je nutné hledat ve fondu příslušného velkostatku. Obrovský soubor tvoří nájemní smlouvy, dohody o dodávkách dřeva, informativní dopisy o sjednávání schůzek, nebo potvrzení o doručení zásilky dřeva. Přímo ze sklárny posílaly správci vrchnosti informace o hospodaření. Ze sklárny pochází i přehledy o stavu pracovníků, jsou bohužel součástí fondu, který ještě není celý uspořádaný, proto jsou pouze z let 1776, 1805- 1809. Počty pracovníků z let pozdějších čerpám u matričních knih Herálecké skelné huti, které do své diplomové práce přepsala Miroslava Sodomková, zabývající se zaniklými sklárnami v Herálci, Bradle, Trhové kamenici a na Milovech. Huťské provenience jsou i posudky, které mistři psali ohledně svého skla, mimo jiné se okrajově zmiňují o vývozu.

Archiválie jsou, až na drobné výjimky, v němčině. Povětšinou dobře čitelné, ale jednotlivé nájemní smlouvy jsou prokládány účtenky za dovoz plynu, smlouvami o odběru dřeva nebo korespondencí. Nájemní smlouvy, pokud nejsou svázány v knize, jsou zpřeházeny a potrhány. Kartony jsou rozdělené tematicky, ale časově se mnohdy překrývají, proto jsou některé nájemní smlouvy nebo informace o dodávkách dřeva vyhotoveny dvakrát. V některých případech jsou zprávy o odběru dřeva, nájemní smlouvy i stavební inventáře promíchány. Zprávy o hospodaření sklárny od firmy Ig. Grossmann's Sohn Pollerskirchen jsou psány na stroji modrým inkoustem. Kniha účtů ze sklárny úplně chybí, fond ale ještě není úplně uspořádan.²²

Začátek práce stručně objasní technologií výroby skla a stavbou sklářských pecí. Následuje historie sklářských dílen v Českých zemích od jejich počátků po

²² SOA Zámorsk. Velkostatek Rychmburk.

současnost, přičemž nejstarší dobou a jednotlivými archeologickými nálezy se práce podrobně zabývat nebude. Vývoj českého sklářství bude popsán podle časové linie až po současnou dobu, v níž bude zařazena topografie v současné době pracujících skláren s odkazy na internetové stránky s ukázkami jejich sortimentu. Samostatnou kapitolou je Horácké sklářství, jeho vývoj a sortiment. Kolik hutí zde pracovalo a na jakou dobu, s jakými problémy se potýkalo. Postavení sklářů bylo v minulosti velmi výlučné, sklář měl určitá privilegia, která stojí za to zmínit. Se společenským vzestupem sklářů přímo souvisí i vzdělávání nových mistrů. Sklářské školství je dnes ohrožené nedostatkem studentů, ale na počátku svého vzniku bylo vyhledávaným studijním oborem.

Mariánskou huť se nejprve zasadí místně k velkostatku a vesnici, ke kterým náležela. Osada nebyla samostatnou, po celou dobu náležela k Českému Herálci. Pak se naváže na první zmínky, sousedství skláren na Cikháji, Brušovci, Kocandě a Kolářce. Popis sklárny vznikne podle v archivu dochovaných plánů, skic a fotografií. V jakém prostředí vznikla, jak byla uspořádána a jakým způsobem zde skláři žili. K zjištění výdajů sklárny je využit fond velkostatku Rychmburk uložený v Státním oblastním archivu v Zámrsku. Konkrétně soubory nájemních smluv, smlouvy o dodávkách dřeva, popis sklárny, zprávy o sklářích a přehled sklářů na panství. K tomu dosud neinventarizované materiály o sklářích, jejichž součástí je seznam pracovních úkonů na rekonstrukci sklárny, některé nájemní smlouvy. Personální obsazení sklárny je psané pouze v číslech, teprve matriční zápisy informují o jménech.

Sortiment v Českých zemích prošel také svým vývojem, v každém kousku skla se odráží doba, v níž vzniknul. S dobou se zdokonalovaly postupy práce a vytvářely nové a nové vzory, jež byly pro každou historickou etapu jiné. Výrobky herálecké hutě je těžké spolehlivě časově zařadit a popsat, pro blízkost sortimentu ostatních Horáckých skláren. Proto jsem vytvořila z mnou vybraných výtvarů menší katalog, v němž jsem výrobky popsala a zanesla patřičnou velikost, výšku a průměr. Sklo pochází ze sbírky pana Tlustého z Herálce, které mi zpřístupnila jeho žena. Katalog bude umístěn na závěr práce po obrazových přílohách.

Obchod se sklem měl své těžké počátky, kdy se obcházely trhy s nůsí na zádech. Cestou se riskovalo, že se zboží donese poničené. Z pochodujících sklářů

vzešli formani a obchodníci. S rostoucí slávou skla rostl i zájem o obchod. Vznikly specializované obchody, zabývající se exportem výroby. Se zahraničním obchodem souvisí celní politika, vytváření ochranných cel a hledání stále nových odbytí. Pro malé sklárny, které na Horácku vznikly, byly severočeské podniky tvrdou konkurencí

Mariánská huť byla pronajímána, ale nebyla v rámci velkostatku jediná. Sklářnu na Milovech provozovala vrchnost ve vlastní režii. Přestože nestála herálecká sklářská huť přímo v popředí zájmu, jistě byla pro hospodaření velkostatku přínosná. Ráda bych v práci představila dnes již zaniklou huť, která měla ve světě určité jméno a jejího sklo bylo kvalitní a chválené.

I. Sklo

Krásu skla souvisí se zvládnutím technologie výroby. Sklo se vyrábí z písku tavením ve sklářské peci za pomoci látek, usnadňujících tavení²³. Chemicky je sklo křemičitan, jeho hlavní složkou je oxid křemičitý a oxidy sodný či draselný. Po stránce fyzikální je sklo přechlazená kapalina. K výrobě skla je potřeba utavit sklovinu z potřebných surovin, nejdůležitější je křemenný písek, vápenec, soda a další pomocné suroviny. Sklo se taví při vysokých teplotách, skláři jej zpracovávají ihned po vyjmutí z pece. Teprve hotový tvar se vloží do chladicí pece.²⁴ Vlastnosti se mění podle jeho složení. Sodné sklo je měkké a tvárné, pomalu tuhne, proto je ho možno složitě tvarovat. Antická skla byla sodná, stejně tak i skla benátská a v benátském stylu od 15. do 18. století. Soda se získávala z popela mořských chaluh. Skla draselná jsou tvrdá a křehká. Draslo se získává z popela listnatých stromů. Přírodní barva skla je nazelenalá²⁵ nebo nahnědlá, teprve čištěním se získává sklo čiré. Malba na sklo se realizuje buď vypalováním- emaily, nebo se používaly olejové či fermežové barvy. Sklo lze též malovat stříbrem i zlatem. Leptání skla se uvádí již u Henricha Schwanhardta v Norimberku ve druhé polovině 17. století, ale není stále jasné, jakým způsobem operaci prováděl.²⁶ Duté sklo lze tvarovat foukáním, lisováním nebo foukáním nad lampou, nebo dále dekorovat broušením.²⁷

1. 1. Sklářské pece

Každá sklárna musela mít určité technické vybavení. Základními prvky byly- sklářská pec, chladicí zařízení²⁸ a pomocná technika. Existuje velké množství typů pecí, rozlišujících se od sebe podle toho, jaké sklo a k jakému účelu se taví. Výběr

²³ Alkalická tavidla

²⁴ VONDRUŠKA, V. *Sklářství*. s. 15- 31.

²⁵ Zelené sklo bývá označováno jako lesní, bylo nejčastější v počátcích výroby skelných výrobků.

²⁶ Pro leptání skla je nejlepší kyselina fluorovodíková, která byla objevena až roku 1777.

²⁷ DRAHOTOVÁ, Olga. *Evropské sklo*. Praha, 1985. ISBN 37-005-85. s. 9- 11.

²⁸ Výrobek ze skla musí být po dokončení pomalu ochlazen, aby se stabilizovalo vnitřní pnutí. Pokud se výrobek rychle zchladí, praskne. Teplota se snižuje postupně, u větších a silnějších kusů, může proces trvat i několik dní. VONDRUŠKA, V. *Sklářství*. s. 43.

pece souvisel i s místní tradicí. Podle umístění tavné skloviny rozlišujeme dva typy pecí- pánvové²⁹ a vanové³⁰. Sklářské pece se stavěly z hrnčířské hlíny a plochých kamenů.

Nejstarším typem sklářské pece, vyobrazeným na staroegyptských freskách, je kopulovitá jednoduchá pec, přímo v peci hořel oheň, podporovaný měchem, tavící teplota nebyla vysoká. Podobné primitivní pece jsou popsány ještě v současnosti v jihovýchodní Asii. Antické pece byly konstrukčně dokonalejší. Sklářství bylo na vysoké úrovni, rozhodně vyšší než raně středověké, hlavně s ohledem na výběr vhodných surovin a znalost barvení. Užíval se poměrně jednoduchý jednokomorový typ kruhového půdorysu na jednu pánev, vytápěný spodem nebo z boku. Doložen je i dvoukomorový typ pece, znám od středověku a užívaný v různých modifikacích až do 19. století. Dvoukomorová pec měla v dolní části vytápěcí prostor, v horní části dvě komory, zaklenuté samostatně. Ohřev byl nepřímý, pomocí horkého vzduchu vhaněného do tavící komory ze spodního topeniště. Větší komora sloužila k tavení skla, menší k jeho chlazení. Z doby raného středověku známe ojedinělé nálezy základů jednokomorových pecí v západní Evropě. Přesto středověké sklářské pece byly spíše podobny antickým dvoukomorovým. Nejstarší pece známe pouze z dobových popisů. Významným dokladem vzhledu středověké pece je vyobrazení v rukopisu Jana Mandevilla z roku 1420.(viz obr. 1) Jako předloha mu zřejmě sloužila sklárna v Českých zemích. „*Pec je dvoukomorová s dolním ohřevem, oválného půdorysu se 4 až 8 pracovními otvory k pánvím. Dřevo se přikládalo na rošt otvorem zvaným šilboch na jedné straně pece, na straně druhé býval širší dlouhý tunel, tzv. šír, který vedl dolů k topení. Důležitou částí pece byla prostora nad šírem, tzv. vošovna, vyhřívána teplem z pece. Jednak se tam dávaly v hliněných nádobách zvolna chladnout hotové výrobky, jednak se tam předehtřival křemen, aby horký ve vodě praskal a snadněji se taval. Nad vošovnou se ještě sušilo dřevo.*“³¹ Protože

²⁹ Pánvové pece jsou původním typem. Uvnitř je samostatná nádoba, pánev, kde se taví sklovina. Pánev je umístěna tak, aby byla mezi ní a stěnou malá mezera, kterou cirkuluje horký vzduch. Pánve se prohřívají rovnoměrně, a to jak po stěnách i po dnu. Po opotřebenosti lze pánev bez obtíží vyměnit. Pánev byla vyráběna z keramické hlíny, tvarem byla především válcovitá. Trvanlivost byla různá, většinou se pánev měnila zhruba po 3 měsících. VONDRUŠKA, V. *Sklářství*. s. 33- 42.

³⁰ Vanové pece, jsou novějším typem konstrukce. Uvnitř pece je bazén vyzděný ze speciálního materiálu, který těsně přiléhá ke stěnám pece. Horký vzduch ohřívá pouze povrch skla, ohřev dna a stěn se děje pomocí absorpčních a akumulčních vlastností materiálu, z něhož je vana vyrobena. VONDRUŠKA, V. *Sklářství*. s. 33- 34.

³¹ MEDKOVÁ, J. *Povídání o českém skle*. s. 22.

Mendevillův rukopis zobrazuje českou huť, bývá tento typ pece označován jako český. Z konstrukčního hlediska se jednalo o běžný typ, používaný zřejmě s malými změnami v celé střední Evropě. Sklářské pece v českých zemích jsou doloženy i archeologicky.³²

Materiálem ke stavbě středověkých pecí byla dusaná jílová hlína a ploché, opracované kameny. Jak archeologické nálezy ukazují, v Českých zemích byly pece jednokomorové i dvoukomorové, některé mohly být i větších rozměrů. Z hlediska ohřevu se do 15. století mimo nepřímého udrželo i přímé vytápění, kdy byla pánev položena v ohni.³³

Renesanční sklářské pece nebyly příliš odlišné, začaly být větší a z tvrdšího materiálu, většinou s nepřímým ohřevem. Některé již ale měly rošty, všeobecně se soudí, že rošty se v českých pecích objevují na přelomu 16. a 17. století.³⁴ Dochovaná vyobrazení podávají zprávu o vnějším vzhledu, ale o technologii z této doby se mnoho neví. Po třicetileté válce nastalo období rozmachu výroby³⁵. Stále se udržovala dvoukomorová pec se spodním ohřevem a roštem, byla mnohem větší a měla šest až osm pracovních otvorů. Roku 1615 zakázali v Anglii topit ve sklářských pecích dřevem. V Habsburské monarchii podobná situace nastala až v 18. století. Užité uhlí v tradičně zkonstruované peci neslo hodně potíží, především nechtěné zbarvení skloviny. Byly nutné úplně oddělit topeniště od prostoru k tavbě.³⁶

Klíčovou změnu v konstrukci sklářských pecí přinesla druhá polovina 19. století, u pánvových pecí se začaly budovat komory na přehřívání vzduchu a jako topivo se používal generátorový plyn, vzniklý spalováním v Siemensových generátorech. Generátorový plyn usnadňoval vytápění pecí i manipulaci s topivem a byl až do zavedení zemního plynu ideálním zdrojem energie.³⁷ Generátorový plyn je v porovnání se zemním nesrovnatelně dražší. Postupně se stabilizovala klasická konstrukce pánvové pece s regenerační komorou zapuštěnou v zemi. Vlastní pec byla oválná s klenutou kulovitou klenbou, měla 6 až 8 pánví. Století 20. přineslo pouze

³² Mezi nejstarší patří nález z Jilmové z druhé poloviny 13. století, mladší z Moldavy, nálezy z 15. století ze Sklenářic nad Jizrou nebo z Počátků.

³³ VONDRUŠKA, V. *Sklářství*. s. 37- 39.

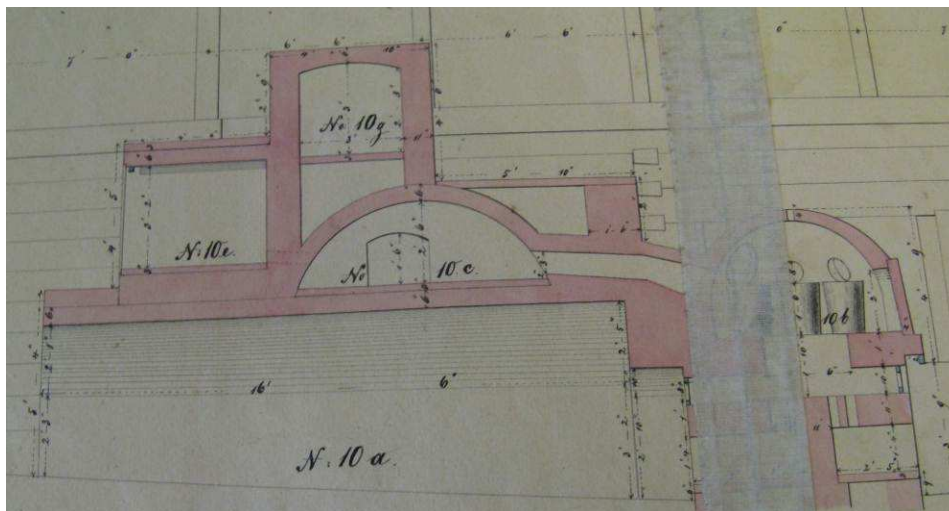
³⁴ PETRÁŇ, Josef. Technická vyobrazení české sklářské pece z roku 1770. In: *Ars Vittraria* 5. Jablonec nad Nisou, 1974. s. 41.

³⁵ Český broušený křišťál byl ve světě velice žádaným.

³⁶ DRAHOTOVÁ, O. a kol. *Historie sklářské výroby v Českých zemích. I. díl*. Praha, 2005. s. 468.

³⁷ Poslední sklárnou, využívající generátorový plyn byla sklárna v Tasicích u Ledče nad Sázavou, která pracovala do roku 2001. VONDRUŠKA, V. *Sklářství*. s. 40.

dílčí změny, především přechod na zemní plyn. Ale též úplně nový prvek, vanové pece s nepřetržitou kontinuální tavbou. Nejstarší takováto pec pocházela z USA z roku 1901 a sloužila k automatické výrobě.³⁸

Sklářská pec v herálecké huti³⁹

Herálecká sklářská pec na vyobrazení z roku 1859 je podobná pecím německého typu, určené pro dřevěný otop. V pravé části jsou tři pánve s otvory na nabírání skloviny. Ze spodu je přední topeniště, které vede horký vzduch směrem k pánvím a dozadu k zadnímu topeništi, zvanému šír. Nad šírem se nachází chladicí pec se vkládacím otvorem. A v nejvyšších částech se nacházela sušárna dřeva.⁴⁰

1. 2. Sklárny v Českých zemích

Sklo lze v Českých zemích nalézt ojediněle již v pravěku. Skleněné korálky se dovážely v době únětické kultury pravděpodobně z Egypta. Z nálezů tavicích kelímků a pánviček vyplývá, že Keltové žijící v českých zemích dokázali sklo vyrábět sami. Také skleněné korálky na velkomoravských špercích z 9. století jsou částečně domácí výroby. Sklo se mohlo v českých zemích vyrábět i v dalších staletích, přestože byla vospělá řemesla po pádu Velké Moravy rozvrácena. Nálezy

³⁸ VONDRUŠKA, V. *Sklářství*. s. 40- 41.

³⁹ Sklářská pec v herálecké huti. SOA Zámorsk. Velkostatek Rychmburk. *Sklárna Herálec 1859*. č. m. 680. inv. č. 4210.

⁴⁰ SOA Zámorsk. Velkostatek Rychmburk. *Sklárna Herálec 1859*. č. m. 680. inv. č. 4210.

a písemné zmínky potvrzují existenci dřevěné domácí produkce.⁴¹ Nejstarší sklárny na našem území se dají doložit ve 2. polovině 13. století.⁴² Středověké sklářské hutě vznikaly nejčastěji na kraji lesů mimo města. Důvodem byla především velká spotřeba dřeva, které sloužilo nejen k vytápění pecí, ale též k výrobě potaše, suroviny z dřevěného popelu. Dalším důvodem bylo nebezpečí požárů, středověká společnost vytlačovala řemesla, užívající oheň, na předměstí. Zpočátku se neobjevovalo mnoho písemných zmínek o sklářství, ani se vznikem cechů se situace příliš nezměnila, protože sklářství nikdy nepatřilo do sféry městského řemesla. V předhusitské době se objevují zápisy v městských knihách, ale jednalo se spíše o sklenáře. Termínem sklář se v této době myslí hlavně výrobce vitrají.

Sklárnou byla původně jenom větší dílna s pecí. Huť stávala z počátku mimo obydlená území, pokud v okolí došlo dřevo, nedováželo se, ale sklárna se přestěhovala o kus dál. Kočovný styl sklářů byl běžný v celé střední Evropě. Ve středověku neměly lesy větší hospodářský význam, proto bylo vítané jejich využití pro otop. Sklárny spotřebovaly velké množství dřeva, zpočátku v nejbližším okolí, po vymýcení porostu se buď dřevo dováželo, nebo se celá sklárna přestěhovala hlouběji do lesů. Dostatek dříví byl životně důležitý pro sklárny do poloviny 19. století. Dřevo bylo nutné pro vytápění pecí, pomocný provoz, ale hlavně pro výrobu potaše. Jako palivo bylo bráno dřevo všech druhů. Vzhledem k velké spotřebě bylo v dodávkových smlouvách stanoveno, že sklárny musí odebrat veškeré nabízené dřevo a to i nahnílé a sukovité⁴³. Pokud sklárny měly k dispozici vlastní lesy, mohly v nich těžit do poloviny 18. století dle libosti, ale pokud byly při dodávkách odkázány na panské lesy, musely brát to, co jim velkostatek smluvně zajistil. Volné kácení bylo po třicetileté válce stále více omezováno. V 18. století již byly určovány lesním úřadem paseky, na co nejdlehljších místech. Dále byla omezována spotřeba dříví na méně kvalitní polomy, ležící dřevo, vršky a pařezy. Spotřeba dřeva na stavby opevnění za vlády Marie Terezie, zvedla jeho cenu a znemožnila tak přístup malých odběratelů. Během 19. století byly sklárny nuceny

⁴¹ VONDRUŠKA, V. Historické sklo. In: *České sklo. Tradice a současnost*. Nový Bor. s. 7- 9.

⁴² Např. na Šumavě vznikají sklárny po příchodu mistrů z Bavorska, kde je ve 13. století doloženo několik sklářských hutí. LNĚNIČKOVÁ, Jitka. *Šumavské sklářství*. České Budějovice, 1996. s. 6. ISBN 80-85301-49-0.

⁴³ Sukovité dříví bylo nevhodné ke štípání.

platit stejné částky za dřevo jako ostatní kupci, tím se zvyšovaly jejich náklady, proto začaly mnohde uvažovat o hnědém uhlí.⁴⁴

Velmi důležitým dřevěným produktem byla potaš, nutná přísada pro výrobu skla. Na potaš se používal popel z uschlých nebo polosuchých listnatých stromů, z nichž nejlepším byl javor, nepoužívanějším buk. Nejstarším způsobem výroby popele bylo obložení stromu klestím a jeho zapálení. Strom pomalu shořel a sesul se dolů. Bylo nutné pro to vybírat suchá místa, proto docházelo k častým požárům. Popeláři jsou v listinách nazýváni jako škůdci lesa, lesní personál proti pálení stromů zakročoval, od 18. století dávali skláři přednost nákupu bukového dřeva a jeho pálení na skladech.⁴⁵

Jistou výhodou měly sklárny s vlastním lesem. Podnikatel koupil od vrchnosti část pozemku, kde vykácel prostor pro sklárnu, obydlí své i zaměstnanců, mlýn, pilu a jiné provozy. Koupený statek byl nazýván svobodným a vrchnosti se odváděl nájem. Avšak majitel ani jeho dělníci nebyli povinni robotou. Majitel hutě bývá v písemných smlouvách nazýván poddaným, pokud se z poddanství nevykoupil. Ve vlastním lese mohl sklář mistr kácet i prodávat podle libosti, později byl omezen tereziánským patentem, co do výše těžby. Sklárny zakládané v 17. století již nemohly povětšinou koupit hutní les, proto potřebné palivo kupovaly od pozemkové vrchnosti. Pokud byla sklárna, k níž náležel les, prodána novému nájemci, vrchnost již prodala pouze samotnou hutě. Díky dodávkám dřeva získávala další finance, které by jednorázovým prodejem ztratila.⁴⁶ Výběr palivového dřeva byl předem určen, stanovil se nejvíce vyhovující druh a postupovalo se danými postupy. Strom se skácel, oklestil, rozdělil, dále se buď štěpil na menší kousky, nebo se ponechávaly kulánky. Nejvhodnější byly bezsuké kmeny, přesto byli sklářští mistři nuceni k odběru veškerého dřeva, tedy i se suky. Pro palivové dřevo byla rozhodující délka polen. Pokud si palivo ve sklárně vytvářeli sami, nemáme záznamy o velikosti, ale v nákupních smlouvách jsou často určovány rozměry. Ve smlouvě z roku 1743 pro sklárnu v Antonínově byla určena délka dvou českých loktů⁴⁷. Tato délka byla dlouhodobou tradicí, udržela se do roku 1803, kdy délka polen znamenala 5/4

⁴⁴ TOMANDL, Mojmir. Význam dřeva pro sklářské hutě v Jizerských horách. *Ars vitraria* 2. s. 29-31. Jablonec nad Nisou, 1968.

⁴⁵ TOMANDL, Mojmir. Význam dřeva pro sklářské hutě v Jizerských horách. *Ars vitraria* 2. s. 28.

⁴⁶ TOMANDL, Mojmir. Význam dřeva pro sklářské hutě v Jizerských horách. *Ars vitraria* 2. s. 7-33.

⁴⁷ Jeden český loket = 59,1400 cm, tedy dva české lokty 118 cm.

českého lokte, v roce 1814 již pouze 27 palců⁴⁸. Jednotlivé rozměry se ovšem měnily podle potřeb sklárny a podle možností sklářské pece.⁴⁹

Nejtěžší stránkou opatřování si dřeva byla doprava. Dřevo se opatřovalo na jaře a v létě, ale sváželo se v zimě pomocí smykání k cestě a následně saněmi, taženými koňmi či voly.⁵⁰ Přeprava po vodě nebyla častá, využívala se pouze za jarního tání. Na dovozu dřeva stála celá existence sklárny. Protože skláři dostávali paseky daleko od samotné huti, pokoušeli se vytvořit si zásoby na dlouho dopředu, pokud to jejich finanční možnosti dovolily. Zásobování hrálo důležitou roli, ještě v 18. století některé sklárny měnily místa působnosti pro nedostatek dřeva. Kolem hutě stávaly dřevěné přístřešky na suroviny a hotové výrobky nebo k ubytování pracovníků.

Sklářská huť nikdy nebyla výhradně rodinným podnikem, k provozu i malé sklárny bylo potřeba většího počtu lidí kvůli vlastní funkci, obstarávání surovin a obchodu. Sklářská výroba nebyla omezena dobovými cechovními nařízeními, určujícími rozsah, počet tovaryšů, ceny a další ukazatele, které výrazně omezovaly podnikatelské záměry majitelů. Sklárny byly svobodné, majitel (popř. nájemce) mohl zaměstnat tolik pomocníků, kolik dokázal zaplatit, mohl vyrobit takové množství výrobků, pro které dokázal obstarat suroviny a odbytiště. Kromě kvalifikovaných pracovníků potřebovala každá sklárna i mnoho nekvalifikovaných sil, které se obvykle skládaly z místních obyvatel. Někde byla dokonce poptávka po zaměstnancích vyšší než nabídka. Řemeslo se dědilo z otce na syna, obvykle jen nejstaršímu, tomu sdělil otec receptury na přípravu sklářského kamene, přísady k barvení skla a další podrobnosti výrobního tajemství. Tajemství sklářské výroby se stávaly předmětem průmyslové špionáže.⁵¹ Pouze děti sklářů měly možnost dokonale se vyučit řemeslu. Skláři byli nedůvěřiví a neradi mezi sebe pouštěli cizince, kteří nebyli od „fochu“. Dokonce i nevěsty si skláři vybírali z blízkých či vzdálených sklářských rodin. Důležité bylo, aby budoucí paní domu rozuměla chodu hutě.

⁴⁸ Jeden palec český = 2,4644 cm, teda 27 palců je 71 cm.

⁴⁹ TOMANDL, Mojmir. Význam dřeva pro sklářské hutě v Jizerských horách. *Ars vitraria* 2. s. 27-31.

⁵⁰ Používání rohaček ke svozu dřeva se rozšířilo až v 19. století, kdy sem bylo zavedeno z Alp a mohlo se využívat pouze na svazích s dostatečným spádem.

⁵¹ Roku 1694 nařídil kníže Eggenberg správci vimperského panství, aby od skláře Müllera vyzvěděl tajemství jím vyráběného křídového skla. Informace se mu ale získat nepodařilo. VONDRUŠKA, V. Historické sklo. In: *České sklo. Tradice a současnost*. s. 29.

Vytvořily se tak početné dynastie sklářských rodů, jejichž členy lze najít na mnoha místech zemí Koruny české. Provoz sklárny řídil jako skelmistr obvykle majitel, popř. nájemce, později si na práci najímali zkušené mistry. U pece pracovalo několik mistrů, jejich pomocníci a tovaryši. Též ženy a děti se podílely na provozu, ženy sklo čistily a balily do slámy, chlapani zase nosili výrobky do chladících pecí a vykonávali řadu pomocných prací a pochůzek. Ke sklářům se též počítali vandrovníci, kteří putovali od hutě k huti a pracovali za jídlo a trochu peněz. Někteří se každým rokem vraceli a byli vždy s nadšením očekáváni, neboť přinášeli zprávy z širokého okolí a vzkazy z jiných skláren. Ostatní, pro huť nezbytní, obchodníci, dřevaři, povozníci, popeláři, stáli mimo.⁵²

Sklářská výroba procházela obdobími rozmachu i úpadku, přesto si zachovala kontinuitu až do dnešní doby. Zcela unikátní je existence jednoho z nejstarších závodů na světě pracující bez přerušení do nedávné doby. Jedná se o sklárnu v Chříbské na severu Čech. Sklárna vznikla roku 1414 a zanikla k roku 2008⁵³.

O existenci skláren v předhusitských Čechách svědčí vedle přímých zmínek, i místní názvy jednotlivých obcí⁵⁴, nebo ojedinělé archeologické nálezy. Je známo z předhusitské doby deset skláren v Čechách, osm slezských a tři moravské, skutečný počet byl však vyšší.⁵⁵

Již v druhé polovině 15. století počet skláren stoupá. České sklářství se dostalo na jedno z předních míst produkce v Evropě. Výtečnou pověst českého skla potvrzuje jeho obliba v zahraničí a také počet hutí. V průběhu 16. století pracovalo jen v Čechách na 90 skláren, v každém kraji byla alespoň jedna. Na Moravě lze též sklářské hutě nalézt dříve, ale v 16. století dochází k opravdovému rozmachu, uvádí se nejméně 12 podniků⁵⁶. Slezské sklářství se rozvíjelo v těsných vztazích k Čechám i Moravě. Zde je v 16. století zachyceno několik skláren, rozsah produkce nebyl

⁵² VONDRUŠKA, V. Historické sklo. In: *České sklo. Tradice a současnost*. s. 30.

⁵³ LNĚNIČKOVÁ, J. *Šumavské sklářství*. S.

<http://www.konkursni-noviny.cz/clanek.html?id=1880> 10. 9. 2009.

⁵⁴ V jižních Čechách např. Sklenářova Lhota, Huť, Skláře u Hořic, Skelná Huť, nebo Vltavská Huť. V severních a východních Čechách např. Sklenářovice, Doubice, Sklenařice. Na Vysočině obce Sklené, Mariánská Huť, Vříšť,...

⁵⁵ VONDRUŠKA, V. Historické sklo. In: *České sklo. Tradice a současnost*. s. 12.

⁵⁶ Sklárny na Dražanské vysočině, na Valašsku, na perněstejském novoměstském panství, na hukvaldském panství. VONDRUŠKA, V. Historické sklo. In: *České sklo. Tradice a současnost*. s. 14.

zanedbatelný.⁵⁷ Tradičními kraji zabývajícími se sklářskou výrobou byly Krušné a Jizerské hory, jižní Čechy, Šumava a Českomoravská vysočina.

Rozmach výroby skla souvisel se zvýšenou poptávkou renesanční společnosti po skle. Lidé žili vysokým standardem, dokonce i středně bohaté vrstvy měly dostatek peněz na koupi skleněných výrobků. Sklářství se stalo výnosným podnikem, který do Čech přitahoval zručné mistry. Velký zájem byl o benátské sklo, nejen jako dovozní atribut, ale též jako vzor pro domácí výrobu. Benátky si výrobu střežily, přesto se některým mistrům podařilo odnést střípky výroby do jiných oblastí. Zda italští skláři dorazili do zemí Koruny české, není jisté.⁵⁸

V následujících stoletích se počet sklářských hutí ještě zvětšuje, také z jednotlivých podniků se stávají velké kompanie, obzvlášť v severních Čechách, kde jednotlivé sklárny nedokázaly uspokojit veškerou poptávku po svých výrobcích. Navíc se rozmáhá zahraniční obchod, jednotlivé podniky si rozdělily sféry vlivu.⁵⁹ Od 16. století se též datuje diferenciací mezi hutěmi. Sklář v některých firmách nezhotovoval výrobek sám, část mistrů sklo foukala a část ho zušlechťovala, a proto rafinační hutě nebyly tolik závislé na blízkosti lesů, jako hutě, vyrábějící sklo jako surovinu. V 17. století žila v Čechách celá řada samostatných výrobců, kteří v hutích nakoupili surovinu, doma ji zušlechtili a dále prodali. Z počátku tito výrobci žili v bezprostřední blízkosti hutě, nebo v nedalekých vesnicích. Později se úprava skla soustředila do určitých oblastí, kam se surovina dovážela i z velké dálky.⁶⁰ Dělničtí pracovníci i obchodní styky přispěly ke sjednocení uměleckého výrazu českého skla. Jen malá část hutí sklo zároveň vyráběla i rafinovala, jednou z nejznámějších byla sklárna na harrachovském panství v Novém Světě, založená před rokem 1712.

Teprve ve druhé polovině 18. století se podmínky sklářské výroby zhoršily. Jednalo se o problémy odbytové i surovinové. Cena dřeva stoupala a majitelé panství byli stále méně ochotni povolit mýcení lesů. Zvyšovali poplatky za povolení výroby,

⁵⁷ VONDRUŠKA, V. Historické sklo. In: *České sklo. Tradice a současnost*. s. 14.

⁵⁸ Vilém z Rožumberka povolil roku 1557 dvěma italským sklářům stavbu sklárny u sv. Tomáše v lese, ale záměr nebyl realizován. Stejně tak existují jen dohady o působení italských sklářů u vlašských dominikánů při klášteře sv. Anežky v Praze. VONDRUŠKA, V. Historické sklo. In: *České sklo. Tradice a současnost*. s. 14- 15.

⁵⁹ Obchodníci z Kamenického Šenova prodávali přes Turecko do Asie, novoborští vyváželi přes Španělsko a Holansko do Ameriky. VONDRUŠKA, V. *Sklářství*. Praha 2002. 179.

⁶⁰ Například severočeských podnikatelům se vyplatilo nakupovat surové sklo v oblastech, které měly dostatek dřeva a dopravovat jej desítky kilometrů. VONDRUŠKA, V. Historické sklo. In: *České sklo. Tradice a současnost*. s. 11- 12.

za pronájem sklárny, povolovali využívat pouze dřevo z lesních polomů. Všechna tato omezení nutila skláře využít veškeré možnosti, které jim dobová technika nabízela. Roku 1765 se poprvé vytápěla sklářská pec uhlím na hořovickém panství hraběte Vrbný. Pec na uhelný otop vyžadovala zvláštní konstrukci⁶¹. Takovou pec zkonstruoval mistr T. Adler podle holandských a anglických zkušeností. V josefínské době byl dokonce vydán dekret, který skláře vybízel k používání uhlí na místo dřeva. Přesto masové rozšíření uhelných pecí spadá do 19. století. Zavádění uhlí k vytápění pecí zvyhodňovalo severočeské sklárny, ležící nedaleko ložisek hnědého uhlí.⁶²

Na počátku 19. století se počet skláren snížil v důsledku napoleonských válek a blokace trhu, přesto celkový počet zůstal i nadále vysoký, roku 1844 bylo v Čechách 85 sklářských hutí a 73 rafinačních podniků. I přes hospodářskou krizi českého trhu po roce 1873 rostl počet hutí, protože se výroba orientovala na vývoz, zasáhla krize sklářskou výrobu pouze okrajově. Územní rozdělení zůstávalo stejné, velká část sklářských hutí byla v jižních Čechách a na Českomoravské vysočině, kdežto rafinační dílny se soustředily do severních Čech. Pouze v oblasti kolem Liberce bylo broušením, rytím a malováním skla zaměstnáno 2 255 lidí. Koncem století bylo přímé vytápění nahrazeno vytápěním plynem, vzniklým zplynováním uhlí a dřeva v siemensových generátorech.⁶³

Odbytové potíže i omezování kácení lesů na konci 18. století se výrazně odrazila v počtech skláren v Českých zemích. V severních Čechách zanikly menší podniky, mezi nimi i harrachovská sklárna, která sloužila spíše k reprezentaci majitelů. Přestože mnohé hutě zanikly, rozšířily se rafinační podniky, obzvláště brusírny. K všeobecnému rozšiřování přispěly nové místní komunikace, které usnadňovaly transport zboží i dovoz uhlí. Na Šumavě byla situace komplikovanější, hutě neměly přístup k ložiskům uhlí, také cesty se zde budovaly se zpožděním, proto mnohé sklárny vyhořely, zchátraly nebo byly zrušeny vrchností. Teprve v 19. století se jako odpověď na zahraniční poptávku po českém skle začaly vytvářet podniky nové. Během 19. století začaly sklárny sestupovat ze samot k městům a vsím.

⁶¹ Uhlí hoří pomaleji než dřevo, přitom spotřebuje až desetkrát tolik vzduchu, jeho kouřové plyny navíc zabarvují tavenou sklovinu.

⁶² VONDRUŠKA, V. Historické sklo. In *České sklo, Tradice a současnost*. s. 16.

⁶³ VONDRUŠKA, V. *Sklářství*. s. 177- 182.

České sklářství se koncentrovalo do tradičních oblastí, kam se pracovníci soustředili díky dobrým pracovním podmínkám a kvalitě práce. Přejít na továrny se sklářských hutí téměř nedotkl. Změnily se některé právní a sociální normy, vylepšily se pece, rozšířily komunikace, ale práci skláře s příštalou žádný technický zázrak nahradit nemohl.⁶⁴ Sklářny prosperovaly až do roku 1848, kdy celková krize spojená s revolučními událostmi ochromila průmysl i obchod, sklářské hutě většinou musely zastavit provoz.⁶⁵

S příchodem 1. světové války řada menších skláren zanikla, především v jižních Čechách. Po roce 1918 obnoveny nebyly, neboť odbyt secesního skla klesal, vytápění pecí dřevem nebylo již výhodné a přechod na nový způsob vytápění byl příliš finančně náročný. Ve 20. letech 20. století se většina sklářské produkce soustředila do oblastí Novoborska a Jablonecka, v ostatních regionech působily větší sklárny, které postupně pohlcovaly menší podniky. Markantní úbytek hutí zaznamenala Šumava a Českomoravská vysočina.

Po odstoupení pohraničního území Německu se sklářský průmysl dostal do nejhlubší krize, neboť řada tradičních sklářských oblastí se nacházela v pohraničním pásmu. Československo přišlo o všechny podniky vyrábějící obalové sklo, o čtyři podniky na ploché a tabulové sklo, 35 firem na lisované a duté sklo, 30 zabývajících se výrobou lustrů a 160 producentů surového kompozičního skla.⁶⁶ Protektorát Čechy a Morava existoval v hranicích daných Mnichovskou dohodou, ke spojení s pohraničními sklárnami nedošlo. Hospodářství Protektorátu obchod se sklem podporovalo, zejména umělecké výrobky se dobře prodávaly. Díky tomu vzrostl význam vnitrostátních středisek, především Železného Brodu, Poděbrad, Českomoravské vysočiny⁶⁷ a Moravy.

Na základě dekretu z roku 1945 byla většina větších skláren v Československu znárodněna a začleněna do několika národních podniků. V lednu 1946 bylo v Praze zřízeno Generální ředitelství Československých závodů sklářských. Mezi největší podniky patřily Borské sklárny v Novém Boru, České sklo Moser v Karlových Varech, Sklářny Český křišťál v Českých Budějovicích, Sklářny

⁶⁴ VONDRUŠKA, V. Historické sklo. In: *České sklo. Tradice a současnost*. s. 11- 17.

⁶⁵ LNĚNIČKOVÁ, J. *Šumavské sklářství*. s.31- 33.

⁶⁶ LANGHAMER, A. České sklo ve 20. století. In: *České sklo. Tradice a současnost*. s. 100.

⁶⁷ Roku 1940 založil Emanuel Beránek sklárnu ve Škrdlovicích. *Škrdlovické sklo*. Praha, 1986.

a rafinerie Bohemia v Josefodole a Českomoravské sklárny v Krásnu nad Bečvou. Do správy ředitelství ještě přibýly podniky Společná národní správa borských rafinérií skla v Novém Boru a Společná národní správa kamenickošenovských rafinérií skla v Kamenickém Šenově. Odbyt československého skla byl dobrý, výrobky byly kvalitní, ale drahé ve srovnání s konkurencí. Většina kvalifikovaných německých sklářů byla odsunuta, projevilo se to nejen na nedostatku pracovníků i na zahraničním obchodu, kdy nově zvolení ředitelové neměli zkušenosti a potřebné styky. Proto se sloučila jednotlivá exportní oddělení do jedné centrální organizace-Skloexport.⁶⁸ Ten se stal monopolním vývozcem uměleckého i průmyslového skla, skleněných lustrů, technického, obalového, optického skla a všech výrobků z něj.⁶⁹

Na politické scéně rostlo od roku 1947 napětí, kdy proti sobě stály dva proudy komunistický a buržoazní. V únoru 1948 převládl proud komunistický, vítězství bylo označováno jako „vítězství pracujícího lidu“, znamenalo změny ve správě, výrobě i obchodu. Následovala rozsáhlá reorganizace sklářství, postupně se slučovaly jednotlivé podniky ve větší celky. Cílem bylo vytvořit gigant s monopolním výrobním postavením na domácím trhu. Dne 1. července 1948 byly zrušeny společné národní správy borských a kamenickošenovských rafinérií, společně s dalšími drobnými provozy byly začleněny do nově utvořeného národního podniku Borocrystal v Novém Boru. Stejně vznikl i druhý velký novoborský národní podnik Umělecké sklo, který slučoval Borské ateliéry, pražské mozaikové dílny a brněnskou výrobu vitrají. Borocrystal, Umělecké sklo, Borské sklo, sklárny v Harrachově a výroby pánví na Teplicku byly začleněny do průmyslového celku Crystalex v Novém Boru.⁷⁰ Výrazné přesuny se nevyhnuly ani Moravě, nejprve se sloučily Sklárny Květná- Karolina huť s hutí ve Vrbnu pod pradědem, pak roku 1961 byl komplex přejmenován na Moravské sklárny v Květné u Uherského Brodu. Sloučením Skláren Bohemia v Josefodole a Poděbradských v šedesátých letech vznikl téměř monopolní výrobce broušeného a lisovaného olovnatého křišťálu.⁷¹

⁶⁸ VONDRUŠKA, V. *Sklářství*. s. 183- 186.

⁶⁹ KIRSCH, Roland. *Historie sklářské výroby v českých zemích II. díl/1*. s. 81- 90.

⁷⁰ Crystalex byl založen roku 1974 a sdružoval v sobě většinu skláren vyrábějících užitkové sklo. Organizační změny vedly k jeho opětovnému rozdělení na původní podniky. Roku 1994 vznikla akciová společnost fungující do roku 2008, kdy zkrachovala.

<http://www.crystalex.cz/index.php?idstr=13> 22. 4. 2010.

⁷¹ LANGHAMER, A. České sklo ve 20. století. In: *České sklo. Tradice a současnost*. s. 115- 117.

Generální ředitelství Československých závodů sklářských v Praze bylo roku 1951 nahrazeno Hlavní správou skla a jemné keramiky, která sjednotila veškerou domácí produkci skla, kterou v té době reprezentovalo osm národních podniků se 24 závody. I tato správa byla reformována roku 1955 na Hlavní správu strojního a technického skla, Hlavní správu užitkového skla a bižuterie a Hlavní správu jemné keramiky. Tři roky poté byl systém hlavní správy nahrazen systémem výrobních hospodářských jednotek. Tak vzniklo Sdružení užitkového skla, kam spadaly národní podnik Borské sklo, Sklárny Český křišťál v Chlumu u Třeboně, Sklárny Bohemia v Josefodole, Karlovarské sklo Moser, Sklárny Květná- Karolinina huť, Středoslovenské sklárny ve zlatně a Spojené sklárny v Lednických Rovnicích. Slučování jednotlivých skláren probíhalo chaoticky, přesto nenapáchalo větších škod, naopak se v mnoha případech zlepšila spolupráce a podařilo se uspíšit zavádění nových technologií.⁷² V rámci 60. let byly staré provozovny rekonstruovány a vznikaly nové. V letech 1967- 1970 byl vybudován největší československý závod na ruční a mechanizovanou výrobu broušeného olovnatého křišťálu ve Světlé nad Sázavou, uplatnila se zde i automatizovaná výroba nápojového skla, stejně tak i v Novém Boru. Automatizovaná výroba se osvědčila, ale pro budoucnost sklářství bylo potřeba prvku automatického i lidského. Mezi podniky, které daly přednost čistě ruční výrobě, patřily Sklárny Bohemia v Poděbradech, Karlovarské sklo Moser, Sklárny Český křišťál v Chlumu, Moravské sklárny v Květné a některé výrobní Crystalexu Nový Bor. Koncem 80. let se restrukturalizoval československý průmysl, osamostatňovaly se výrobní jednotky. Roku 1988 byl vytvořen státní podnik Crystalex Nový Bor, zahrnující všechno dosavadní provozy. V následujících letech se oddělily Karlovarské sklárny Moser a Sklárny Bohemia v Poděbradech. Podnik Sklo Bohemia ve Světlé nad Sázavou vznikl odštěpením od poděbradského podniku.⁷³

Sklářský průmysl byl vždy založen na hledání nových způsobů zpracování skla, staří skláři si svá tajemství pečlivě střežili a předávali je pouze nejstarším synům, v pozdějších letech se výzkumem zabývala specializovaná pracoviště. Roku 1923 byl v Hradci Králové zřízen specializovaný výzkumný Sklářský ústav⁷⁴, který

⁷² VONDRUŠKA, V. *Sklářství*. s. 183- 185.

⁷³ LANGHAMER, A. České sklo ve 20. století. In: *České sklo. Tradice a současnost*. s. 115- 122.

⁷⁴ <http://www.skl-ustav.cz/> 15. 6. 2010.

se aktivně podílel na vývoji československého skla. Během 2. světové války se zabýval pedagogickou činností, posléze obnovou severočeského a západočeského sklářství. Sklářský ústav se orientoval na výzkum optického, technického a chemického skla. Budoval při některých podnicích výzkumná a vývojová pracoviště. Po roce 1965 se specializoval na konstrukci nových strojů a jejich zavádění do provozu.⁷⁵

1. 2. 1. Topografie současných skláren

Antonínův Důl, od roku 1993 součástí firmy Jihlavské sklárny Bohemia. Dnes nabízí široký sortiment olovnatého křišťálu v rozličných dekorech.⁷⁶

Desná v Jizerských horách, dnes součástí podniku Desko a.s., soustřeďuje se na výrobu sklářských strojů, zařízení a forem. Mimo jiné i výrobou a distribucí elektroinstalačního materiálu.⁷⁷

Dobronín, též součástí Jihlavských skláren Bohemia.

Dubí u Teplic, dnes součástí podniku Avirunion a.s., zaměřuje se výhradně na obalové sklo, lahve a sklenice pro kosmetické, farmaceutické a chemické přípravky.⁷⁸

Doksy u Máchova jezera, sklárna se zabývá výrobou replik historického skla a vlastních autorských návrhů, založena roku 1997.⁷⁹

Harrachov, sklárna vznikla roku 1630, stala se průkopníkem secese. Pracovali zde rytci Johann Polh a Dominik Biemann. Roku 1993 sklárnu získala v privatizaci firma Sklárna Novosad a syn. Zaměření je na nápojové a dekorativní sklo, lustry a svítidla.⁸⁰

⁷⁵ LANGHAMER, A. České sklo ve 20. století. In: *České sklo. Tradice a současnost*. s. 122.

⁷⁶ <http://www.jsb.cz/> 15. 6. 2010.

⁷⁷ <http://www.desko.cz/index.php> 15. 6. 2010.

⁷⁸ <http://avirunion.czechtrade.us/> Dne 4. dubna ve sklárně hořelo, škody se odhadovaly na miliony. <http://www.novinky.cz/krimi/196690-v-dubi-horela-sklarna-skody-jdou-do-milionu.html> 3. 5. 2010

⁷⁹ <http://www.qobchod.cz/index.php> 15. 6. 2010.

⁸⁰ <http://www.sklarnaharrachov.cz/> 15. 6. 2010.

Heřmanova huť, zpočátku zaměřena pouze na lékárenské sklo, od roku 1909 se výroba rozšířila o užitkové sklo, od roku 2002 se úzce specializuje na sklo nápojové a jeho dekorování.⁸¹

Chlum u Třeboně, od roku 2004 je vlastníkem společnost České sklo a porcelán SF, s.r.o. - člen skupiny STASEK. Sklárna vyrábí užitkové a nápojové sklo z olovnatého křišťálu. V současné době probíhá výstavba tavicích agregátů na výrobu obalového skla.⁸²

Josefodol, součástí firmy Caesar Crystal Bohemia, zaměřena na výrobu nápojového a dekorativního skla ručně foukaného a broušeného.⁸³

Karlov, sklárna na Českomoravské vrchovině založená roku 1995. Zabývá se barevným ručně tvarovaným hutnickým sklem.⁸⁴

Karlovy Vary, založena Ludwigem Moserem. Sklárna je zaměřena na nápojové, dekorativní sklo a umělecké rytiny.⁸⁵

Karolinka, součást podniku Crystalex Nový Bor. Zaměření na užitkové sklo. Od roku 2009 firma CBC Invest.

Květná, v období 1990- 2002 byla součástí Crystalexu⁸⁶ Nový Bor. Roku 2002 zanikla, ale koupil ji Odborový svaz zaměstnanců sklářského, keramického, bižuterního průmyslu a porcelánu Praha a zahájil provoz. Od roku 2004 je v rukou firmy Synex CZ a.s. Vyrábí nápojové ručně foukané sklo.⁸⁷

Lindava, Sklárna Ajeto byla založena roku 1993, vyrábí barevné i čiré nápojové sklo a umělecká díla Bořka Šípka, spolumajitele společnost Ajeto Bohemia.⁸⁸

Nížbor, sklárna Rückl Crystal a.s. má široký záběr z olovnatého křišťálu, vedle nápojového a dekorativního skla vyrábí reklamní předměty, sportovní trofeje, flakony a lampy.⁸⁹

Nový Bor, společnost Crystalex Nový Bor. V 90. letech zde fungovala řada soukromých ateliérů k dekorování skla, většina zanikla s poklesem odbytu roku

⁸¹ <http://www.shh.cz/> 15. 6. 2010.

⁸² http://www.stasek.cz/csp/cz/i_sklarna.html 15. 6. 2010.

⁸³ <http://www.caesar-crystal.cz/> 15. 6. 2010.

⁸⁴ <http://www.ags-svoboda.cz/> 15. 6. 2010.

⁸⁵ <http://www.moser-glass.com/> 15. 6. 2010.

⁸⁶ Crystalex roku 2008 zkrachoval, jednotlivé podniky byly rozprodány.

⁸⁷ <http://www.moravskesklarny.cz> 15. 6. 2010.

⁸⁸ <http://www.ajetoglass.com> 15. 6. 2010.

⁸⁹ <http://www.ruckl.cz/> 15. 6. 2010.

2000. Podnik koupila firma CBC Invest. Sklárna nabízí sklo, vyrobené ručně i automaticky- nápojové a dekorativní.

Sázava, sklárna Kavalier začala roku 1837 vyrábět laboratorní a technické sklo. Dnes se k sortimentu přidalo sklo varné.⁹⁰

Světlá nad Sázavou, byla do roku 2008 součástí podniku Sklo Bohemia, ale pro dluhy šla do konkurzu, dnes ji provozuje společnost Crystalite Bohemia. Zaměřená je na nápojové sklo.⁹¹

Vrbno pod Pradědem, sklárna dnes jede pouze na částečný provoz. Spadala pod podnik Crystalex, dnes je majitelem Pavel Louda z firmy Aland Europe.

Vsetín, původní sklárnu Bohemia Art Glass z roku 1992 koupila o šest let později italská společnost Barovier & Toso. Sklárna byla vybavena tou nejlepší technologií, produkovala kvalitní křišťálovou sklovinu. Na trhu se prosadila díky barevné nápaditosti, kontrastem a moderním designem.⁹²

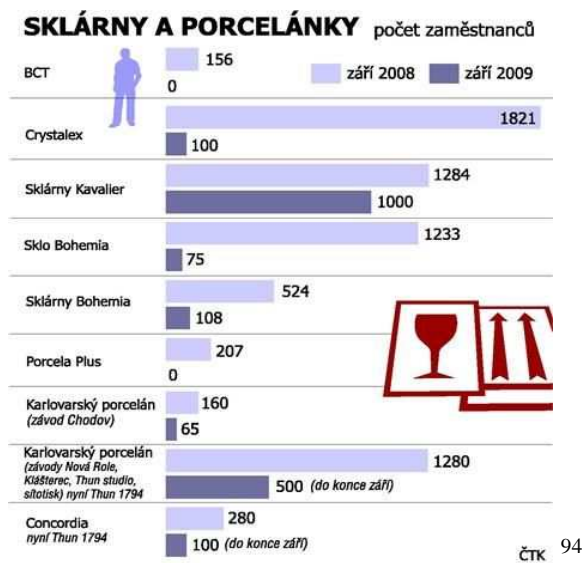
Ve srovnání se seznamem v knize Vlastimila Vondrušky, vydané roku 2002, ubylo devět skláren. Rozdíl mohl být vyšší, pokud by jednotlivé výrobny po společnosti Crystalex⁹³ neodkoupili noví vlastníci, jednalo by se o číslo 13. Crystalex byl největší firmou ze skupiny Bohemia Crystalex Trading, která zkrachovala roku 2009. Firma Crystalex se dostala do problémů roku 2008, bylo s ní zahájeno insolvenční řízení, v lednu 2009 zastavila činnost a vyhlásila úpadek. Situace se v nejbližší době nezlepší, proto je možné počítat s dalším nárůstem.

⁹⁰ http://www.kavalier.cz/cz/site/o_nas/index.html 15. 6. 2010.

⁹¹ <http://www.crystalite.org/> 15. 6. 2010.

⁹² <http://www.barovier.com/> 15. 6. 2010.

⁹³ http://ekonomika.idnes.cz/crystalex-zacina-znovu-tavit-sklo-pece-staly-rok-fbw-ekoakcie.asp?c=A100106_104320_ekoakcie_spi 12. 5. 2010.

Pro zajímavost uvádím tabulku snižování počtu zaměstnanců větších skláren a porcelánek, jedná se o změny v letech 2008- 2009. K dnešnímu datu je situace jiná, neexistuje komplex Crystalex, jednotlivé podniky byly rozkoupeny.

⁹⁴ http://www.ct24.cz/gallerywindow.php?at_id=67062&mm_id=111762 25. 1. 2010.

1. 3. Sklářství na Horácku

Českomoravská vysočina je a vždy byla porostlá hlubokými lesy, s převahou buků a dubů. Ani kolonizace území v 13. a 14. století ráz krajiny neporušila, neboť ve vyšších polohách se polní hospodářství nevyplácelo a ani se zde nevyskytují velké řeky, které by splavily toto lesní bohatství do nezalesněných částí. Využití se dočkaly až v 16. století, kdy se zde začínají zakládat řemeslnické provozovny, železné hutě, papírny a sklárny. Veškeré lesy patřily vrchnosti, která sama stavěla nebo podporovala výstavbu provozoven. Mnohdy firmu pronajímala zájemcům za roční nájemné v penězích nebo výrobcích. Ve zdejších krajích se používala potaš, na jeho výrobu bylo potřeba velké množství spáleného dřeva.⁹⁵ Nebylo to pouze dřevo, čeho byl dostatek, nouze nebyla ani o křemičitý písek a křemen, který se drtil zpočátku ručně, později vznikaly stoupy. Pouze vápence nebyl přebytek, přesto se kvalitní dal nalézt v pruhu od Studnic k Pohledu.⁹⁶

Na Českomoravskou vysočinu se v mnohé literatuře zapomíná, jako na jedno z center sklářské výroby vedle oblastí jako Šumava, Krušnohoří nebo severní Čechy. Sklářství na Vysočině zaniklo, až na výjimky, ve 20. století, přesto se může chlubit mnoha úspěchy. Kvalitu skla ocenil již v 17. století Bohuslav Balbín, když napsal v díle *Miscellanea historica Regni Bohemiae*, že výrobu skla v nejhlubších lesích u Herálce, Vřístě a Fryšavy považuje za velmi ušlechtilou, něžnou a nanejvýš průsvitnou.⁹⁷ Rovněž Pavel Stránský ze Zhoře v *Respublica Bojema* zmiňuje kvalitu skla v Herálci a Vřísti.

Podle nejstarších listin a zápisů v urbářích vznikaly první sklárny na Horácku v 16. století. Přesné údaje o jejich založení nejsou, ale listiny zmiňují jejich existenci. Mezi nejstarší patřily sklárny Vříst' (1559- 1738), Fryšava (1560- 1729) a Svratouch (1574- 1713). Někdy před rokem 1604 v Herálci vznikla první huť . V 17. století byly vybudovány nové sklárny, v Křižánkách, u Jimramova, v Pusté Rybné a u Proseče. Vznik hutě na Cikháji nelze přesně datovat, lze předpokládat, že byla

⁹⁵ Na výrobu 1 kg potaše se muselo spálit 1000 kg dřeva. MEDKOVÁ, J. *Povídání o českém skle*. s. 34.

⁹⁶ *Škrdlovické sklo*. Praha, 1986. s. 2- 3.

⁹⁷ KAPUSTA, Jan. *Sklářství na Horácku*. Polička, 1971. s. 13- 14.

přenesena do obce Kocanda, kde zanikla okolo roku 1813, kdy vypršela nájemní smlouvy Johanna Ignatze Hafenbrödl⁹⁸. Sklárna v Březinách byla založena roku 1726.⁹⁹

Výrobky z nejstaršího období jsou velmi vzácné, přispívá k tomu i fakt, že mnoho kousků nelze přesně zařadit. Známy perňštejnský pohár s malovaným emailovým erbem zubří hlavy pravděpodobně pochází z Vříště, která náležela k panství Pernštejnů. Z Fryšavské huti pochází upomínkové džbánky s emailovým motivem a označením místního skláře Josefa Šíra. Během třicetileté války a následně po ní šlechta rozšiřuje sklářskou výrobu, aby mohla efektivněji využívat svých lesů.¹⁰⁰

V 17. století bylo na Vysočině v chodu dost skláren, vlivem lesních polomů vznikaly nové podniky, zřízené pouze na určitou dobu, jejich cílem bylo vyčištění lesa a zpracování dřeva. Mezi takové hutě patřily Brušovecká a Kolářka¹⁰¹. Koncem 18. století vstupuje do sklářství krize, příčin bylo hodně, ale nejvýznamnější byly války, které zpřetrhaly obchodní sítě a zanikly západní trhy. Šlo o válku sedmiletou, slezskou i války napoleonské. Stejně tak i oblibou nového materiálu, porcelánu. Rozkvět nastal až roku 1830, kdy byly založeny nové podniky. Železné hamry se ukázaly nevýnosné, proto byly veškeré zdroje raději ukládány do skláren, které slibovaly prosperitu. V tomto duchu vznikly sklárny v Prosekanci u Proseče, Milovech, Bradle a Trhové Kamenici. Sklárna v Herálci byla přestavěná z výroby tabulového na foukané sklo.¹⁰²

Výroba skla výrazně oživila obchod v Čechách i na Moravě a hospodářské styky rozšířila i do zahraničí. Dobrým příkladem je sklárna v Pusté Rybné, která pracovala pouhých 40 let. Vyrábělo se zde obyčejné užitkové duté sklo, lahve, sklenice, džbány, lampy, ale i složitější šestiboké lahve se šroubovým cínovým uzávěrem, zdobené řezanými rostlinnými ornamenty i různými emailovými motivy.

⁹⁸ V této době byl již nájemcem herálecké sklárny.

⁹⁹ SOA Zámorsk. Velkostatek Rychmburk. *Zřízení skláren a hamrů v Herálci, Březinách a Vortové. 1726- 1729.* Inventární čísla nepřidělena.

¹⁰⁰ KAPUSTA, Jan. *Sklářství na Horácku.* s. 16.

¹⁰¹ Sklárny se nalézaly mezi Herálcem a Křižánkami. Brušovecká pracovala v letech 1744- 1759, Kolářka v letech 1750- 1763. *Škrdlovické sklo.* s. 3.

¹⁰² SODOMKOVÁ, Miroslava. *Tři zaniklé horácké sklárny.* Diplomová práce. Karlova univerzita. Fakulta filozofická. Praha, 1991.

Na sklonku 18. století přišel na Vysočinu podnikatel ze šumavského sklářského rodu, Johann Ignatz Hafenbrädl, který na Kocandě u Herálce zřídil novou sklárnu a zanedlouho získal do podnájmu i samotnou Mariánskou huť v Herálci. Ve 30. letech 19. století nastal v Čechách nový rozmach sklářství. Novinkou se stalo barevné, vrstvené a probrušované sklo, jež přineslo nové zahraniční trhy. Také vrchnost se pokusila otevřít nové sklárny, aby lépe zpeněžila své lesy.¹⁰³ Nejvýznamnější sklářskou hutí v 19. století na Horácku byla ta na Milovech, spadající pod Rychmburské panství. Měla neobvykle široký výběr sortimentu.¹⁰⁴

Sklářství na pomezí Čech a Moravy si zaslouží pozornost díky rozsahu produkce a kvalitě výroby. Významná je sklárna Milovy na Žďársku, činná od roku 1827. Výroba skla se zde plně rozvinula po roce 1835, kdy Josef Conrath s bratry začal vyrábět duté sklo. Sklárna v Milovech zajišťovala společnosti Conrathů v Kamenickém Šenově, zabývající se rafinací a exportem skle, dostatek kvalitního skla, které bylo dle požadavků společnosti i zahraničních zákazníků. Severočeské sklárny nestačily uspokojovat poptávku po českém skle, proto vykupovaly výrobky od menších společností nebo si stejně jako Conrathové zakládaly menší podniky, které je zásobovaly. Milovské sklo bylo kvalitní a vhodné k rafinaci brusem a rytinou, čiré i barevné a při tom levné. Informoval o tom Johann Pohl, správce harrachovské sklárny v Novém Světě, firmu Heller a Co. v Londýně ve svém dopise z 8. dubna 1845. Uvedl, že nejlevnější sklo v Čechách je od Josefa Conratha z Kamenického Šenova, jemuž žádná česká sklárna nemůže konkurovat.¹⁰⁵ Po polovině 19. století začaly stoupat ceny dřeva¹⁰⁶ a malé sklárny neobstály v konkurenci větších podniků. Ztrácely trhy a kramářský prodej po okolí je zachránit nedokázal. Většina zdejších skláren zanikla do 1. světové války. Jako poslední vyhasla pec v Mariánské huti v Herálci. Výrobky některých zaniklých hutí se v okolí rozprodávaly ještě po roce 1900. Jen huť v Bradle, založená roku 1864, pracovala s přestávkami do roku 1944.¹⁰⁷

¹⁰³ Časově nejstarší byla Marienwald u Budislavi na Posekanci, zřízená roku 1826 majitelem panství Nové Hradky, Ludvíkem Chamaré. KAPUSTA, Jan. *Sklářství na Horácku*. s. 18.

¹⁰⁴ Milovská sklárna vznikla po vzoru herálecké. V letech 1892- 93 byla huť zbořena. *Škrdlovické skl.* s. 3- 4.

¹⁰⁵ Drahotová, O. *Historie sklářské výroby*. s. 308.

¹⁰⁶ Např. v Budislavi se za sáh dřeva platily 3 zlaté, v Lubné 4 zlaté, což byl dvojnásobek cen z roku 1800. KAPUSTA, Jan. *Sklářství na Horácku*. s. 23.

¹⁰⁷ KAPUSTA, J. *Sklářství na Horácku*. s. 18- 23.

Jednotlivé sklárny nebyly od sebe vzdáleny příliš daleko, skláři často přecházeli z jedné hutě do druhé, což je jeden z důvodů, proč je zdejší sklo tak těžko rozeznatelné. Sklo vyráběli dvojího druhu- na vývoz, kde nacházíme umělecké práce nejvyšší kvality a tzv. lidové, určené pro široké vrstvy obyvatel a vyráběny venkovany, kteří se učili sklářskému umění. Tito prostí lidé do praxe vnášeli své vlastní představy, které se od 18. do 19. století objevovaly i v jiných odvětvích- ve výzdobě lidového nábytku, keramiky nebo krojů. Později se lidová ornamentika mění v květinové vzory, ze kterých mizí i jejich symbolický ráz. Od konce 80. let 19. století se v Bradle a v Herálci uplatňuje především secese.

Na starou tradici sklářské výroby navázala huť ve Škrdlovicích, založená roku 1940 severočeským sklářem Emanuelem Beránkem. Z původní primitivní sklárničky založené při domu vybudoval středisko řemeslné výroby. Roku 1949 byla včleněna do Ústřední lidové a umělecké výroby. Stala se vzorovou dílnou, po roce 1953 dokonce pokusným závodem Ministerstva vnitřního hospodářství. Emanuel Beránek spojoval zkušenosti huťmistra, sklářského dělníka a technika s ekonomem, který dokázal využít místních surovin i odpadů.¹⁰⁸ Zvláštností jeho výroby bylo tzv. ledové sklo, sklo z šedozelené i jinak zbarvené hmoty s prasklinkami. Různě zbarvené výrobky se formovaly do tvarů antických váz, nebo se kombinovalo s kovem. Zaměřovala se hlavně na hutní sklo¹⁰⁹ a pracovala jako výzkumný sklářský ústav na výrobu moderního hutního skla. Výrobky byly určené pro vývoz, v zahraničí výrobky škrdlovických sklářů získaly mnohá uznání. V rozmanitých tvarech, barvách i obchodním styku spojovala staré krajské tradice se současností.¹¹⁰

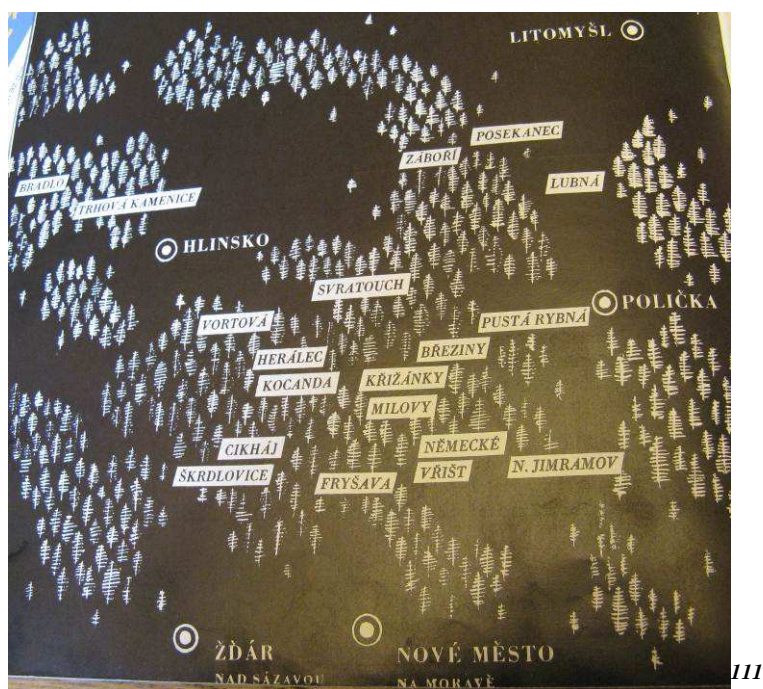
Sklářství na Českomoravské vrchovině bylo do roku 1950 soustředěno do dvou samostatných celků, národního podniku Bohemia v Josefodole a Dobronínských skláren. Po třech letech splynuly do jediného, Bohemia Josefodol. V 60. letech sloučeno s Poděbradskými sklárnami, vznikl podnik Sklárny Bohemia v Poděbradech. Škrdlovická sklárna ukončila činnost 1. září 2008. Z bývalých pracovníků sklárny se osamostatnil František Vízner, který se od roku 1977 věnuje vlastnímu ateliéru ve Žďáru nad Sázavou a Jaroslav Svoboda, který si roku 1990

¹⁰⁸ MEDKOVÁ, J. *Škrdlovická sklárna a její výtvarníci*. Brno, 1977. s. 2- 6.

¹⁰⁹ Hutní sklo bylo vyráběno mistry bez použití forem, tedy každý kus je originálem. http://www.glass.2es.cz/CZ/MainSubCategory.asp?Cat_ID=ht 28. 8. 2010.

¹¹⁰ *Škrdlovické sklo*. s. 8- 26.

založil vlastní sklárnu, AGS Svoboda s.r.o. V současné době na Horácku pracující huť se sídlem v Karlově.

Na obrázku jsou vyobrazeny sklárny, které postupně vznikaly na Horácku. Na poměrně malém prostranství fungovalo 19 sklářských hutí. Sklárny vznikly v tomto pořadí.

Vříšť 1559- 1738¹¹²

Fryšava 1560- 1729¹¹³

Svratouch 1574- 1713¹¹⁴

Pustá Rybná 1600- 1700¹¹⁵

¹¹¹ KAPUSTA, Jan. *Sklářství na Horácku*. s. 13.

¹¹² Z Vříšťské hutě patrně pochází nejstarší známá sklenice z této oblasti, pernštejnský vítací pohár. Je vyroben ze slabě zahnědlého skla a ozdoben barvě provedeným znakem Vratislava z Pernštejna a jeho manželky. <http://www.snezne.cz/vrist/> 15. 9. 2010.

¹¹³ Fryšavská huť se od poloviny 17. století zabývala výrobou benátského skla. Sklárna vyhořela v roce 1718, následně byla obnovena, aby roku 1729 zanikla. <http://www.snezne.cz/okoli-mestyse/1444-frysava-pod-zakovou-horou/> 15. 9. 2010. KAPUSTA, Jan. *Sklářství na Horácku*. s. 14.

¹¹⁴ KAPUSTA, Jan. *Sklářství na Horácku*. s. 14.

¹¹⁵ Sklárna v Pusté Rybné měla navazovat na tradici dříve zaniklé hutě. Vyráběla hlavně užitkové sklo, ale i výrobky malované emailem. <http://www.pustarybna.cz/Historie/historie.htm> 15. 9. 2010. KAPUSTA, Jan. *Sklářství na Horácku*. s. 15.

Herálec	1604- 1920 ¹¹⁶
Křižánky	1642- 1697 ¹¹⁷
Záboří	1651- 1727 ¹¹⁸
Nový Jimramov	1657- 1712 ¹¹⁹
Březiny	1696- 1800 ¹²⁰
Kocanda	1759- 1787
Posekanec	1828- 1878 ¹²¹
Lubná	1835- 1836 ¹²²
Milovy	1835- 1894 ¹²³
Bradlo	1867- 1914, 1919- 1944 ¹²⁴
Trhová Kamenice	1901- 1948 ¹²⁵

¹¹⁶ KAPUSTA, Jan. *Sklářství na Horácku*. s. 14- 17.

¹¹⁷ Sklárna byla vybudována na území Českých Křižánek, které spadaly pod rychmburské panství. Huť přispěla k oživení téměř pusté osady. Jednotná obec Křižánky vznikla sloučením České a Moravské strany roku 1960. http://krizanky.xf.cz/o_nas.htm 15. 9. 2010. KAPUSTA, Jan. *Sklářství na Horácku*. s. 15.

¹¹⁸ Zásluhou sklárny se městečko Proseč rozrostlo téměř trojnásobně. Po jejím zrušení byl zde vybudován panský statek.

http://docs.google.com/viewer?a=v&q=cache:3JdGesIVZ24J:www.libri.cz/ukazka.php%3Fpdf%3D71+skl%C3%A1rna+Z%C3%A1boří%201835-1836&hl=cs&gl=cz&pid=bl&srcid=ADGEESgZTVSxSvJfTN7QctcivF9chT1x8jcyYofYgr8d3zbsyypJouKkZbuYBalA-bmjQRKLyw3hpQZ2I7MPidGbpsB7H0I5tdv1leLF9W-fgN55jb7HT7TFt7INIFocD3abzm_7unRv&sig=AHIEtbQzEqyHCQxKI_yMwTLhKLIK5DARRA 15. 9. 2010.

¹¹⁹ Sklárna v Novém Jimramově dala název jedné místní části, přestože neměla dlouhého trvání, název zůstal. Sklo je těžko rozeznatelné, protože se nezachovaly přesně identifikovatelné výrobky. <http://ounovjimramov.unas.cz/historie.html> 15. 9. 2010. KAPUSTA, Jan. *Sklářství na Horácku*. s. 15.

¹²⁰ KAPUSTA, Jan. *Sklářství na Horácku*. s. 16- 17.

¹²¹ Huť Marienwald dal postavit Jan Ludvík hrabě Chamaré, aby využil přebytek dřeva na Novohradském panství. <http://www.budislavknihovna.estranky.cz/clanky/yxcv.html> 10. 9. 2010

¹²² Kajetánčina huť v Lubné fungovala pouze jeden rok, přesto výroby je odhadována na 100 000 kusů ročně. http://obec.info/cz/pardubicky_kraj/svitavy/lubna?size=thumbnail 15. 9. 2010.

¹²³ Milovskou huť založila Rychmburská vrchnost, která ji dále pronajímala rodině Conrathů. Na vrcholu produkce byla sklárna ve 30. letech 19. století, kdy byly výrobky žádaným zbožím u nás i v zahraničí. http://zdarsky.denik.cz/zpravy_region/historici-odhaluji-tajemstvi-sklaren-v-milovech.html 15. 9. 2010.

¹²⁴ Huť Vilemínu založil mistr Jan Růkl, fungovala do první světové války, provoz byl obnoven roku 1919 a trval do roku 1944, prostory byly využity pro výrobu skleněných vánočních ozdob. <http://www.hornibradlo.cz/historie/historie-obce/> 15. 9. 2010.

Škrdlovice 1940- 2008¹²⁶

Dalšími byly krátkodobé hutě mezi Herálcem a Křižánkami, Brušovecká 1744- 1759 a Kolářka 1750- 1763. Většina skláren fungovala pouze po krátkou dobu, většinou se jednalo o využití polomového dřeva. Jedním z aspektů, proč sklárny nefungovaly dlouho, byla absence železnice, která by poměrně lacino rozvážela výrobky a dovážela materiál. Klasická doprava na formanských vozech byla drahá, pomalá a hrozilo poničení jednotlivých kusů.

Nejdelší kontinuální výroba probíhala v Herálci.

Nejznámější sklárnou byla Beránkova huť ve Škrdlovicích.

Sklářství na Horácku mělo zprvu podobné podmínky, co se přístupu ke zdrojům dřeva týče, jako sklárny na severu Čech. Ale špatně dostupný terén a málo pracovních sil způsobil, že zde vznikaly spíše menší rodinné podniky, které se nikdy nerozrostly ve velké moderní firmy.

V polovině 18. století se začínaly zvyšovat ceny, hlavně ceny dřeva prudce stoupaly, proto mnoho skláren zaniká. Na Horácku do poloviny 18. století zaniklo sedm hutí, v provozu zůstala sklárna v Březinách a Herálci. Krize českého sklářství neznamenal pro zdejší kraj takovou pohromu jako třeba na Šumavě, kde k oživení došlo na počátku 19. století. Sklářskému průmyslu prospěla přírodní katastrofa, vichřice z roku 1741 poničila lesní porost, proto byly opětovně zakládány hutě, aby polámané dřevo zpracovaly. Ovšem první světová válka znamenala definitivní konec starých hutí. V tradici se pokračovalo v Trhové Kamenici a posléze v nově vzniklé sklárně ve Škrdlovicích, které pracovala v nelehkých válečných podmínkách, musela se vyrovnat nejen s nedostatkem topiva, ale i nedostatkem chemikálií. Sklářský kámen nahrazoval tavením střepů ze starých lahví. Se zánikem Beránkovi huť ve Škrdlovicích zanikla i poslední sklárna na Horácku.

Horácké sklo nemělo jedinou specifiku, jako byly páteřky pro oblast Šumavy. Výroba byla zaměřena na duté sklo malované či broušené a zrcadla. Jedinou hutí, kde se vyrábělo tabulové sklo, byla Mariánská huť v Herálci. Skleněné výrobky jsou si velice podobné, místy je těžké rozeznat, ze které sklárny pochází, jak

¹²⁵ V Trhové Kamenici fungovala při sklárně i brusírna skla, oba podniky byly zlikvidovány po roce 1948. <http://www.trhovakamenice.cz/clanek-35> 15. 9. 2010.

¹²⁶ Škrdlovickou sklárnu založil Emanuel Beránek, navazovala na tradici horáckého sklářství. *Škrdlovické sklo*. 3-9.

již bylo zmíněno, skláři po zrušení jedné huti přecházeli do jiné a přinášeli s sebou nové nápady a způsoby výroby. Nejoblíbenějším způsobem dekoru byly nefunkční nálepy ze zeleného lesního skla nebo malba. Pro celou oblast je typická malba, zobrazující každodenní život na vesnici. Oblíbené byly i skleněné figurky uvnitř lahví nebo umně vytvořené kytice. Poslední horácká sklárna dokázala i za válečných podmínek vytvářet nové trendy výzdoby. Beránek dokázal využít technologické chyby ve svůj prospěch, z bublinkaté struktury vytvořil záměrný dekor. Kvůli rychlému tvarování přímo u pece byly vytvářeny silnostěnné výrobky s jednoduchými hutnickými dekory.¹²⁷

Výrobky jsou uloženy v muzeích v Novém městě na Moravě, Poličce nebo Litomyšli. Jsou i součástí rozsáhlé sbírky českého skla v Pardubickém muzeu. Podstatná část se nalézá i v soukromých sbírkách. Na Horácku je hodně rodin, které mají alespoň jeden kus z tradiční sklářské výroby v regionu.

¹²⁷ MEDKOVÁ, J. *Škrdlovická sklárna a její výtvarníci*. Brno, 1977. s. 2- 4.

1. 4. Postavení sklářů

Původní skláři byli kolonisté, museli se prodrat nepřístupnými lesy, přečkat dlouhé a tuhé zimy, vše vybudovat od píky. Tím vzniklo poměrně uzavřené společenstvo lidí, které se rozrostlo o panské úředníky v případě, že sklárna začala vydělávat.

Staré sklárny zakládala vrchnost nebo města. Většinou se huť pronajímala sklářskému mistru, od něhož dvakrát ročně vybírala vrchnost peněžní dávku a naturálie v podobě skla. Tak např. mistr hutí fryšavských Václav skládal Pernštejnovi ze sklárny do roku 1587 vedle svých poddanských platů a povinností o sv. Jiří a sv. Václavovi po 45 groších a ročně 6 kop skla pro potřeby hradu.¹²⁸ Za to mohl brát z vrchnostenských lesů tolik, kolik potřeboval.¹²⁹ Samostatnost skláren nevyplývala pouze z izolovanosti, ale hlavně z výsad, podle nichž byli sklářští mistři a jejich rodiny, tovaryši a učni nebyli povinni robotovat. Většina sklářů byla osobně svobodná, jen někteří skládali formální slib poslušnosti vrchnosti, na jejichž pozemku sklárna stála. Dodržování slibu bylo vázáno na plnění finančních závazků a dodávek objednaného skla. Tak si sklářská huť žila po svém, vrchnostenští úředníci se o ni nestarali a skláři mohli svobodně přicházet a odcházet. Hrdost sklářů pramenila nejen z krásy a kvality jejich výrobků, ale hlavně z nezávislého postavení, které jim ve feudálním světě náleželo. Mnohde nebylo výjimkou, že by úspěšný skelmistr povýšen do šlechtického stavu.¹³⁰

Od 16. století působilo v Čechách mnoho saských sklářů, kteří zde měli lepší podmínky. Přicházeli s celou rodinou i pomocníky. Museli prokázat sklářskou zručnost i podnikatelského ducha. Mnozí němečtí mistři se v českých zemích usadili na stálo a jejich potomci se výrobě skla věnovali ještě v 18. a 19. století. Zcela splynuli s prostředím.¹³¹ Od 18. století se skláři řadili do skupiny tzv. nákladníků, lidí podnikajících na vlastní náklady, dokonce jejich tovaryši a pomocníci znamenali na

¹²⁸ Ceny byly u každé vrchnosti různé, roku 1494 obdržel právo spravovat huť u Čachrova skelmistr Mertl z Mochova za roční plat 40 míšeňských grošů, Pavel Schüres musel ročně platit 16 kop a 45 českých grošů za sklárnu v Rejdicích dle smlouvy z roku 1577. VONDRUŠKA, V. Historické sklo. In *České sklo, Tradice a současnost*. s. 26.

¹²⁹ KAPUSTA, Jan. *Sklářství na Horácku*. s. 29- 32.

¹³⁰ LNĚNIČKOVÁ, J. *Šumavské sklářství*. České Budějovice, 1996. s. 27.

¹³¹ VONDRUŠKA, V. Historické sklo. In *České sklo, Tradice a současnost*. s. 15.

společenském žebříčku něco více než dělníci v textilních manufakturách. Sklářství si udrželo svoji výjimečnost až do 19. století.¹³²

Přímo ve sklářských hutích na Horácku pracovalo asi 15- 20 lidí. Struktura zaměstnanců huti byla následující: Glasmistr, dílovedoucí, účetní, vrchní tovaryš, několik dalších tovaryšů, vařič skla, tavič, stříhač skla, brusiči skla, stupař, truhlář, učňové, služební hoši. Skleněné předměty vyráběla skupina sklářů ve vzájemné spolupráci. Hotové výrobky odevzdal vrchní tovaryš u účetního, který mu vyplatil stanovenou odměnu. Dílo se počítalo na kopy, ale nejednalo se o 60 kusů, ale o pracovní míru. Mohlo se vyrobit více kusů jednoduchého skla a méně toho zdobeného.¹³³

Sklářská práce byla vždy vysoce ceněna, proto také byly na mistry kladeny vysoké nároky, hlavně na jejich zručnost a odbornost. Díky svým schopnostem získávali od vrchnosti různé úlevy a odměny za náročnou práci. To ze sklářů činilo jedny z nejlépe postavených poddaných. Odměna za práci závisela hlavně na zručnosti mistra, protože neměli pevnou mzdu, dostávali peníze podle výkonu. K tomu platily zvyky, kdy každý mistr musel vyrobit určité množství skla pro svou vrchnost zdarma. Stejně tak byla vrchnost povinna přenechat část zboží obchodníkovi zdarma, aby nahradil kusy, které se cestou rozbily. V 19. století ve většině skláren byla mzda stanovena od počtu odevzdaných kop. Přičemž kopa neodpovídala 60 kusům, jednalo se o bodový systém. Každý výrobek byl jinak obodován, např. džbán měl 20 bodů, ale malý pohárek pouze 1 bod.¹³⁴ Produktivní sklář byl třikrát až čtyřikrát lépe placen než jeho pomocník nebo nádeník v huti. Například v Herálci roku 1870 brali skláři 11- 13 zlatých týdně, pomocníci po 3 zlatých, stupař 4 zlaté, tavič 10 zlatých¹³⁵. Mzda ostatních pracovníků byla dle odpracovaných hodin. I společensky byly vážení. Rodiny sklářů bydlely ve staveních při huti, stály tu i hospodářské budovy, vlastnily menší políčka na obdělávání. Na Milovech a v Lubné dokonce nájemce zřídil školu, aby děti místních sklářů nemusely docházet do sousední vesnice. Domy sklářů se mohly nacházet i dále od huti, nebylo výjimkou, že z osad několika domů vznikly větší vesnice, např. u Herálce Kocanda,

¹³² VONDRUŠKA, V. Historické sklo. In *České sklo, Tradice a současnost*. s. 26- 34.

¹³³ KAPUSTA, J. *Sklářství na Horácku* s. 32- 35.

¹³⁴ VONDRUŠKA, V. Historické sklo. In *České sklo, Tradice a současnost*. s. 32- 33.

¹³⁵ KAPUSTA, J. *Sklářství na Horácku*. s. 41.

u Fryšavy Sklené, u Německého Vříšť a Kuklík. Z dobrého sociálního postavení sklářů těžila četná odvětví, velice dobře se v okolí skláren dařilo obchodům a hostincům. A naopak po zrušení sklářských hutí značná část hospod zanikla.¹³⁶

Pracovní rytmus sklářské dílny se neřídil podle hodin, ale podle tavby skla. Šmelíř a pomocníci naložili na pánev sklářský kámen a střepy, uzavřeli pracovní otvory. Tavba trvala podle velikosti pánví i několik hodin. Když se sklo utavilo, snížila se jeho teplota a teprve tehdy se svolávali skláři do hutě. Pomocníci připravili náradí a formy, všichni se společně pomodlili a začali pracovat. Vůbec nebylo podstatné, jestli byl den či noc. Počet taveb nebyl v renesanci a baroku vysoký, většinou dvě až tři týdně. Některé hutě nepracovaly ani celý rok, po několika měsících práce následovalo období oprav pece, ošetřování materiálu a dalších prací. Během 19. století se počet taveb ustálil na 5, začínalo se vždy v pondělí ráno a končovalo v sobotu, výjimečně i v neděli ráno.¹³⁷

Samotní skláři a tovaryši se zároveň snažili najít nová odbytiště pro výrobky. Kvalitní zboží se prostřednictvím obchodníků vyváželo nejčastěji do Vídně nebo Saska, ale na domácím trhu jej zprostředkovávali sami skláři nebo lidé z okolí, kteří zakoupené výrobky v krosnách roznášeli po kraji a prodávali ve vlastní režii. Formanské vozy zůstaly důležité pro rozvoz skla i v 19. století, ale i železnice se začíná prosazovat, hlavně na delší vzdálenosti. V 19. století se místní výrobky vyváží do dalekých zemí, nejvíce a nejdále vyvážely Milovy a to do Rakouska, Itálie, Španělska i do Ameriky.¹³⁸

Při tavbě skla byli obyvatelé hutí připoutáni ke sklárně. Ve volných chvílích hráli v karty, ale symbolem odpočinku se v 19. století stala dýmka s dlouhým troubelem. Při práci kouřili pouze krátké dýmky. Mimo pracovní směnu se mistři i jiní zaměstnanci sklárny starali o své hospodářství. V mnoha smlouvách mezi vrchností a mistry se objevuje povolení pást dobytek v lese nebo na pastvinách. Protože mnozí skelmistři směli lovit v panském revíru, později když již nesměli, tak pytláčili, nechyběl jim dostatek masa. Teprve s návratem skláren do osad se podíl zvěřiny na jídelníčku snižoval. Účinnou náhražkou se stalo vepřové. Chov vepřů byl

¹³⁶ KAPUSTA, Jan. *Sklářství na Horácku*. s. 41- 43.

¹³⁷ VONDRUŠKA, V. Historické sklo. In *České sklo, Tradice a současnost*. s. 26- 34.

¹³⁸ KAPUSTA, Jan. *Sklářství na Horácku*. s. 38.

v 19. století takřka módní záležitostí, každý mistr měl svého vepře v chlívků.¹³⁹ K volným chvílím patřila samozřejmě krčma. Většinou se zde pilo na dluh, který se vyrovnal po výplatě.

S oslavou církevních svátků to nebylo na hutích nikterak valné. Někteří mistři přišli do Čech ze Saska a byli protestanti, stejně tak i řada domácích sklářů byla nekatolického vyznání. Slavili se sice vánoce, velikonoce i další svátky, ale ne pravidelně. Nejokázalejšími oslavami byl masopust a posvícení. Sklářské posvícení bylo na sv. Martina zřejmě proto, že toho dne v celých renesančních a barokních Čechách odcházeli čeledíní a tovaryši ze služby a sjednávali si nové pracovní smlouvy. Menší sklárny dokonce na čas zastavovaly práci. Na martinské hody bývalo ve zvyku zabíjet husu, pekly se koláče, pila pálenka a pivo. Ještě nákladněji se slavil masopust. Původně bylo zvykem společně stolovat, později začali všichni slavit doma. Hospodyně se navzájem předháněly v množství i výběru pokrmů na slavnostní tabuli. S masopustem je spojen rej masek a prodej šimla.¹⁴⁰

Řada oslav bezprostředně souvisela s chodem huti. Specifickou oslavou, praktikovanou v brusírnách skla, bylo pochovávání světla.¹⁴¹ Slavnostní charakter měla událost zvaná frajšprecht. Trvalo dlouho než se z chlapce, jenž u pece pomáhal, stal mistr. Musel projít tovaryšská léta u některého z mistrů, teprve až se u verštatů uvolnilo místo, mohl převzít samotnou práci. Ovšem neznamenal to, že by byl mistrem. Teprve po třech a více letech mohl požádat svého mistra, aby se přimluvil u majitele sklárny za jeho přijetí mezi mistry. Nový mistr měl povinnost uspořádat oslavu, která byla mnohdy spojená se svatbou, protože teprve jako svobodný mistr se mohl oženit s nějakou sklářskou dcerou. Nový mistr musel předvést své umění, zhotovit mistrovský kus.¹⁴² Také s příchodem nového mistra byl spojen určitý rituál,

¹³⁹ Chov a stav vepřů byl častým tématem hovoru, skláři porovnávali, čí kus je větší. VONDRUŠKA, V. Historické sklo. In *České sklo, Tradice a současnost*. s. 34.

¹⁴⁰ Prodej šimla byl zvyk, kdy se dva muži schovali pod plachtu, přední nesl na dřevěné holi vymalovanou koňskou hlavu. Třetí muž „koně“ vedl, skupinu doprovázeli skláři a harmonikář. Společně obešli chalupy a všem prodávali šimla. V domech jim zaplatili a peníze společně propili v krčmě. VONDRUŠKA, V. Historické sklo. In *České sklo, Tradice a současnost*. s. 35.

¹⁴¹ V zimních měsících, od sv. Havla do sv. Josefa se pracovalo při svících, lampách. Jak se dna prodlužovaly, svítilo se méně, symbolickým ukončením byla oslava pochovávání světla. Zapálená lucerna se v průvodu odnesla k velkému stromu, zavěsila se na větev a pod ní byla zábava. Za svítání se lampa zhasla a zakopala do země. VONDRUŠKA, V. Historické sklo. In *České sklo, Tradice a současnost*. s. 35.

¹⁴² VONDRUŠKA, V. Historické sklo. In *České sklo, Tradice a současnost*. s. 35- 37.

vymetání.¹⁴³ Jiným zvykem sklářských krajů bylo zatahování návštěv, kupců i náhodných návštěvníků, někdy se takovýmto způsobem spřáhl sklář s nevěstou.¹⁴⁴ Na Šumavě skláři věřili v hutního ducha Turandla, který se zjevoval u studené pece. Tradice skláři využívali k hrám, kdy si jeden z nich přehodil přes hlavu bílou plachtu, a holí bili líné kolegy.

Život skláře nebyl vždy růžový a veselý. Řemeslo nebylo snadné, práce u otevřeného ohně s sebou vždycky nesla určitá rizika. Nehledě na fakt, že samotná budova sklárny byla z převážné většiny postavena ze dřeva, i střechy byla ze šindelů. V případě požáru byla huť pojištěná, ale o případné pozůstalé vdovy a sirotky se musel postarat nájemce, nebo celá komunita. Přesto ani v době neúspěchu nebyl nikdo od řemesla sám. Huť se o své lidi, pokud to bylo možné, starala. I pro staré a vysloužilé nebo vdovy se práce vždy našla. Nebyla vysoce placená, ale k živobytí to stačilo, mezi skláři měli vždy své místo.¹⁴⁵ S rostoucí slávou českého skla se množily nabídky práce z ciziny, které byly lákavé hlavně pro výhodnější finanční nabídku. Pro České země by odchod sklářů znamenal jisté riziko, sklářští znalci by s sebou odnesli i výrobní tajemství, tím by se snížilo uplatnění se na zahraničních trzích. České výrobky by již nebyly výlučné. Již roku 1723 byl vydán obecný patent, zakazující emigraci sklářů. Roku 1735 následoval zákaz vycestování pro „lidi znalé dělání a řezání křišťálového skla“. S rostoucí odbytovou krizí emigrace sklářů stále stoupala, důvodem byla nezaměstnanost, špatní platové podmínky, závislost na libovůli skelmistra a další.¹⁴⁶

Po opětovném návratu na výsluní za První republiky byl obrovský zájem o české skláře. Vylidňovaly se především sklárny na Slovensku, kde bylo uplatnění

¹⁴³ Nový mistr pracoval určitý čas bez sebemenších zádrhelů. Teprve po určité době se začaly ozývat z různých koutů podezřelé zvuky, které nenápadně zajišťovali sklářští chlapi. Starší mistři mluvili o strašení. Jednoho dne se před koncem pracovní doby sklárna vyklidila, aby v zápětí přišel celý průvod sklářů v čele s mistrem převlečeným za kněze. I další skláři byli převlečeni a nesli košťata se slámy a hrncem s hořícím smetím. Kněz vedl kázání, radil novému mistru, aby odváděl dobrou práci a dobře se choval. Nováček byl upozorněn, že bude muset zaplatit za svůj vstup mezi ostatní mistry, úhrada jídla a pití. Poté se slaměným koštětem a vodou skropil nový mistr i celý verštat. Následovala oslava, po níž byl sklář definitivně přijat mezi ostatní mistry. VONDRUŠKA, V. Historické sklo. In *České sklo, Tradice a současnost*. s. 37- 38.

¹⁴⁴ Když mladý sklář přivedl nevěstu představit svým kamarádům, některý z tovaryšů vyfoukl baňku, jiný z ní vytáhl tenkou dlouhou trubičku a chytil snoubence do skleněné ohrádky. Ti se museli vykoupit, kousky ohrádky si odnesli s sebou na památku. VONDRUŠKA, V. Historické sklo. In *České sklo, Tradice a současnost*. s. 38.

¹⁴⁵ VONDRUŠKA, V. Historické sklo. In *České sklo, Tradice a současnost*. s. 38.

¹⁴⁶ LNĚNIČKOVÁ, J. *Šumavské sklářství*. s. 26- 29.

výrobníků na trzích velice obtížné. Do zahraničí odcházeli i skláři z tradičních krajů z Novoborska, Kamenického Šenova. Uplatnění hledali a našli jak v zemích, kde se sklářskou výrobou teprve začínaly, tak i v zemích s rozvinutým průmyslem.¹⁴⁷ Úbytek sklářů byl podmíněn nedostatkem pracovních příležitostí, svým odchodem posilovali konkurenceschopnost v jiných zemích a vnášeli vlastní prvky do výroby.¹⁴⁸

¹⁴⁷ Začínající byli Bulharsko, Jugoslavie, Turecko, Řecko, Argentina. Tradičními Anglie, Belgie, Francie, Švédsko.

¹⁴⁸ LANGHAMER, A. České sklo ve 20. století. In: *České sklo. Tradice a současnost*. s. 99- 100.

1. 5. Sklářské školství

Sklářství se dědilo z otce na syna, veškerá pracovní tajemství se sdělovala pouze nejstaršímu synovi. Děti sklářů na huti pracovaly od mala, kdy vykonávaly různé pochůzky pro sklárnu a odnášely výrobky do chladících pecí. Též učni začínali ve sklárně jako odnašeči, snažili se při tom pochytit co nejvíce o nabírání skloviny na píšťalu, vyfouknout ji do formy nebo správných tvarů. Postupně povyšovali na práci v dílně, jako pomahači mistrů. Pokud se chtěl učeň stát tovaryšem, musel si pořídit náležité vybavení¹⁴⁹. Vztah mezi mistrem a jeho tovaryši nebyl ideální, mistr si držel odstup, bral v úvahu, že se tovaryši budou jednou chtít osamostatnit. Tovaryš se mohl postavit k peci, pokud se uvolnilo místo, teprve po třech letech se mohl pokusit o jmenování mistrem.

Výuka učně trvala 3 roky v domáckých dílnách mistrů nebo v rafinérii. Zavedlo se, že na 2 zaměstnané tovaryše mohl mít mistr 1 učeň. Pracovní doba byla na poč. 18. století od pondělí do pátku, od 7 hodin do 17. Pokud byl učeň přespolní, mohl u mistra po domluvě přespávat a stravovat se. Po dvou letech učňovství a návštěv pokračovacích škol se skládaly zkoušky před Společenstvem mistrů. Byly písemné, ústní a talentové- učeň musel prokázat zručnost na učňovské práci. Pokud uspěl, čekalo ho pětileté období tovaryšské práce. Aby mohl být tovaryš jmenován mistrem, musel prokázat svou zručnost a znalost práce se sklem.¹⁵⁰ Od 18. století byly zavedeny výuční listy, opravňující k práci na kterékoliv domácí sklárně.

S procesem oddělování rafinérských podniků od hutí, vyrábějících sklo, vznikaly cechy zušlechťovatelských profesí. Roku 1669 vydal hrabě Kinský malířům a řezáčům skla ve sklárně v Chřibské zvláštní řád. Podle nějž musel být učeň synem některého ze sklářů nebo absolvovat 4 roky učení. Při nástupu byl povinen složit do cechovní pokladny 1 říšský tolar, 2 kopy míšeňských grošů a mistrům dát půl bečky piva. Též s ním museli přijít další dva muži, kteří se zaručili, že učeň neuteče a ničím se neproviní, zároveň zaplatili 15 grošů. Po vyučení by se měl malířský tovaryš rok v cizině nebo pracovat pro některého domácího mistra. Posléze mohl

¹⁴⁹ K základnímu nářadí patřila sklářská píšťala, různé druhy nůžek, kleští, vidlice, formy, průrazníky a hladítka. *Škrdlovické sklo*. s. 5- 6.

¹⁵⁰ RANŠOVÁ, Eva. *Sklo 1880- 1930 Nový Bor a okolí*. Nový Bor, 2002. s. 19- 21.

požádat o mistrovskou zkoušku, kde musel prokázat, že pochází z manželského lože, předložit výuční list a zhotovit mistrovský kus¹⁵¹. Po zaplacení poplatku 15 kop grošů, daru 4 libry vosku kostelu, musel novopečený mistr uspořádat pro mistry oběd s bečkou piva. Jiný řád z roku 1683 obce Flaknov na panství Sloup, určený pro řezače, brusiče a malíře, stanovoval 4 roky učňovství a 2 tovaryšství. Jako mistrovský kus musela být navrhována figurální kompozice a realizována na skle. Řád pozlacovačů a malířů z roku 1776 upravoval délku studia na 4 roky učňovství a 6 roků tovaryšské praxe. Postupně mizela podmínka cest za poznáním do zahraničí, důvodem mohl být názor, že se všemu mohou naučit i v Českých zemích.¹⁵² Roku 1767 byl vydán Sklářský regulament, který zákonem upravoval pracovní podmínky sklářů na hutích, formy platu a podmínky vyučení.¹⁵³

První sklářskou odbornou školu založili piaristé roku 1763 v Boru a provozovali ji téměř sto let. Škola nebyla zaměřená na vlastní tvorbu, ale na zahraniční obchod s českým sklem. Hlavní oborem byly románské jazyky, důležité k obchodu, ale i čeština, kreslení, obchodní nauku a účetnictví. Dalším úspěchem o odpornou přípravu severočeských sklářů byla nedělní škola kreslení v Kamenickém Šenově, založená roku 1839. Jejím vedením byl pověřen místní malíř skla Felix Müller. Současná situace neodpovídala odborné přípravě sklářů, proto usilovali místní rafiněři o zřízení školy odborného kreslení a modelování. Roku 1856 vznikla v Kamenickém Šenově první sklářská škola v Evropě. Ředitelem se stal Jan Dvořáček. Škola se osvědčila, proto byla roku 1870 v nedalekém Boru zřízena škola podobného zaměření, kreslení a modelování se speciálním zaměřením na potřeby místního sklářství. Obě školy byly původně financované místními podnikateli, než je převzalo do vlastní správy rakouské ministerstvo kultu a vyučování. Rivalita mezi školami byla značná, nicméně prospívaly místní sklářské výrobě.¹⁵⁴

Roku 1920 přibyla ještě škola třetí, založená v Železném Brodě, v čele stál Alois Metelák. Ač byla škola železnobrodská nejmladší, dosáhla na největšího úspěchu na mezinárodní výstavě v Paříži roku 1925, které se účastnily všechny tři

¹⁵¹ Jako mistrovský kus musel tovaryš za den a půl namalovat říšského orla v barvách a s detaily. Navrhnout na papír sedm svobodných umění.

¹⁵² VONDRUŠKA, V. Historické sklo. In *České sklo, Tradice a současnost*. s. 34- 37.

¹⁵³ Zrušeno roku 1853. LNĚNIČKOVÁ, J. *Šumavské sklářství*. s. 28- 31.

¹⁵⁴ NOVÝ, Petr. *Historie a současnost podnikání na Jablonecku, Tanvaldsku a Železnobrosku*. Žehusice, 2007. ISBN 978- 80- 86699- 49- 3. s. 58- 60.

školy. Zásahu na vítězství měla schopnost rychle se přizpůsobovat novým výtvarným trendům. Rozdělení škol bylo i po stránce přístupu k umění, zatímco Bor a Kamenický Šenov stranily zdobnosti v rámci umění art deco, v Železném Brodě dávali přednost funkcionalismu. Významné místo ve vzdělávání zaujala i Státní uměleckoprůmyslová škola v Praze, kde ale dávali přednost výrobě skla pro výstavní a reprezentační účely. Hlavním přínosem sklářských škol byla možnost projít všemi fázemi výroby skla, od pomocných prací po mistrovské.¹⁵⁵

Po 2. světové válce byly školy restrukturalizovány, současný německý pedagogický sbor byl kompletně nahrazen, činnost zahájily roku 1945. Novými řediteli se stali Ladislav Havlas v Kamenickém Šenově a Jaromír Špaček v Novém Boru. Vliv na poválečnou obnovu českého sklářství měla i nedáale škola v Železném Brodě a nově zřízené sklářské učiliště v Chříbské roku 1946. V následujících letech vznikala další specializovaná učiliště, pro rytce, brusiče a malíře v Novém Boru, Poděbradech, Světlé nad Sázavou, Chlumu u Třeboně a v Železném Brodě. Roku 1948 byly tříleté odborné sklářské školy přeměněny na čtyřleté střední průmyslové školy s maturitou. Začátkem 50. let došlo k výraznému omezení vývozu skla, rušily se některé provozy, spousta sklářů byla bez práce. Situace vedla k zastavení přílivu mládeže do sklářských škol, roku 1952 byly zavřeny školy v Kamenickém Šenově a Novém Boru. Při oslavě stého výročí založení sklárny v Kamenickém Šenově žádali absolventi její opětovné otevření. Roku 1957 byla škola otevřena jako pobočka střední průmyslové školy v Novém Boru, osamostatnila se až roku 1962.¹⁵⁶ Na tradici sklářského středního školství navazují i vysoké školy. Zejména to jsou Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, Vysoká škola výtvarného umění v Bratislavě a Institut výtvarné kultury v Ústí nad Labem.¹⁵⁷

Obě střední školy mají v současné době podobné a přeci rozličné zaměření. Kamenický Šenov¹⁵⁸ se zaměřuje na uměleckořemeslné zpracování skla, Nový Bor¹⁵⁹ na výtvarné zpracování skla a světelných objektů. Jelikož export českého skla je stále nižší, stále více sklářů je bez práce, proto i zájem o samotnou profesii klesá. Zřizovatel, Liberecký kraj, chtěl nedostatek žáků vyřešit zrušením školy

¹⁵⁵ LANGHAMER, A. České sklo ve 20. století. In: *České sklo. Tradice a současnost*. s. 101- 103.

¹⁵⁶ LANGHAMER, A. České sklo ve 20. století. In: *České sklo. Tradice a současnost*. s. 132- 134.

¹⁵⁷ KIRSCH, Roland. *Historie sklářské výroby v českých zemích II. díl/1*. s. 168- 171.

¹⁵⁸ <http://www.czech-glass-school.com/> 5. 5. 2010.

¹⁵⁹ <http://www.glassschool.cz/cs/> 5. 5. 2010.

v Kamenickém Šenově a přestěhováním žáků do Nového Boru. Proti tomu se bouřili studenti, absolventi i profesorský sbor. Problematika nebyla dlouho vyjasněná, škola sháněla nové studenty a potřebné finance na provoz. Zavedla proto různé stipendijní programy, aby vůbec dokázala zaplnit třídu. Liberecký kraj dal lhůtu do září roku 2010. Pokud by se škola v Kamenickém Šenově nepostavila na nohy, byla by sloučena s Novoborskou.¹⁶⁰ K dnešnímu dni sice škola funguje, ale počet studentů je povážlivě nízký. Kraj, který nemá finance na dotování školy, se rozhodl pokračovat ve sloučení obou škol.¹⁶¹

¹⁶⁰ <http://www.ct24.cz/regionalni/88717-sklarska-skola-v-kamenickem-senove-se-stale-nevzdava/>
5. 5. 2010.

¹⁶¹ <http://www.parlamentnilisty.cz/parlament/politici-volicum/178531.aspx>. 25. 10. 2010.

2. Mariánská huť

Sklárna v Herálci patřila mezi nejstarší na Vysočině. Rozkládala se na bývalém rychmburském panství, které od roku 1554 patřilo roku Berků z Dubé a Lipého. Zdeněk Berka z Dubé a Lipého a jeho syn Václav panství pozvedli, v této době byla též založena první sklárna v Herálci, ta posléze zanikla, aby byla v 18. století vybudována nová.

2. 1. Velkostatek Rychmburk

V chrudimském kraji patřil již před svým spojením s velkostatkem Chroustovice a statkem Košumberk mezi ty největší. Rozloha 41 395 jiter a 1 463 čtverečních sáhů dominikální a rustikální půdy k roku 1831. V nejstarších listinách jako majitel vystupuje Tas z Rychmburka, od poloviny 14. století vystřídal pány z Rychmburka mocný rod pánů z Pardubic. Během husitských válek byl hrad Rychmburk dvakrát obléhán, poprvé pod vedením Jana Žižky roku 1424 se ubránil, ale o rok později byl dobyt Sirotky, za hejtmana dosadili Jiříka Kroměšína z Březovce, který se psával z Rychmburka. Posléze byl velkostatek v rukou různých majitelů, 1501 Valdštejnové, jímž byl zkonfiskován pro jejich účast na protihabskuském spiknutí, 1554 jej zakoupili Berkové, zůstal jim do roku 1706. Roku 1718 Rychmburk koupil Oktavián Kinský za 336 000 zlatých. Kinští hrad drželi do roku 1823, kdy byl prodán spolu s panstvím Chroustovice Karlu Alexandru Thurn-Taxisovi. Panství Košumberk přikoupili roku 1826 od Leopolda Langa. Celková rozloha panství byla před první pozemkovou reformou 10. 415. 21 ha s výnosem 71. 581 zl.¹⁶²

Pro velkostatek Rychmburk byla výroba skla významnou. Hlavním příjmem bylo využití lesů, kterých bylo celkem 7.223.45 ha, rozdělených do 8 polesí. Značná část dřeva byla spotřebovávána ve vrchnostenských sklárnách, později bylo užíváno uhlí. Dřevo bylo použito k prodeji mimo velkostatek, který obstarávala Rychmburská

¹⁶²BEČVÁŘOVÁ,V.-BOUZA,E.-CIBULKOVÁ,V.-HROMÁDKA. Velkostatek Rychmburk-Chroustovice- Košumberk. Oddělení Rychmburk 1543 - 1949. Archivní inventář. Zámorsk, 1962.

společnost pro obchod s dřívím s.r.o. Z panských průmyslových podniků byly v režii provozovány jen cihelny v Bezděči a Lovosicích, pila v Otradově a sklárna na Milovech. Pivovary v Uhersku a Košumberku, lihovary v Uhersku a Lužích, papírna v Cikánce nebo sklárna v Herálci byly pronajímány.¹⁶³

2. 2. Obec Herálec

Obec Herálec lze rozdělit podle data vzniku a různosti vrchností na dvě části. Herálec Český a Moravský. Osady rozdělovala řeka Svatka, která též tvořila hranici zemskou mezi Čechami a Moravou. Moravský Herálec byl patrně založen ve druhé polovině 13. století Heroldem z Obřan, synem zakladatele žďárského kláštera Bočka z Obřan. Roku 1312 vymřel rod pánů z Obřan, jejich majetku se ujal Jindřich z Lipé, jemuž připadlo i Nové Město na Moravě, a jež roku 1498 získal Vilém z Pernštejna.¹⁶⁴

Dějiny obce zachycené v pramenech a literatuře se týkají hlavně Moravského Herálce. K roku 1366 osada Herarcz figuruje ve sporu o hranice mezi panstvím novoměstským a klášterním majetkem. Při novoměstském panství zůstal Herarcz do roku 1496, kdy byl prodán tchánovi Jindřicha z Lipé, Vilémovi z Pernštejna. V příslušné listině je osada označena jako Hrohož, ale do zemských desek se roku 1498 vkládá ves Herálec. Dva názvy osady Heralt a Hrohož se shodují s osobními jmény z rodu pánů z Obřan – Kunštátu. Když byl v roce 1500 utvořen novoměstský díl perňštejnského statku, byl k němu Herálec připojen a společně s dalšími vesnicemi byly osvobozeny od čepování panského vína. Roku 1516 bylo Herálci uděleno právo odúmrť. Z listin se posléze název vesnice na čas vytrácí, nevyskytuje se na listině udělující právo výčepu piva na panství. Zřejmě byla ves na čas opuštěna. Znovu se na scéně objevuje v sirotčích zápisech roku 1551 a jako zástava, jíž dal Vratislav z Pernštejna Novoměstským za půjčku. Při odhadu panství v roce 1587 zde bylo vedle rychty pouze devět usedlostí. Roku 1592 byla pro heráleckou rychtu

¹⁶³ BEČVÁŘOVÁ V.-BOUZA E.-CIBULKOVÁ V.-HROMÁDKA, Velkostatek Rychmburk-Chroustovice- Košumberk. Oddělení Rychmburk 1543 - 1949. Archivní inventář. Zámorsk, 1962.

¹⁶⁴ LANDSFELD, H., SVOBODA, J.F. Osídlení panství novoměstského na Moravě. Příspěvek k dějinám kolonie a ke studiu sídel. In: *Národopisný věstník československý XXII*. Praha, 1929. s. 88- 89.

zřízena samostatná purkrechtní kniha. Nejstarší zpráva o rychtě je z roku 1571, kdy ji zakoupil Valenta od pernštejnského úředníka Diviše Dvoreckého z Dvorců. Při následném odhadu panství bylo zjištěno, že Valenta je svobodný zákupní rychtář a že na rychtě váznou staré povinnosti jako: vypraviti vrchnosti koně a pacholka ve zbroji, když táhne ven ze země, a starat se o malé tele. Valenta i následující rychtáři umírají bez mužského dědice, proto rychta přechází od jednoho majitele k druhému. Jan, syn konšele Jana Ryšánka, rychtář Filip nebo Pavel Sušík. Po smrti rychtáře Matěje Slezáka roku 1651 nařídil Kratzer odevzdat rychtu kupci Kryštofovi. Jenže Kryštof Kraus se ženou Juditou prchnul ze země do Uher, všechen jeho majetek propadl vrchnosti. Ta za trest prohlásila rychtu za selský robotný grunt, který odevzdala Jakubu Ondráčkovi. Grunt s dalšími změnami majitelů chátral, až vrchnost roku 1717 nařídila Václavu Majorovi, aby se gruntu ujal a pozvedl ho. Václav Major uspěl, požádal tedy o navrácení dřívějšího práva zákupní rychty. Vrchnost, hraběnka Hehenzollernová, práva navrátila, ale vymínila si právo vyměnit rychtáře kdykoliv, když se ukáže jako neposlušný či nespolehlivý. Následujícími rychtáři byli Matěj Major, Josef Major, Jan Křištof, Jiřík Brázda a od roku 1839 Jan Tlustý.

O Českém Herálci se ví, že patřil k rychmburskému panství a je doložen k roku 1456. Později figuruje pouze v kontextu se sklářskou hutí, které zde vznikla. Stavení okolo sklárny utvořily vesničku, která byla sice soběstačná, ale nebyla formálně samostatná. Obě části měly do roku 1738 jedno hospodářství, i když každá měla svého rychtáře. Výměra pozemků obce z roku 1741 byla naměřena na 570 měř. 7 acht. polí, 377 měř. 4 acht. luk a 328 měř. 6 acht. křovin a pastvin.¹⁶⁵

Vlastní pečeť obec dostala roku 1745, kde se ve znakovém poli nachází dřevař, porážející jehličnatý strom, opis PECZET OBCE HERALECZKY 1745.

Z řemeslníků byl na gruntě tkadlec, na chalupách krejčí, kovář, švec a obecní kovárna. Postupně se vesnice rozrůstala o Čermačky, ale vrchnost si je přisvojila, aby roku 1787 byly opět navráceny. Při nové politické organizaci obcí v roce 1850 byla utvořena s bývalou osadou Brušovcem místní obec o rozloze 1743 jitra s 543 obyvateli. Prvním představenstvem obce byli Josef Musil starosta, Filip Brázda a Ignác Sláma radními.

¹⁶⁵ SVOBODA, J. F. Novoměstský okres. In *Vlastivědy moravské*. Brno, 1948. s. 354.

V Herálci je kostel zasvěcený sv. Kateřině. Původní kostelík byl zmiňován k roku 1587, v 18. století byl po úderu blesku vážně poškozen, proto se začalo s novou stavbou. Klasicistní kostel byl dokončen v roce 1787. K farnosti patřil též Český Herálec a Svatka. Fara v obci nebyla, na bohoslužby musel farář dojíždět z Nového Města na Moravě, všechny tři vesnice zajišťovaly pro kněze koně, případně obrok, pokud přijel vlastním povozem. Zdejší obyvatelstvo bylo převážně katolického vyznání, vyskytovalo se zde i několik tajných luteránů, kteří byli po smrti uloženi u hřbitovní zdi, například rychtářka Anna, Václav Kuntz, rychtářka Jana Pešlová a manželka Jana Kincle. Obce si po polovině 18. století vyžádaly pravidelné mše o nedělích a svátcích. Proto zde byla zřízena roku 1765 farnost, k jejíž správě byly přiděleny mimo tři původních i obce Tři Studně, Fryšava s Rumpoldovým mlýnem a Křižánky. Následně byla ve Fryšavě zřízena vlastní farnost, pod kterou byly přičleněny Tři Studně. K Herálecké farnosti tedy patřily moravská i česká část Herálce, Brušovec, Moravská Svatka, Moravské Křižánky a Moravská Cikánka.

Od roku 1850 byly osady Brušovec a Kocanda součástí Moravského Herálce. Česká a moravská část Herálce byla spojena do jednoho celku roku 1951.

V okolí Herálce se vyskytovaly čtyři sklárny, mimo Mariánské hutě, nejstarší je neznámá, Brušovec, Kocanda a Kolářka. Nejstarší huť je zmiňována v roce 1604. „*Téhož roku prodal Jan Ryšánek v Mor. Herálci Matoušovi podsedeck za 100 zl. Hotových a týž Matouš zase koupivše od Jíry, otce svého, huť skelnou, dal ten podsedeck Jírovi, otci svému v zápravku ve 150 zl.*“¹⁶⁶ O tom, kde přesně sklárna stála, nejsou informace.

Po velkých lesních polomech byly za účelem zpracování dřeva vystavěny sklárny Brušovecká a Kolářka. Sklárna Brušovec byla založena po vichřici v roce 1741, kdy Jan Tlustoš požádal o povolení zřídit sklárnu. Tu pořídil za 925 zlatých, ale pro nedostatek peněz nemohl v provozu pokračovat.¹⁶⁷ V dubnu 1747 si sklárnu najal na 6 let od vrchnosti Vilém Schindler, sklářský mistr ze Světlé v Čechách. Potom je roku 1751 sklářská huť pronajata sklářskému mistru Ferdinandu Adlerovi

¹⁶⁶Citováno z SVOBODA, J. F. Horácké sklo. Příspěvek k dějinám moravského sklářství. In: *Národopisný věstník československý*, 21. Praha, 1928. s. 78.

¹⁶⁷FIALA, J. *Sklářství na bývalém panství novoměstském*. Nové Město na Moravě, 1970. nestr.

do března roku 1753.¹⁶⁸ Poté huť zaniká, poslední zprávy o ní pochází z roku 1759.¹⁶⁹ Brušovecká huť měla být zrušena již dříve, ale bylo potřeba vysušit cestu z Křižánek do Herálce od močálů vykácením několika stromů, ty se měly následně použít na provoz sklárny. Schindler se měl s Adlerem domluvit na jejím odstoupení v dobrém. Adlerovi byly následně stanoveny podmínky, za nichž může sklárnu provozovat.

Podmínky podnikání:

- 1, podniká na vlastní náklady, bez možnosti pomoci od vrchnosti
- 2, k vytápění pecí smí používat jen to dřevo, které je mu vykázáno
- 3, smí brát dřevo nahnilé, polámané i stromy zdravé, které se vyskytují podél cesty z Křižánek do Herálce, ale pouze v rozsahu jemu vyměřených lesním personálem
- 4, huť bude fungovat do doby, dokud bude dřevo, které smí vykácet
- 5, kmeny využitelné v hamrech si vrchnost vyhrazuje pro sebe
- 6, nájemník má užívat dřevo tak, aby huť fungovala co nejdéle
- 7, huť je zařízena pouze na vznik křídového skla, pokud budou kácet jiné dřevo než jim určené, dostanou pokutu 10 tolarů
- 8, dovoluje se jim držet vlastní dobytek pro maso a mléko
- 9, pivo musí dovážet z novoměstského pivovaru, nesmí nikdy zůstat bez piva
- 10, Adler musí platit nájem 200 zlatých vrchnosti v čtvrtletních splátkách, 300 zlatých ze zisku musí platit Schindlerovi jako náhradu za stavbu. Otec nájemce Bedřich Adler ručí svým panstvím Modletín, v čáslavském kraji, za včasné a správné splátky.
- 11, nájemce musí odebírat 100 sudů piva z novoměstského pivovaru ročně a prodávat je jako šenkýř. Pokud pivo neodebere, zaplatí pokutu 4 zlaté za každý sud.
- 12, zákaz dovážet cizí pivo a pálenku
- 13, nájemce si může opatřit maso, obilí a jiné potraviny, ale musí sám zaplatit daň včetně daně vyměřené na sklárnu, bez nároku na pomoc vrchnosti
- 14, nájemník nesmí brát pod ochranu ani najímat jako čeládku špatné lidi

¹⁶⁸ Ferdinand Adler byl zřejmě příbuzný rodiny Františka Adlera, který spravoval huť Kolářka.

¹⁶⁹ FIALA, J. *Sklářství*. nestr.

15, nesmí se vměšovat do práv myslivosti, nesmí chodit po lese s flintou ani ukryvat pytláky. Je povinen vést bohulibí křesťanský život a nabádat k tomu i čeládku.¹⁷⁰

Huť produkovala zelené horské a lesní sklo, které bylo poměrně levné. Též se zabývala výrobou křídlového skla. Zanikla po roce 1753. Osada Brušovec vznikla z jednotlivých chalup sklářských pracovníků, byla až do roku 1850 samostatná, poté byla přičleněna k moravské části Herálce.

Sklárna na Kocandě byla zřejmě přenesena z nedalekého Cikháje, byla postavena roku 1799 a pronajal si ji Ignác Hafenbrädel.¹⁷¹ Budova byla, až na nosné cihlové pilíře, celá dřevěná. Skládala se z vlastní budovy, místnosti na čištění potaše, skladiště hotových výrobků, místnosti na přípravu materiálu a balírny. Součástí sklárny byla i stoupa opatřená vodním kolem a asi 8 domů pro zaměstnance hutě.

Hafenbrädel si pozemek pronajal na 15 let, až do roku 1713, za roční pronájem 1350 zlatých. Po vypršení smlouvy byla výroba zřejmě na čas zastavena. Hafenbrädel si pronajal roku 1828 sklárnu v Herálci, ale tu na Kocandě řídil dál. Vyráběl stejně jako v Herálci skleněné tabule, které exportoval do zahraničí. Ještě roku 1834 měli spolu s Mariánskou hutí společného sklářského odborníka J. I. Hafenbrädela.¹⁷² Poté, co Ignatz Hafenbrädel prodloužil smlouvu v Herálci, huť na Kocandě zanikla.

Sklárna byla postavena po levé straně silnice vedoucí z Herálce na Cikháj. Dnes je místo zastavěno částí osady Kocanda-Na place. Přesněji se zřejmě měla nacházet na pozemku domu číslo popisné 327.¹⁷³

Kolářka byla krátkodobá huť, která vznikla za jediným cílem- zpracovat velké množství polomů po vichřici z roku 1740. Funguje v letech 1750-1763, původně označována jako officina nova, později jako Kolářka. Nájemcem sklárny byl František Adler, jemuž byla smlouva vypsána na 6 let. Nájem za rok činil 300 zlatých, placených čtvrtletně.¹⁷⁴ Huť zpracovávala nahnilé dřevo a klestí, kácet další stromy směl Adler pouze za souhlasu vrchnosti. Vyrábělo se zde křídové sklo, při jehož vzniku nebylo potřeba popela. Dalším nájemcem byl Václav Ignác Čapek, roku

¹⁷⁰ FIALA, J. *Sklářství*. nestr.

¹⁷¹ E. PAVISOVÁ, *Sklářství v oblasti Žďárských vrchů*. s. 116.

¹⁷² SOKA Žďár nad Sázavou. PETRLÍK J.-ROSENBAUMOVÁ Z.: *ARCHIV OBCE ČESKÝ HERÁLEC 1839-1945*. Archivní inventář. Žďár nad Sázavou, 1971.

¹⁷³ L. LUKÁŠEK, *Sklárny*. s. 40-42.

¹⁷⁴ PAVLISOVÁ, Eva. *Sklářství v oblasti Žďárských vrchů do přelomu 18. a 19. století*. Žďár nad Sázavou 1977, s. 133-135.

1762 požádal hraběte z Dietrichšteina o prodloužení nájemní smlouvy, ale neuspěl. Huť byla zrušena a provoz zastaven roku 1763.

2. 3. Mariánská huť

Do roku 1655 není žádný záznam o sklárně na území Herálce, do příchodu mistra z Křižánek, Hanzala Frydrycha, s nímž byla roku 1670 ujednána svatební smlouva Jana Frydrycha, syna sklářského mistra herálecké huti Franse Frydrycha. Dále se objevují pouze kusé zprávy v matričních záznamech o pracovnících sklářského povolání. Např. roku 1675 Mikuláš Manias, sklenář z Herálce, Matěj a Martin šelíři z Herálce, 1682 zemřel Gregorius, noční šelíř, 1687 zemřel Elias Fridrich, sklenář, ...a další.¹⁷⁵ Roku 1698 platil mistr sklář z této huti vrchnosti nájem 80 rýnských. V roce 1710 byl v Herálci 1 mistr, 2 skláři, 1 popelář a 1 šmelcíř.¹⁷⁶ Tato sklárna je považována za předchůdce Mariánské huti.

Sklárnu, Mariánská huť, nechala postavit Rychmburská vrchnost, v tomto roce to byli páni Kinští. Nalézala se v chrudimském kraji. Vrchnost neměla v plánu sama podnikat, proto sklárnu od začátku pronajímala. V roce 1773 měl huť v nájmu Václav Čapek, který sem pravděpodobně přešel ze zrušené sklárny na Kolářce. Rokem 1775 byla jedinou fungující hutí na panství. K roku 1776 měl Čapek 10 tovaryšů, 3 učně a 3 pomocníky. Při práci se střetávaly obě části Herálce a spolupracovaly. Novoměstské a Žďárské panství se stalo místem odbytu výrobků, a zdrojem levného dřeva. Roku 1732 si sklárna pronajala od Novoměstského panství stromy suché a vyvrácené vichřicí. Za každou vršitou míru zaplatili popletek 20Kr. Popeláři se během práce stravovali na panství Nové Město. Roku 1735 byla smlouva prodloužena. V následujícím roce dostal sklenář z Herálce Matěj Wagner povolení pálení popele okolo osady. Také stoupa na drcení kamene pracovala na moravské straně již od roku 1749.¹⁷⁷

Roku 1793 sklárnu od Filipa Kinského převzal šumavský sklář František Ignác Hafenbrädl, který huť rozšířil a přestavěl. Vyráběl hlavně vysoce kvalitní

¹⁷⁵ SODOMKOVÁ, Miroslava. *Tři zaniklé horácké sklárny*. Diplomová práce. Karlova univerzita. Fakulta filozofická. Praha, 1991. s. 10- 12.

¹⁷⁶ *Výstava herálecké sklo*. Katalog k výstavě. Velké Meziříčí, 1968.

¹⁷⁷ SVOBODA, J. F. Horácké sklo. Příspěvek k dějinám moravského sklářství. In: *Národopisný věstník československý*, 21. s. 64- 93.

tabulové sklo, které vyvážel i do ciziny. V rodině Hafebrádlů zůstala huť do 60. let 19. století. V souvislosti se zdokonalením skloviny a její výroby přešla sklárna na výrobu foukaného užitkového skla. Do poloviny 19. století zde převažovala výroba tabulového skla, od roku 1815 se přidalo sklo zrcadlové a po roce 1896 začalo převládat sklo duté.

Sklárna byla několikrát přestavována. Hned první přestavba se uvádí k roku 1727- 1728¹⁷⁸, kdy byla podle literatury nově postavena, obnovena byla následně roku 1745 a zmodernizována roku 1896. Roku 1817 zřídil hrabě Kinský u sklárny ještě zrcadlovou huť. V letech 1851/52 se velkostatek Rychmburk sám podílel na rekonstrukci sklárny. Zaplatil za zednické práce, hrnčířské práce, tesařské práce, zámečnické práce. Za materiál i výplaty pracovníkům.¹⁷⁹ Po roce 1895 nechal huť opravit a podstatnou část přestavit Grossmann z Úsobí, který se stal novým nájemcem po Ludwigu Hafenbrädelovi. Grossmann zde nechal postavit také brusírnu skla.

K roku 1870 bylo v huti zaměstnáno 6 sklářů, 6 pomocníků, 1 tavič 2 topiči, 1 bednář, 1 stupař 3 nádeníci. Dále byla ve sklárně 1 tavírna, 6 pánví, 3 temperovací a 6 chladících pecí, 2 vedlejší pece k rozpalování písku a střepein, 2 rovnací pece, 2 vodní kola. Rodiny sklářů bydlely ve staveních při huti, kde stávaly i menší políčka pro pěstování zeleniny a brambor. Nechyběly ani hospodářské budovy pro drůbež.

Po vypuknutí první světové války provoz v huti pomalu zanikal, mladí skláři byli povoláni do vojenské služby, ostatní odcházeli do skláren v severních Čechách, kde byly moderní sklárny. Definitivní tečkou za existencí huti bylo zbourání komínu, důvodem měla být obava z velké spotřeby dřeva v případě obnovení činnosti. I obydlí sklářů byla časem zničena, materiál byl využit na stavbu nových domů buď v areálu bývalé hutě, nebo v Herálci. Zbyly pouze jeden poschodový dům a dva domky přízemní. Stavbu samotné sklárny dnes již nic nepřipomíná.(viz obr. 7)¹⁸⁰

¹⁷⁸ SOA Zámorsk. Velkostatek Rychmburk. *Zřízení skláren a hamrů v Herálci, Březinách, Vortové 1726- 1728*. Inventární čísla nepřidělena.

¹⁷⁹ SOA Zámorsk. Velkostatek Rychmburk. *Zřízení skláren a hamrů v Herálci, Březinách, Vortové 1726- 1728*. Inventární čísla nepřidělena.

¹⁸⁰ *Výstava herálecké sklo*. Katalog k výstavě. Velké Meziříčí, 1968.

2. 3. 1. Vzhled

Huť stávala na střetu dvou cest, cesty od sklárny do Herálce a trasy ze Světnova do Kameniček. Byla umístěna uprostřed lesů, žádná řeka zde neprotéká, proto byly stoupy na drcení kamene stavěny v Českém Herálci u řeky Svratky.(viz obr. 9) Pojištění budov společností AZIENDA ASSICURATRICE udává, že po roce 1819 měla Mariánská huť šest obytných budov, průmyslové budovy, stodolu, vozovnu a stáje, spíž a kůlnu, kravín, uhelný sklad a studnu¹⁸¹. K roku 1896 čítala sklárna dvanáct základních budov, z nichž devět tvořily pouze obytné domy, dále budova samotné sklárny, stáje a stodola.¹⁸² Okolo hutě vznikla celá osada. Centrem huti byl obytný dům mistra se zahradou, samotná sklárna a hospodářské budovy, umístěné hned proti domu mistra. Ubytování pro tovaryše bylo nejdále od dílny. Vodu přivádí potrubí doprostřed areálu do nádrže, nebo byla přístupná studna.¹⁸³ V přílohách je polovina náčrtu¹⁸⁴ rozložení budov sklárny, na níž jsou budovy zakresleny.(viz obr. 4) Součástí areálu byla též hájenka, která se průběžně na náklady vrchnosti opravovala.¹⁸⁵ Celá osada byla poměrně soběstačná, skláři měli okolo domů zahrady, vlastní pole, chovali dobytek. Budova pro dobytek byla rozlehlá, vedle sebe byly umístěny kóje pro vozovnu, stáje, spíž a dva kravíny. Většina staveb byla poměrně velká, stodola byla dlouhá 300 m, 40 m široká a 120 m vysoká. Ubytovací budova byla rozdělena do několika pokojů, byla zde jedna kuchyň, koupelna. Pokoje byly prosté, pouze jedna postel a skříň, k vytápění sloužila

¹⁸¹SOA Zámorsk. Velkostatek Rychmburk. Pronájem sklárny v Herálci 1830- 1847. č.k.223. inv.č. 707. sig. IIIDBf.

¹⁸²Pramen neudává kravín, studnu a některé průmyslové stavby. Zřejmě jejich existenci považovali za samozřejmou. Bau- Inventar. SOA Zámorsk. Velkostatek Rychmburk. *Pronájem sklárny v Herálci 1830- 1847.* č.k.223. inv.č. 707. sig. IIIDBf.

¹⁸³Pojištění Azienda Assicuratrice. SOA Zámorsk. Velkostatek Rychmburk. *Popis sklárny v Herálci 1896.* Č.k. 812. Inv.č. 1704.

¹⁸⁴V archivu byla pouze tato část plánu.

¹⁸⁵Roku 1921 se vyměnilo okno o parametrech 95 x 150 cm, cena byla 500 K. V letech 1933- 34 se stavba přebudovala a v letech 1939- 40 byly udělána nová plechová střeška. Účet za práci. SOA Zámorsk. Velkostatek Rychmburk. *Pronájem sklárny v Herálci 1830- 1847.* č.k.223. inv.č. 707. sig. IIIDBf.

kachlová kamna. Měly zasklená okna. Po ukončení činnosti sklárny, bylo roku 1934 šest obytných budov zbouráno.¹⁸⁶

Hospodářské budovy byly stavěny ze dřeva, samotná sklárna a několik dalších, převážně obytných, domů byly zděné. Na fotografii je vidět vnitřek sklárny kolem roku 1900. Stěny jsou cihlové, střecha dřevěná. Též vybavení je převážně dřevěné.

187

V huti se prováděly inspekční návštěvy, během nichž se objevovaly závady. Správce informuje majitele huti o výsledcích inspekce a zároveň informuje o jejich nápravě. Např. roku 1899 byla objevena závada na stodole, která nešla opravit, proto se zbourá a pokud to majitel povolí, vystaví se nová.¹⁸⁸

V letech 1851/52 proběhla velká přestavba huti, za nájemce Ignatze Hafenbrädla. Na pracích se finančně podílel velkostatek. Po finanční stránce vypadala přestavba následovně.

¹⁸⁶ Bau- Inventar. SOA Zámorsk. Velkostatek Rychmburk. *Pronájem sklárny v Herálci 1830- 1847.* č.k.223. inv.č. 707. sig. IIIDBf.

¹⁸⁷ Interiér herálecké hutě. KAPUSTA, J. *Sklářství na Horácku.* s. 43.

¹⁸⁸ SOA Zámorsk. Velkostatek Rychmburk. *Pronájem sklárny v Herálci 1834- 1903.* č.k. 437, inv.č. 991, sign. b20.

	<u>MATERIÁL</u>	<u>PRÁCE</u>	<u>PŘEPRAVA</u>	<u>CELKEM</u>
Zednické práce	136, 24zl.	105, 22zl.	140zl.	381, 46zl.
Kamenické práce		4zl.	2zl.	6zl.
Tesařské práce	453, 36zl.	154, 23zl.	51, 22zl.	658, 81zl.
Zámečnické práce		74, 30zl.		74, 30zl.
Sklářské práce		12, 36zl.		12, 36zl.
Truhlářské práce		62, 28zl.		62, 28zl.
<u>Hrnčářské práce</u>		12zl.	1, 12zl.	13, 12zl.
Dohromady	589, 6zl.	424, 39zl.	194, 34zl.	1208, 33zl. ¹⁸⁹

Celkové výdaje na přestavbu sklárny činily 1208 zlatých a 33 krejcarů. Pramen neudává, jakým způsobem byly výdaje rozděleny, jen se zmiňuje, že se velkostatek na všem finančně podílel. Z takto postavených nákladů vyplývá, že sklárny byla kompletně přestavena, včetně nového zdiva a nejspíše i vybavení. Přestavba se týkala pouze budovy samotné sklárny, obydlí mistra, sklářů nebo hospodářská stavení byla ponechána ve stejném stavu.

Nejvýraznější položkou jsou práce tesařské. Tesařina požadovala velké množství dřeva, protože materiál na výrobu stavebních konstrukcí musel být kvalitní, odrazilo se to i v ceně. Použito bylo 92 vaznicových trámů, 120 kusů řezaného dřeva na konstrukci střechy, krytina byla šindelová, složená z 11 000 šindelů. Pouze za pokrytí střechy muselo být zapláceno 72 zlatých.

Truhláři měli za úkol zhotovit okna a dveře.

Zedníci sestavili zdivo z pálených cihel

Sklářské práce obsahovaly pouze výrobu skleněných tabulí na zasklení oken, které si udělali skláři sami.

Také Ignatz Grossmann se potýkal s přestavbou sklárny, stavitel František Fiala z Hlinska informuje roku 1896 knížecí lesní správu, že si huťmistr převezme trámové dřevo a prkna na šindele do celkového obnosu 2500 zlatých. Aby byl kontrakt správně uzavřen, informace o odběru obdržela knížecí lesní správa

¹⁸⁹SOA Zámorsk. Velkostatek Rychmburk. *Sklárna v Herálcích pronájem 1835- 1899.* Neinventarizováno.

i revírník.¹⁹⁰ Dřevo mělo být použito na obnovu hutě, oproti předchozí opravě se částka za dřevo podstatně zvedla. Podle dopisu se cena 2500 zlatých týkala pouze zmíněného dřeva, již nezahrnovala práci a dopravu. Roku 1909 měla být postavena nová provozní budova, Grossmann žádá kancelář lesní správy o prodej stavebního dřeva z revíru ležícího nedaleko huti. Množství a rozměry neudává, protože ještě nebyl dokončen stavební plán. Z kanceláře dostal povolení na odběr dřeva z heráleckého obvodu.¹⁹¹

2. 3. 2. Výdaje sklárny

Výdaje podniků jsou různé, jedná se o nájemné, nákup surovin, zajištění dopravy, platy zaměstnanců, ale i potřebné opravy a rekonstrukce. Sklárna je podnik, který neustále pracuje s ohněm, proto bylo nutné pojištění, obzvláště s přihlédnutím k šindelové střeše. Veškerá vydání jsou v archivu poctivě zapsaná.

1. protipožární pojištění

Pojištění bylo praktikováno prostřednictvím společnosti AZIENDA ASSICURATRICE. Cílem společnosti bylo zajišťovat ochranu všech budov, složeného zboží, nábytku, zásob polních plodin. Též chrání proti všem podobám ohně, vody i zemětřesení. Klade si za cíl pojistit zboží přepravované po souši i vodě. Azienda se ovšem nespecifikuje jen na přírodní živly, slibuje nahrazení škody i v případě nepřátelského vpádu, povstání poddaných. Společnost neuhradí ztrátu, pokud byly poškozeny sklady s hořlavým materiálem, plynem, střelným prachem. Dále i peníze, písemnosti, účetní knihy, loterijní losy, úpisy, směnky a jiné písemnosti finanční hodnoty. Samozřejmě též cenné kovy, klenoty, nebo sbírky uměleckých předmětů.

V archivu velkostatku jsou evidovány 2 přihlášky k pojištění ze strany sklárny. Přihláška obsahuje základní údaje o počtu budov, jejich rozložení

¹⁹⁰SOA Zámorsk. Velkostatek Rychmburk. *Pronájem sklárny v Českém Herálci 1838- 1920*. č.k.737. inv.č. 1597. sign. 22/1.

¹⁹¹SOA Zámorsk. Velkostatek Rychmburk. *Pronájem sklárny v Herálci 1897- 1903*. č.k. 437, inv.č. 991, sign. b20, f. 452.

a vzdálenosti od zdroje vody. Rozlišuje budovy obytné a průmyslové. Rok podpisu smlouvy uveden není, ale dá se předpokládat, že k podpisu nedošlo před rokem 1819, kdy společnost vznikla. V rámci jedné přihlášky byly výdaje sklárny na pojištění celkem 2334 zl.¹⁹²

Sklárnu tvořilo šest obytných budov, pojištění činilo 240, 240, 250, 220 a 220zl. Budovy byly různě velké. Zvláště byly brány průmyslové budovy, stodola za 80zl., vozovna a stáje za 24zl., spíž a kůlna za 30zl., kravín za 30zl., uhelný sklad a studna za 120zl., administrativní budova za 30zl. Samotná sklárny přišla nájemce na 800zl.¹⁹³

2. pronájem sklárny

Herálecká sklená huť byla nově založena roku 1727¹⁹⁴, obnovena byla po roce 1745, po polomu, který zničil lesy na Čáslavsku, Novoměstsku a Kunštátsku. Byla jednou z mnoha skláren, která v okolí vznikla. Huť měl v pronájmu Václav Čapek, který sem pravděpodobně přešel ze zrušené sklárny na Kolářce. Dalšími nájemci byly Johann Ludwig Hatembrädl a později firma Ig. Grossmann's Sohn Polerskirchen. Jméno rodiny Hafembrädl se v pramenech stále opakuje, nejprve se jednalo o nájemce, posléze o sklářského mistra a následně i správce pro firmu Ig. Grossmanns sohn Polerskirchen. Sám Grossmann se ve sklárně nezdržoval, mezi jeho podniky patřila i brusárna.

Nájem za provoz hutí nebyl placen najednou ani dvakrát do roka, jak tomu bylo zvykem. Nájemce musel zaplatit část každý čtvrtý měsíc v roce. Po roce 1896 již nejsou přesně stanoveny dny splatnosti.

1728 – 1729, přestavba sklárny, Josef Langer, nájem stanoven na 115, 57zl.¹⁹⁵

1773 byla sklárna pronajata Václavu Čapkovi.

1828 – 1834 Ignatz Hafembrädl, nájemné 562, 5zl, ročně 2250zl.¹⁹⁶

¹⁹² SOA Zámorsk. Velkostatek Rychmburk. *Pronájem sklárny v Herálci 1830- 1847.* č.k.223. inv.č. 707. sig. IIIDBf.

¹⁹³ SOA Zámorsk. Velkostatek Rychmburk. *Pronájem sklárny v Herálci 1830- 1847.* č.k.223. inv.č. 707. sig. IIIDBf.

¹⁹⁴ SOA Zámorsk. Velkostatek Rychmburk. *Zřízení skláren a hamrův Herálci, Březinách a Vortové 1726- 1729.* Neinventarizováno.

¹⁹⁵ SOA Zámorsk. Velkostatek Rychmburk. *Zřízení skláren a hamrův Herálci, Březinách a Vortové 1726- 1729.* Neinventarizováno.

1835 – 1849 Ignatz Hafenbrädl, nájemné 600zl, ročně 2400zl.¹⁹⁷

1863 – 1874 Ludwig Hafenbrädl, zpětný pronájem, podepsáno roku 1870. Roční nájem 2000zl.

1875 – 1885 Ludwig Hafenbrädl, smlouva chybí.¹⁹⁸

1885 –1888 Ludwig Hafenbrädl, 500zl. byl pronájem sklárny, 500zl. z pozemků. Částka byla splatná k 1. lednu, 1. dubnu, 1. červenci a 1. říjnu. Ročně zaplatil 4000zl. K smlouvě je přiložen přehled a výměra pozemků. Pastviny zabíraly 3.595 sáhů, louky 26.503 sáhů, pole 31.928 sáhů a budovy zabíraly 773 sáhů.¹⁹⁹

1888- 1894 Ludwig Hafenbrädl, 100zl. za pozemky, 500zl. za sklárnu. Ročně 2400zl.

1894 – 1896 Ludwig Hafenbrädl, platil 500zl. z nájmu huti a 100zl. za pozemky. Celkový nájem byl 2400zl. ročně.

1896 – 1902 firma Ig. Grossmann's sohn Dampf Glasraffinerie. Nájemné bylo stanoveno na 300zl. za huť a 150zl. za pozemky. Ročně 1800zl.

1902 – 1914 firma Ig. Grossmann's sohn Polerskirchen, ročně 2928 K.²⁰⁰

Struktura nájemních smluv byla následující.

1, Přesné vymezení předmětu smlouvy. Smlouva popisuje huť jako nově vybudovanou lesní sklárnu. Nájemci je dána půda o rozloze 81 měřicích a 1 coulu pozemku na pole a 81 měřic a 1 coul na louky.²⁰¹ Dále se uvádí přesné trvání nájemní smlouvy, většinou se uzavírala na dobu šesti let. Ne vždy byla sklárna obsazena, protože se roku 1828 objevil v tisku inzerát, kdy jeho knížecí milost Maxmilián Carl Thurn uns Taxix nabízí pronájem sklárny, ležící nedaleko obce Herálec v Chrudimském kraji. Nájemní smlouva měla být uzavřena na dobu šesti let, od 16. října 1828 do 15. října 1834. Nabídka platila jak pro sklářské mistry, tak i pro

¹⁹⁶ SOA Zámorsk. Velkostatek Rychmburk. *Pronájem sklárny Herálec 1830- 1847*. Č.k. 223, inv.č. 707, sign. III DBF.

¹⁹⁷ SOA Zámorsk. Velkostatek Rychmburk. *Pronájem sklárny v Herálci 1835- 1849*. Neinventarizováno.

¹⁹⁸ Nájemce lze zjistit i mimo nájemní smlouvu, z dodávek dříví sklárně. ¹⁹⁸ Velkostatek Rychmburk. *Pronájem sklárny Herálec 1830- 1847*. Č.k. 223, inv.č. 707, sign. III DBF.

^{199 199} SOA Zámorsk. Velkostatek Rychmburk. *Pronájem sklárny v Herálci 1834- 1903*. č.k. 437, inv.č. 991, sign. b20.

²⁰⁰ SOA Zámorsk. Velkostatek Rychmburk. *Pronájem sklárny Herálec 1838- 1920*. Č.k. 737, inv.č. 1597, sign. 22/1.

²⁰¹ Nájemní smlouva z let 1828- 1834. SOA Zámorsk. Velkostatek Rychmburk. *Pronájem sklárny Herálec 1830- 1847*. Č.k. 223, inv.č. 707, sign. III DBF.

tovaryše. Případný zájemce se zavazoval odevzdat pro začátek 2250zl. a dodržovat vrchnostenské podmínky. Nový nájemce měl též zajištěné ubytování a další práva.²⁰²

2, Druhý bod stanovuje výši nájemného a způsoby platby. U starších smluv se objevoval bod, podle něhož měl být nájem vyplácen v měně platící na panství, veškeré změny měly být nahlášeny ve vrchnostenské kanceláři.²⁰³

3, Způsoby využití částí pozemku. Byla vymezena určitá území, která měla sloužit pro pastvu pro dobytek, k pálení dříví, k těžbě dřeva. Tyto části nesměly být využívány k jiným účelům. Důrazně se zapovídala pastva dobytka v lese.

4, Daně a dávky.

5, Právo pastvy na území vrchnostenského lesa. Udělovalo se pouze mistrovi, avšak i ten musel zaplatit 2 zlaté rakouské měny.

6, Dřevo, které měla sklárna k dispozici, společně s udáním množství a místo, odkud mělo být dřevo vzato. Např. ve smlouvě z let 1896- 1901 bylo určeno, že sklárna dostane 18900m³ dřeva z místních lesů, z toho 3862m³ špalkového, 9122m³ stavebního, 2000m³ palivového, 3096m³ polomového dřeva a 820m³ klestí. Dřevo mělo být vzato z lokalit Otrok, Vortová, Krejcar, Kameničky a další.²⁰⁴ U některých smluv bývá součástí tohoto bodu i cena, za kterou bylo možno dřevo nakoupit. Jinde lze cenu nalézt jako samostatný bod.

7, Dodávky dřeva zajistila buď vrchnost, majitel, nebo sám nájemce. Ale byly přesně vymezeny lokality, kam se pro dřevo mohlo jezdit. Doprava musela vést po cestách, aby nebyl poničen les.

8, Druhy dřeva. Méně vhodné dřevo jako byly štěpiny, špalkové dřevo a klestí nechtěli skláři příliš odebírat, ale vrchnost či majitel huti na odběru trval.

9, Kvalita dřeva je nižší, pokud se jednalo o stromy spadlé, nahnilé či nakažené. Vrchnost ale potřebovala lesy mnohdy vyčistit, proto si stanovila podmínku, že nájemce musí nejdříve odvozt dřevo špatné kvality. Aby sklárny nepřišla k újmě, stanovily se limity. Kdy z celkového počtu 2000m³ řezaného dřeva a kmenů, musí nájemce odvést i 400m³ dřeva polomového a špalkového.

²⁰² SOA Zámorsk. Velkostatek Rychmburk. *Sklárna v Herálci. Zprávy o sklárně*. Neinventarizováno.

²⁰³ SOA Zámorsk. Velkostatek Rychmburk. *Pronájem sklárny Herálec 1830- 1847*. Č.k. 223, inv.č. 707, sign. III DBF.

²⁰⁴ SOA Zámorsk. Velkostatek Rychmburk. *Pronájem sklárny v Českém Herálci 1838- 1920*. č.k. 737. inv.č. 1597. sign. 22/1.

10, Nájemce obdrží dřevo, které potřebuje. V archivu jsou dopisy Ignatze Grossmanna, v nichž žádá vrchnost o určité množství dřeva. Buď se jednalo o dřevo palivové, nebo častěji dřevo stavební na opravy a rekonstrukce. Majitel pozemku se zaručuje dodávat dřevo potřebné k provozu, naproti tomu se nájemce zaručuje nabízené dřevo odebírat. Z druhé strany žádank o dřevo bylo vyjádření vrchnostenské kanceláře, kde se potvrzovala objednávka. K zamítnutí žádosti nedocházelo.

11, V případě větší spotřeby dřeva, která je nad možnosti panství, se vrchnost zavazuje obstarat náhradní zdroj mimo své hranice.

12, Cena dřeva. Smlouva určuje, za kolik bude sklárna dřevo dostávat. Rozděluje druhy dřeva na palivové, špalkové, řezané a piliny. Cena se během doby měnila, s postupujícím časem rostla. Např. roku 1896 stál 1 m³ pařezového dřeva 1, 4zl., roku 1907 2, 8zl.

13, Vrchnost se zavázala obstarat náležité ubytování pro nájemce. O další obydlí svých zaměstnanců se měl mistr postarat sám.

14, Způsoby odebírání dřeva. Mistr je povinen dohlížet na přípravu dřeva na odvoz a vše zkontrolovat, aby nedošlo k chybě. Odebírá stavební i užitkové dřevo.

15, Povinnost odběru křemene. Stoupa k jeho drcení byla postavena v Českém Herálci u řeky Svratky.

16, Hon, krádež dřeva a steliva. Hon byl povolen pouze pro nájemce, také byl zodpovědný za udržování pořádku. Nájemce i všichni ostatní, žijící na huti, měli vést spořádaný život.

17, Udání množství skla, které musí nájemce odevzdat vrchnosti. Ve smlouvě z let 1888- 1903 je stanovena povinnost odevzdat 11 kusů výrobků dutého skla v hodnotě od 50 do 100zl. Celková hodnota měla být 4 900zl. Jednalo se o různé kusy, výběr byl určen zřejmě podle sborníků, uvedena jsou čísla sérií.²⁰⁵

18, Pojištění se doporučuje, hlavně proti požáru, který při práci na huti hrozí. Ostatní závazky.

²⁰⁵ SOA Zámorsk. Velkostatek Rychmburk. *Pronájem sklárny v Herálci 1834- 1903*. č.k. 437, inv.č. 991, sign. b20, f. 452.

19, Závěrečná ustanovení. Smlouva nabývá platnosti s podpisem nájemce na straně jedné, příslušným úředníkem na straně druhé a svědky. Nájemní smlouvy končí větou *In Namen Seiner Hochfürstlichen Durchlaucht etc. etc.*²⁰⁶

Smlouvy mají 15- 20 stran, jsou psány německy. Všechny smlouvy jsou obsahově velmi podobné. Některé body jsou více rozepsané, jiné sloučené. V popředí zůstává otázka dřeva, jeho ceny, dovozu a kvality. Následuje vždy hned po vymezení území a ceny nájmu. Počet a druh výrobků, které měl sklářský mistr odevzdávat, smlouvy zmiňují až ke konci. V některých případech se spokojí se strohým potvrzením předchozího stavu. Veškerý odbyt výrobků měl také na starosti sám nájemce, ve smlouvách z let 1885 a 1888 se píše, že nájemce smí podávat skleněné výrobky v Herálci, Vortové a okolních vesnicích na rychmburském panství.²⁰⁷

Ignatz Grossmann si sám stanovoval podmínky, za kterých smlouvu podepíše. Dochoval se dopis z 16. května 1907, v němž vyjednává podmínky, za kterých je možné odstoupení od smlouvy. Nová dvanáctiletá nájemní smlouva nebude podepsána pokud:

- 1, V případě rozšíření sklářské osady se knížecí správa nepostará o vybudování nových dvoupatrových domů pro pracovníky, neinvestuje do stavebního materiálu. Majitel huti bude částku splácet po částech vždy společně s nájmem.
- 2, V případě nedostatku dřeva nebo jiných surovin, nutných k ziskovému chodu hutě. Vzhledem k tomuto výkladu by bylo možné odstoupit od smlouvy alespoň o rok dříve.
- 3, V případě ukončení nájemní smlouvy, bude mít Grossmann možnost odebírat 2000 m³ palivového dřeva ročně až do 31. 12. 1920, dřevo se bude převážet pomocí železnice v Hlinsku.²⁰⁸

Huť byla v lesích bokem od civilizace, sice měla vlastní pole a zemědělské hospodářství, ale to nebylo příliš výdělečné, byla proto odkázána na nákup. Toho se

²⁰⁶ SOA Zámorsk. Velkostatek Rychmburk. *Pronájem sklárny v Herálci 1834- 1903*. č.k. 437, inv.č. 991, sign. b20, f. 452.

²⁰⁷ SOA Zámorsk. Velkostatek Rychmburk. *Pronájem sklárny v Herálci 1834- 1903*. č.k. 437, inv.č. 991, sign. b20, f. 452.

²⁰⁸ SOA Zámorsk. Velkostatek Rychmburk. *Pronájem sklárny v Herálci 1897- 1903*. č.k. 437, inv.č. 991, sign. b20, f. 452.

využívalo v nájemních smlouvách, proto se zde objevovaly body o nuceném odběru piva, vína a někdy i masa, pokud nebyl povolen lov. Podle smlouvy z let 1828- 1834 měla huť odebrat 80 sudů piva ročně z panského pivovaru, zaplatit je měla čtvrtletně.²⁰⁹ Ale ani tento bod nebyl vždy pravidlem, nejstarší smlouvy se o odběru piva a vína zmiňují, ty nejnovější již ne. Dalo by se předpokládat pokračování v tradici, ale pro majitele panství nebylo pivo tak významnou položkou jako dřevo.

3. dodávky dřeva

Zprávy o dodávce dřeva pro sklárnu jsou rozděleny podle typu. Odděluje se dřevo listnaté od jehličnatého, dřevo tvrdé, měkké, špalkové, štěpiny nebo celé kusy. Evidence se vede v přesných tabulkách od správy firmy Grossmanns sohn. Spotřeba není zachovaná pro každý rok, část informací chybí. Podrobně jsou dochovány údaje v rozmezí let 1875- 1881, 1890- 1896 a 1908- 1916. Přehledy o spotřebě obsahují veškeré druhy dřeva dohromady.

1875- 1881²¹⁰

	1875/76	1876/77	1877/78	1878/79	1879/80	1880/81
m ³	4329	5228	5266	5107	3627	4368
zl.	4100, 68	2755, 92	2759, 43	2914, 04	3709, 02	3615, 96

Průměrná spotřeba dřeva ročně byla 3803 m³. Průměrná cena byla 3309 zl.

1890- 1896²¹¹

	1890/91	1891/92	1892/93	1893/94	1894/95	1895/96
m ³	4552	4544	3295	3163	4552	2800
zl.	6944, 8	6612, 6	4968, 2	4924, 55	6044, 8	2500

Průměrná spotřeba dřeva ročně byla 3351 m³, průměrná cena byla 3908, 36 zl

²⁰⁹ Velkostatek Rychmburk. *Pronájem sklárny Herálec 1830- 1847*. Č.k. 223, inv.č. 707, sign. III DBF.

²¹⁰ SOA Zámorsk. Velkostatek Rychmburk. Dodávky dříví sklárně 1850- 1895. Č.k. 737, inv.č. 1597, sign. 22/2.

²¹¹ SOA Zámorsk. Velkostatek Rychmburk. Dodávky dříví sklárně 1887- 1895, 1907. č.k. 738, sign. 22/3.

1896- 1901²¹²

Rok	1896	1897	1898	1899	1900	1901
m ³	2152	2070	1471	2547	3756	3140

Průměrná spotřeba byla ročně 2522, 6 m³.

1908- 1916²¹³

	1908/9	1909/10	1910/11	1911/12	1912/13	1913/14	1914/15	1915/16
m ³	3016	2995	2991	2916	2141	3304	3647	1160
K	11156,2	11 081, 6	11 066, 7	10 789, 2	7921, 7	12 224, 8	13 493, 9	4292

Průměrná spotřeba ročně byla 2770, 25 m³, průměrná roční cena byla 10 253, 26 K.

Dřevo bylo hlavní surovinou, s kterou se v hutí pracovalo. Jeho spotřeba kolísala s ohledem na potřebu oprav, přestavbu sklárny. Přesto většina zakoupeného či darovaného dřeva opravdu padla při výrobě skleněných předmětů. Nejnižší spotřeba dřeva byla v letech 1915- 1916, důvod je nasnadě, sklárna v této době přicházela o zaměstnance, kteří odcházeli do bojů první světové války. Celkový provoz se zastavoval, až následně zanikl úplně. Překvapivě se do spotřeby dřeva nepromítlo zavedení plynu do technologie výroby. Dokonce jeho spotřeba vzrostla. Dá se tedy soudit, že pec byla uzpůsobena pro oba typy vytápění. Cena stoupala konstantně každým rokem.

Pro léta 1896- 1908 se přehledy týkají pouze samotné spotřeby dřeva, cena uvedena nebyla. Ani v nájemních smlouvách se cena pro jednotlivé roky neuvádí. Existovaly určité limity, kolik dřeva byl nájemce povinen odebrat. Také v jaké podobě a kvalitě. Cena se lišila podle druhu dřeva, o který měla sklárna zájem. Např. roku 1892 se za štěpiny platilo 2, 6zl. za m³ a 1, 77zl. za m³ špalkového dřeva. Ceny se lišily s roky i s místem původu. Dřevo se do sklárny dováželo z Čachnova, Otroku²¹⁴, Jeřábů, Kobylice, Krejcaru.²¹⁵

²¹² SOA Zámorsk. Velkostatek Rychmburk. Dodávky dříví sklárně 1896- 1908. sign. 22/2.

²¹³ SOA Zámorsk. Velkostatek Rychmburk. *Dodávky dříví sklárně 1895- 1922.* sign. 22/2.

²¹⁴ Otrok je lidové označení pro část Herálce.

²¹⁵ SOA Zámorsk. Velkostatek Rychmburk. *Dodávky dříví sklárně 1895- 1922.* sign. 22/2.

4. dodávky plynu

Dodávky koksového plynu sklárně zprostředkoval Leopold Klein Praha. Samostatný soubor listin, dopisů a objednávek není. Jednotlivé listy s údaji o ceně jsou mezi evidencí nájemních smluv a dopisy Ignatze Geosmanna. Zprávy jsou adresované vrchnosti, pouze informují o zaplacení částky ze strany nájemce, firmy Ig. Grossmanns sohn Polerskirchen. Platby odcházely několikrát do roka, na stvrzenkách jsou přesná data, celkem v letech 1896- 1903. Celkem je mezi archiváliemi uvedeno 27 výkazů.²¹⁶

	1896	1897	1898	1899	1900	1901	1902	1903
Únor				912,73zl			739,64K	
Březen			1169,9 3zl	89,56zl	1261,7K		4205,59K	6450K
Duben				500zl		991,87K		
Červen			1019,2 3 zl	1361,16zl	4966,28K	5532,44K	6892,29K	4561,72 K
Červenec					637,9K			
Září		741zl		1566,95zl		3642,76K	6128,76K	
Říjen	875,3 zl		776,95 zl	625,44zl	3169,67K			
Prosinec	650 zl			839,17zl	2928,23K	6919,58K	3416,31K	
Celkem ročně	1525,3zl	741zl	2966,11 zl	5895,01zl	12964,7K	12086,65K	21382K	11011,72K

Vynález bratří Siemensů z roku 1860 se stal převratnou změnou v technologii tavby skla. Generátor, v němž se z uhlí vyvíjel plyn. Plyn byl levnějším palivem a bylo možno ho rozvádět na kterékoli místo v huti. Novému zařízení se říkalo gázovny nebo hajcovny, skláři se s nimi neradi smiřovali, ale hospodářské hledisko bylo rozhodující.

²¹⁶ SOA Zámorsk. Velkostatek Rychmburk. Pronájem sklárny v Herálci 1834- 1903. č.k. 437. inv. č. 991, sign. b 20. a SOA Zámorsk. Velkostatek Rychmburk. Pronájem sklárny v Herálci 1834- 1903. č.k. 438. sign. b 20.

Generátorové zařízení je složité, tvoří jej vlastní generátor, rošt, ventilátory, soustava potrubí, přívodních kanálků, měnicí buben atd. Téměř celé zařízení je skryté pod podlahou hutní haly, v prostoru, nad níž se zvedá ohnivzdorná, v půdorysu oválná, klenba pece. Kolem ní asi 70 cm nad podlahou je 2,5 m široké pódium, na kterém se pohybují skláři při práci.²¹⁷

Doklad, kdy byl plynový generátor zaveden v herálecké huti, není dochován, ale podle výkazů o dodávkách plynu to muselo být kolem roku 1896. Dodávky plynu probíhaly do roku 1903.²¹⁸ Přestože provoz huti dále pokračoval, nejsou další účtenky v archivu evidovány. Zda se sklárna opět přeorientovala z plynového generátoru na využití dřeva, není jednoznačné, přesto dodávky dřeva byly kontinuální po celou dobu existence huti. Celkové roční výdaje za dodávky plynu jsou sečteny pouze z údajů dochovaných v pramenech, přestože nejsou kompletní. V archivu není kompletní dokumentace, pro některé měsíce chybí.

5. platy zaměstnancům

Otázka platů zaměstnanců není přesně daná. Mistři bývali placeni od druhu a počtu výrobků. Každý kousek byl jinak oceněn, proto neměli konstantní mzdu. Pokud byl sklářský mistr šikovný, mohl si vydělat asi 11- 13zl. týdně. U ostatních zaměstnanců zaměstnáno 6 sklářů (11- 13 zlatých týdně), 6 pomocníků (3 zlaté), 1 tavič (10 zlatých), 2 topiči, 1 bednář, 1 stupař (po 4 zlatých), 3 nádeníci (po 50kr denně).²¹⁹ V archivu není účetní kniha, která by zmapovala platy zaměstnanců. Ve zprávách knížecí milosti ani v přehledech o sklářích se neudávaly.

6, další suroviny

Sklárna ke svému provozu potřebovala i jiné suroviny než dřevo a plyn. Důležitými materiály pro výrobu skla byla potaš. Potaš se vyráběla, jak již bylo zmíněno, pálením dřeva na stojato, do kmenu se vyhloubily otvory, v nichž se udržoval oheň. Strom pomalu vyhořel, aniž by byl požárem ohrožen les. Spotřeba

²¹⁷ MEDKOVÁ, Jiřina. *Povídání o českém skle*. s. 24.

²¹⁸ SOA Zámorsk. Velkostatek Rychmburk. *Pronájem sklárny v Herálci 1834- 1903*. č.k. 437. inv. č. 991, sign. b 20. a SOA Zámorsk. Velkostatek Rychmburk. *Pronájem sklárny v Herálci 1834- 1903*. č.k. 438. sign. b 20.

²¹⁹ KAPUSTA, J. *Sklářství na Horácku*. s. 41- 42.

potaše byla vysoká. Jak již bylo zmíněno na výrobu 1kg potaše bylo potřeba spálit 1000kg nejlépe listnatých stromů.

Roku 1808 spotřebovala huť 300 centýřů²²⁰ drasla za 28.000zl., 4 centýře arseniku za 144zl. Roku 1828 se vyrobilo 1870 spotřeba 1600 měkkého dřeva, 1000 centýřů křemenného písku, 700 centýřů soli, 3 centýře arseniku a 1000 centýřů rozbitého skla. Spotřeba dřeva roku 1885 činila 400 pevných metrů, 2000 gu křemene, písku, páleného vápna a sklených štěpin.²²¹

Výdaje sklárny jsou v pramenech vrchnostenské provenience poměrně dobře zmapované. Nejvýznamnější položkou byl obchod se dřevem. Na území Rychmburského velkostatku nefungovala tato jediná sklárna, proto byla spotřeba dřeva ohromná, a proto se zřejmě tolik hlídala. Úředníci poctivě zapisovali a ukládali informace o druzích a množství prodaného dřeva. Tato komodita byla důležitější nežli samotný prodej skla. Důležitost dřeva je patrná v dopise Ignatze Grossmana z 15. ledna 1909, jehož obsahem je reklamace dovozu dřeva. Grossmann uvádí, že řezané dříví, které bylo levnější o 1 korunu, má mnohem menší ohřevnost než u štěpin nebo u plynu. Dále že by si měla knížecí lesní správa uvědomit, že za menší množství materiálu musí zaplati stejnou cenu i dovozně. Dřívější rozměry řezaného dřeva měly tloušťku 7cm, ale stávající dodávka neměla ani 5cm. V závěru dopisu vyjadřuje přání, že bude jeho „oprávněná reklamace“ vyřízena a on obdrží řezané dřevo o správných rozměrech v stanoveném množství.²²² Výdaje za dřevo byly nejvyšší, neboť se využívalo k topení, přestavbám i na výrobu potaše. Se zavedením plynové sklářské pece, zřejmě roku 1896 se přeci jen množství dováženého dřeva snížilo.

Celkové výdaje se dají jen těžko spočítat, sice objednávky a účtenky za dřevo a plyn se zachovaly, o platech zaměstnanců se to samé říct nedá. Kusé zprávy pochází z literatury a jsou pouze k určitým rokům.

²²⁰ 1 centýř = 61, 6kg.

²²¹ Katalog k výstavě *Herálecké sklo*. s. 8- 9.

²²² SOA Zámorsk. Velkostatek Rychmburk. *Pronájem sklárny v Herálci 1897- 1903*. č.k. 437, inv.č. 991, sign. b20, f. 452.

2. 3. 3. Zisky sklárny

1. Výrobky

Ve sklárně byla vyráběna celá škála výrobků, zpočátku se orientovala na tabulové sklo, těžila hlavně z faktu, že se jinde na panství nevyrábělo. S proměnou trhu a rozšíření zájmu o duté sklo, se přeorientovala i Mariánská huť. Duté sklo bylo tvárnější, umožňovalo velký výběr tvarů a velikostí. Tímto se sortiment výrazně rozšířil. Dalším způsobem rozdělení byl dekor výrobků, kusy malované s lidovou tematikou byly spíše určené pro okolní vesnice, sklo broušené nebo s květinovým vzorem na vývoz.

Jaké byla cena jednotlivých výrobků nelze zpětně určit. Ve zprávách ze sklárny se zachovaly pouze kusé informace. Udávají množství vyrobeného tabulového skla a jeho celkovou cenu. Například 1200 kusů tabulového skla přišlo na 15 000zl. Roku 1870 vyrobili 2500 centýřů tabulového skla za 27 000 zlatých a roku 1880 vyrobila huť 8000 tabulí skla za 48 000zl. Zprávy o dodávkách skla vrchnosti udávají počet kusů a číslo série výrobku. Jejich cena se pohybovala v rozmezí od 50 do 100zl. za kus. V některých případech se pouze stanovilo, že odvedou sklo do určité hodnoty.²²³ Duté a broušené sklo bylo různě odstupňované, podle velikosti a hlavně složitosti úkonu. Z pramenů nevysvítá počet vyrobeného skla ani jeho následný zisk, ale víme, že majitel odebíral v letech 1863 až 1903 zboží v hodnotě kolem 6000zl. ročně.²²⁴

2. 3. 4. Personální obsazení

Z přehledů o stavu pracovníků sklárny vyplývají počty, kolik zde pracovalo mistrů, tovaryšů, učňů a pomocných zaměstnanců, přesto nejsou dochované pro všechny roky. Kroniky narozených, sňatků a úmrtí Mariánské huti udávají jména a konkrétní povolání. Dá se vyčíst dobu, kdy se na huti zdržovali, ale ne kdy pracovali, proto počty nemusí být přesné, týkají se pouze obyvatel katolického vyznání. Některé nejstarší přehledy udávají pouze jméno mistra, dále jenom počty

²²³ SOA Zámorsk. Velkostatek Rychmburk. *Sklárna v Herálci. Zprávy o sklárně*. Neinventarizováno.

²²⁴ a SOA Zámorsk. Velkostatek Rychmburk. *Pronájem sklárny v Herálci 1834- 1903*. č.k. 438. sign. b 20.

tovaryšů, učňů a různých pomocníků. Pod širokým názvem různý pomocník se skrývají profese sklářů, tabulářů, rytců, brusičů, pomahačů, šmelíři, šalíři a rozpouštěči skla, topiči, stupaři, modeláři, truhláři a formani.

Přehledy sklářů²²⁵ udávají tyto počty:

- 1776 1 mistr
10 tovaryšů
3 učni
3 pomocníci
- 1805 1 mistr Ignatz Hafenbrädl
6 tovaryšů
1 učeň
34 různých pomocníků
- 1806 1 mistr Ignatz Hafenbrädl
6 tovaryšů
1 učeň
30 různých pomocníků
- 1807 1 mistr Ignatz Hafenbrädl
5 tovaryšů
1 učeň
42 různých pomocníků
- 1808 1 mistr Ignatz Hafenbrädl
6 tovaryšů
1 učeň
38 pomocníků.
- 1809 1 mistr Ignatz Hafenbrädl

²²⁵ SOA Zámorsk. Velkostatek Rychmburk. *Sklárna v Herálcí. Zprávy o sklárně*. Neinventarizováno.

5 tovaryšů

1 učeň

42 různých pomocníků

Mistrem byl pro začátky hutě Ignatz Hafenbrädl, je pravděpodobné, že se jedná o pozdějšího nájemce. Sklářnu si podle nájemních smluv pronajal roku 1828, do té doby vedl sklárnu na Kocandě.²²⁶

V matrikách jsou zmiňováni lidé těchto profesí. Většinou jsou uváděni pouze jako ženichové, otcové nebo nebožtíci.

Ředitelé a správci hutě od roku 1850:²²⁷

Weber Jan	čp. 1	zmíněn v matrice narozených, roku 1855, 1863, 1865
Laida Emanuel	čp. 8	roku 1881 ²²⁸
Zástěra Karel	čp. 8	roku 1876 ²²⁹
Hafenbrädel Ludvík ²³⁰	čp. 7	roku 1868, 1873
Seidl Karel	čp. 6	zmíněn v matričnách knize zemřelých roku 1898 ²³¹
Köck František	čp. 1	zmíněn v matrice narozených roku 1900, 1902.

Sklářští mistři od roku 1850:²³²

Weber Jan	čp. 2	zmíněn v matrice zemřelých roku 1854
-----------	-------	--------------------------------------

²²⁶ SOA Zámorsk. Velkostatek Rychmburk. *Pronájem sklárny Herálec 1830- 1847*. č. k. 223, inv.č. 707, sign. III DBF.

²²⁷ Matriční kniha narozených Herálecké sklené hutě. 1851- 1910. In. SODOMKOVÁ, Miroslava. *Tři zaniklé horácké sklárny*. Diplomová práce. Praha, 1991. s.16- 31.

²²⁸ Manželka Emanuela Laidy byla kmotrou dceři kočího z Herálecké huti.

²²⁹ Narodila se mu dcera.

²³⁰ Syn po zemřelém fabrikantovi z Kláštera a Barbory Weberové z Herálecké huti.

²³¹ Matriční kniha zemřelých Herálecké sklené hutě. 1851- 1910. In. SODOMKOVÁ, Miroslava. *Tři zaniklé horácké sklárny*. Diplomová práce. Praha, 1991. s. 32- 42.

²³² Matriční kniha zemřelých. In: SODOMKOVÁ, Miroslava. *Tři zaniklé horácké sklárny*. Diplomová práce. Praha, 1991. s. 36.

Weber Jan	čp. 1	roku 1853 a 1857
Weber Josef	čp. 4	roku 1861
Viktora Josef	čp. 131	roku 1913
Nepovím Antonín	čp. 141	roku 1913
Bucl Václav	čp. 135	roku 1914
Taizler Jan	čp. 136	roku 1914

Úředníci od roku 1850: ²³³

Webwr Jan	čp. 1, početvedoucí	zmíněn v matrice zemřelých roku 1880
Eisner František	čp. 138	roku 1913

Další profese mezi léty 1850- 1920²³⁴

Sklářů bylo 46. Tabulářů bylo 30. Brusičů, ryců a hladičů skla 7. Sklářských a tabulářských pomocníků 22. Tovaryšů 5. Šmelířů, šalířů 16. Topičů 13. Stupaři 3. Panvaři 2. Modelář 1. Truhláři 2. Formani 2. Šafáři 2. Kočí 9. Ponocný 1. Baliči skla 2. Nádeníků, dělníků a sloužících 12.

Všichni jsou uvedeni v matričních knihách narozených, zemřelých nebo sňatečních z Herálecké hutě. Jedinou pracující ženou, u níž byla určena profese, byla sloužící Terezie Urcová.

Narození x zemřelí v Mariánské huti²³⁵

	1851	1857	1863	1869	1875	1881	1887	1893	1899	1895- 1910	celkem
	1856	1862	1868	1874	1880	1886	1892	1898	1904		
<u>Narození</u>	30	30	34	44	30	28	34	30	51	47	358
<u>Zemřelí</u>	11	12	7	9	4	14	13	7	12	20	109

²³³ Matriční kniha narozených. In: SODOMKOVÁ, Miroslava. *Tři zaniklé horácké sklárny*. Diplomová práce. Praha, 1991. s. 19.

²³⁴ Matriční knihy narozených, sňatků a zemřelých. In: SODOMKOVÁ, Miroslava. *Tři zaniklé horácké sklárny*. Diplomová práce. Praha, 1991. s. 16- 31.

²³⁵ Pro přehlednost uvádím počty v pětiletých intervalech.

Nejvíce dětí se narodilo v roce 1909, 13. Nejvíce sklářských pracovníků zemřelo v roce 1883, 7. Natalita vysoce převyšuje mortalitu.

Průměrný sňatkový věk v letech 1868- 1916 byl 26, ale informace jsou z matriky sňatků zaměřených pouze pro katolické vyznání. Mezi svatebčany jsou zastoupena téměř všechna sklářská povolání, ale není mezi nimi nikdo z vyššího vedení. Ve zmíněných letech se oženilo 9 sklářů, 8 tabulářů, 1 tavič, 6 sklářských pomocníků, 1 forman, 1 ponocný, 3 dělníci, 1 brusič, 5 pomocných tabulářů.

Sklárna kolem sebe utvořila malou komunitu, která ze správního hlediska ale nebyla samostatnou. Druhý díl statistického lexikonu z let 1869- 2001 uvádí, že se Mariánská huť nalézala v osadě Sklenné hutě, která byla v letech 1869- 1900 součástí obce Herálce v okrese Chrudim. V dalších letech jako osada zanikla. Přesto již není zobrazována jako část Herálce při soupisu obyvatel a počtu domů, ale ani samostatně. Obec Herálec je podle prvního dílu lexikonu rozdělen na části- Brušovec, Český Herálec, Herálec, Kocanda, Kuchyně.²³⁶

Vývoj počtu obyvatel a počtu domů v Herálci a Českém Herálci byl následovný.

Herálec²³⁷

Rok	1869	1880	1890	1900	1910	1921
Počet domů	255	249	250	259	270	278
Počet obyvatel	1763	1819	1824	1814	1905	1769

Český Herálec²³⁸

Rok	1869	1880	1890	1900	1910	1921
Počet domů	129	129	130	135	143	139
Počet obyvatel	933	934	979	1032	1087	933

²³⁶ RŮŽKOVÁ, Jiřina, ŠKRABAL, Josef (ed.). *Historický lexikon obcí České republiky 1869- 2005*. I. díl. Praha, 2006. ISBN 80- 250- 1310- 3. s. 598- 599.

²³⁷ RŮŽKOVÁ, Jiřina, ŠKRABAL, Josef (ed.). *Historický lexikon obcí České republiky 1869- 2005*. I. díl. Praha, 2006. ISBN 80- 250- 1310- 3. s. 598- 599.

²³⁸ Tamtéž.

Výrazné snížení počtu obyvatel mezi roky 1910- 1921 byl zapříčiněn světovou válkou, stejně tak i snížení počtu domů v Českém Herálci. V této době totiž zanikla Mariánská huť a skláři hromadně odcházeli hlavně do severních Čech, kde byla možnost uplatnění se vyšší.

Zjistit přesný počet obyvatel pouze na území hutě není možné, ale díky zápisům v matrikách víme, že se zde narodilo mezi léty 1869- 1880 71 dětí, 1880- 1890 62 dětí, 1890- 1900 60 dětí, 1900- 1910 79 dětí. Tedy na populační explozi obce se huť výrazně podílela. Ve stejném časovém období, tedy v letech 1869- 1910, zemřelo na huti celkem 79 osob.

2. 3. 5 Rentabilita huti

Sklárna fungovala nepřetržitě po celou dobu své existence, 1728- 1920, proto je třeba předpokládat, že byla, alespoň z počátku, zisková. Protože Mariánská huť nemá vlastní archivní fond, je třeba vycházet pouze z pramenů vrchnostenské provenience. Vrchnosti, později majiteli pozemků, záleželo na pravidelných dávkách, kterých se mu z hutě dostávalo, a na prodeji dřeva. Sklárna byla pronajímána mistrům, očekávaly se od nich informace o provozu a dění na huti. Samotní skláři sepisovali prohlášení, v nich se vyjadřovali k výrobě skla a surovinám, k tomu potřebných. Často zmiňují potíže při výrobě solinového tabulového skla, odůvodňují je nekvalitní sklovinou.

Na počátku 20. století nastaly potíže. Ignatz Grossmann píše do knížecí kanceláře, protože nedokáže uspokojit požadovaný odběr dřeva. Píše, že sice dal lesní správě závazný slib, že bude odebírat stanovené množství dřeva, ale pro jeho nadbytek to nedokáže splnit. Doufá, že bude mít jeho knížecí milost ohled s dlouhodobým odběratelem. Roční poptávka činila alespoň 5500m³, ale musí roční množství snížit alespoň o 3000m³ štěpin a špalkového dřeva. Jinak by se ocitl v nebezpečí, že nadbytečné dřevo bude ležet ladem, protože ho nedokáže využít. I s množstvím 2500m³ palivového dřeva bude mít potíže. Proto by chtěl od smlouvy

odstoupit alespoň po dobu tří let.²³⁹ Dopisy o snížení množství dřeva se postupně množí, stejně tak i žádosti o schůzku a projednání upravení nájemní smlouvy.

Sklárna měla velkou konkurenci po celou dobu svého působení, nejprve v ostatních Horáckých hutích, následně ve velkých podnicích ze severních Čech. Udržet se na trhu, jak domácím tak i zahraničním, nemohlo být pro tak malý podnik snadné. Postupně přicházela o uplatnění se na trhu, prodej v malém měřítku po okolních vesnicích prostřednictvím kramářů nestačil pokrýt veškeré výlohy. Navíc po polovině 19. století začaly vytrvale stoupat ceny dřeva. Přesto konec výroby skla v Herálci způsobila první světová válka. V literatuře se liší rok ukončení pracovního procesu na huti. Časově se pohybují v rozmezí let 1913,²⁴⁰ 1914 a 1920.²⁴¹ Podle nájemních smluv, měl Ignatz Grossmann huť pronajatou do roku 1914²⁴², ale dřevo odebíral až do roku 1920²⁴³. S počátkem první světové války odešlo velké množství sklářů buď do bojů, nebo do jiných hutí. Nedostatek pracovních sil, drahé dřevo a neschopnost uplatnění se na trhu, ovládaném severočeskými rafinériemi, vedlo k zániku Mariánské hutě. Definitivní konec nastal roku 1920, kdy lesní správa nechala zbořit hutní komín a tím znemožnila případné obnovení výroby.

²³⁹ SOA Zámorsk. Velkostatek Rychmburk. *Pronájem sklárny v Herálci 1897- 1903*. č.k. 437, inv.č. 991, sign. b20, f. 452.

²⁴⁰ KAPUSTA, J. *Sklářství na Horácku*. s. 23.

²⁴¹ *Škrdlovické sklářství*. s. 4.

²⁴² SOA Zámorsk. Velkostatek Rychmburk. *Pronájem sklárny v Herálci 1897- 1920*. č.k. 437, inv.č. 991, sign. b20, f. 452.

²⁴³ SOA Zámorsk. Velkostatek Rychmburk. *Dodávky dříví sklárně 1895- 1922*. sign. 22/2.

3. Význam sklárny pro velkostatek

Mariánská huť byla sice malým podnikem, ale pro velkostatek měla velký význam. Jako každá sklárna měla velkou spotřebu dřeva, které bylo v nájemních smlouvách přesně ošetřeno. Nákup dřeva byl také mnohem nákladnější nežli samotný nájem sklárny. Dřevo bylo dokonce dražší nežli samotné výrobky.

Pro velkostatek nebyl počet prodaných kusů výrobků podstatný, pokud byl nájemce schopen platit veškeré náklady spojené s výrobou i celkovým fungováním hutě, nebylo co řešit. Skláři sice měli podávat zprávy o činnosti, ale dochovaly se pouze pro počátek 19. století. Přesto se ve zprávách zabývají technologickým postupem výroby skla, případně počtem výrobků, ale celkové zisky nikdy nezmiňují. Grossmannova firma se v dopisech z počátku století 20. omezuje pouze na uvádění částky za dodávky plynu, případně objednáním většího počtu dřeva. Z množství domluvených schůzek se lze domnívat, že se důležité otázky řešily osobně.

Celkové zisky, plynoucí z hutě, byly z nájemného, nákupu dřeva, odběru piva, vína, popřípadě dalších potravin, povolení k lovu v panských lesích. Naopak mezi výdaje se započítávají přestavby, na kterých se velkostatek finančně podílel, musel též zajistit řádné ubytování pro huťmistra, tedy vystavět obytný dům.

ZISKY

1. z nájmu

Jak již bylo zmíněno, sklárna měla celkem pět nájemců. Ve smlouvách se uvádí částka, která měly být každoročně poukazována vrchnosti, smlouvy byly uzavírány většinou na šest let. Nájemné nebylo konstantní, bylo určováno pro každou smlouvu zvlášť s udáním částky za huť, louky a za pastviny. Jednotliví nájemci zaplatili za dobu pronájmu velkostatku následovně částky.

Josef Lander

2 roky

231, 14 zl.²⁴⁴

²⁴⁴ SOA Zámorsk. Velkostatek Rychmburk. Zřízení skláren a hamrův Herálcí, Březinách a Vortové 1726- 1729. Neinventarizováno.

Václav Čapek²⁴⁵

Ignatz Hafenbrädl 20 let 47 100 zl.²⁴⁶

Ludwig Hafenbrädl 32 let 53 200 zl.²⁴⁷

Ignatz Grossmann 18 let 61 248 K.²⁴⁸

Částky nejsou kompletní, protože se nedochovaly smlouvy o pronájmu Václavem Čapkem a Ludwigem Hafenbrädlem z let 1875- 1885. Vrchnosti velice záleželo na obsazení této sklárny, proto sháněla nájemce i přes inzerát. Dokonce byla ochotna svěřit provoz pouhému tovaryši. Slíbila nižší počáteční nájem, zajištěné ubytování. Nejí jisté, zda měl inzerát nějaký ohlas, ale ještě téhož roku byla uzavřena nájemní smlouvy na šest let s Ignatzem Hafenbrädlem, který si Mariánskou huť přibral k své stávající na Kocandě. Po určitou dobu měl provozovat obě.

2. z prodeje dřeva

Sklárna odebírala několik druhů dřeva, palivové, stavební, špalkové a štěpiny. Každý druh byl jinak zpoplatněn a bylo ho potřeba jiné množství. Přehledy o koupi dřeva se přehledně evidovaly od roku 1875, tedy od dob pronájmu Ludwiga Hafenbrädla.

Ludwig Hafenbrädl odebral celkem 50 831 m³ všeho dřeva za částku 51 850 zlatých.²⁴⁹

²⁴⁴ SOA Zámorsk. Velkostatek Rychmburk. *Zřízení skláren a hamrův Herálci, Březinách a Vortové 1726- 1729*. Neinventarizováno.

²⁴⁴ SOA Zámorsk. Velkostatek Rychmburk. *Pronájem sklárny Herálec 1830- 1847*. Č.k. 223, inv.č. 707, sign. III DBF.

²⁴⁴ SOA Zámorsk. Velkostatek Rychmburk. *Pronájem sklárny v Herálci 1835- 1849*. Neinventarizováno.

²⁴⁵ PAVLISOVÁ, Eva. *Sklářství v oblasti Žďárských vrchů do přelomu 18. a 19. století*. Žďár nad Sázavou 1977.

²⁴⁶ *Pronájem sklárny v Herálci 1830- 1847*. č.k.223. inv.č. 707. sig. IIIDBf

Pronájem sklárny v Herálci 1838- 1920. Č.k. 737, inv.č. 1597, sign. 22/1.

²⁴⁷ SOA Zámorsk. Velkostatek Rychmburk. *Dodávky dříví sklárně 1887- 1895, 1907*. č.k. 738, sign. 22/3. SOA Zámorsk. Velkostatek Rychmburk. *Pronájem sklárny v Herálci 1897- 1903*. č.k. 437, inv.č. 991, sign. b20, f. 452.

²⁴⁸SOA Zámorsk. Velkostatek Rychmburk. *Pronájem sklárny v Herálci 1897- 1903*. č.k. 437, inv.č. 991, sign. b20, f. 452.

²⁴⁹ SOA Zámorsk. Velkostatek Rychmburk. *Dodávky dříví sklárně 1850- 1895*. Č.k. 737, inv.č. 1597, sign. 22/2.

Ignazt Grossmann odebral celkem 37 306 m³ všeho dřeva.²⁵⁰ Celkovou částku nelze určit, neboť pro léta 1896- 1901 se sumy neudávají. Navíc zcela chybí údaje z let 1902- 1907.

Palivového dřeva se kupovalo více. Pro příklad uvedeme rok 1893/94, kdy byla zaplacená částka 4929 zl. a 55 kr., odebralo se 2979m³ dřeva, z toho bylo 2017m³ palivové dřevo a 962 dřevo špalkové.²⁵¹ Vysoká cena dřeva by se měla odrážet v jeho kvalitě, kterou si nájemci hlídali. Grossmann si stěžuje i na špatné rozměry, dostal dřevo o cca 2cm slabší.²⁵² Menší rozměry se odrazí v množství, to by mohlo přerůst v nedostatek palivového dřeva nebo v nedostatek potaše. Pokud nebude potaš a otop, nemůže se vyrábět sklo, jeho prodej držel sklárnu finančně nad vodou.

3, z odběru piva a vína

Prodej piva a vína nebyl součástí nájemních podmínek po celou dobu existence sklárny. První smlouvy jej zmiňují, v letech 1828- 34 měl Hafenbrädl odebrat ročně 80 sudů²⁵³, za každý neodebraný sud měl zaplatit penále 4zl. Nájemce měl odkupovat pivo a víno pouze z vrchnostenských zdrojů. Cena, za kterou měl být obchod uzavřen, se ve smlouvách neuvádí. Všeobecně se soudí, že spotřeba piva byla mezi skláři značná.

4, výrobky

Sklárna měla povinnost dodávat stanovené množství skla a skleněných výrobků pro potřeby vrchnosti/majitele. Výběr byl prováděn nejspíše z vyhotoveného katalogu, protože se zboží uvádí pod sériovými čísly. Není možné zjistit, které to byly kusy, ale jejich cena se pohybovala od 50 do 100 zl. V letech

²⁵⁰ SOA Zámorsk. Velkostatek Rychmburk. *Dodávky dříví sklárně z cizích lesů 1887- 1895, 1907.* č.k. 738, sign. 22/3.

SOA Zámorsk. Velkostatek Rychmburk. *Dodávky dříví sklárně 1895- 1922.* sign. 22/2.

²⁵¹ SOA Zámorsk. Velkostatek Rychmburk. *Dodávky dříví sklárně 1887- 1895, 1907.* č.k. 738, sign. 22/3.

²⁵² SOA Zámorsk. Velkostatek Rychmburk. *Pronájem sklárny v Herálci 1897- 1903.* č.k. 437, inv.č. 991, sign. b20, f. 452.

²⁵³ Jak již bylo výše uvedeno.

1888- 1894 byly dodány výrobky v celkové hodnotě 4 900zl.²⁵⁴ Smlouva z let 1896-1902 stanovuje celkovou sumu, za níž mělo být sklo dodáno, na 6000zl.²⁵⁵ Výrobky sice musely být zaplacený, ale za nižší cenu, nežli bylo obvyklé.

Pokud odevzdávala sklárna i určité procento ze zisku, není o tom v pramenech zmínka.

VÝDAJE

Panství muselo vynaložit finance na počátku fungování hutě, na samotnou stavbu a veškeré vybavení. Roku 1727/28 byla huť kompletně přestavěna, píše se o ní jako o nové sklárně. Ještě téhož roku zde začal provoz pod vedením Josefa Landera. Mariánská huť začala úplně novou existenci, veškeré stavební úpravy by nebyl sám mistr schopen zaplatit. Také bylo zaručeno vhodné ubytování pro huťmistra.

Ani další rozsáhlejší stavební úpravy by sám nájemce finančně nezvládl, proto se i na opravách v letech 1851/52 velkostatek podílel. Tato přestavba je, co se práce a peněz týče, podrobně zpracovaná a zde uvedená u vzhledu sklárny. Celkové náklady činily 1208zl a 33kr.²⁵⁶

Budova, za kterou nesl velkostatek plnou zodpovědnost, byla hájenka. Zde veškeré náklady hradil. Roku 1921 se vyměnilo okno o parametrech 95 x 150 cm, cena byla 500 K. V letech 1933- 34 se stavba přebudovávala a v letech 1939- 40 byla udělána nová plechová střecha.²⁵⁷

Přestože nejsou známa všechna čísla, je na první pohled patrné, že velkostatek nebyl na provozu sklárny škodný. I kdyby měl zaplatit veškeré výdaje na přestavbu 1851/52 sám, veškeré vynaložené finance se vrátí několikrát jen z prodeje dřeva. Nájem byl čistým ziskem, o platy zaměstnanců se postaral huťmistr, stejně tak i o drobné opravy nebo o údržbu cesty. Zprávy ze sklárny, které byly do kanceláře

²⁵⁴ ²⁵⁴ SOA Zámorsk. Velkostatek Rychmburk. *Pronájem sklárny v Herálci 1834- 1903*. č.k. 437, inv.č. 991, sign. b20, f. 452.

²⁵⁵ SOA Zámorsk. Velkostatek Rychmburk. *Pronájem sklárny v Herálci 1834- 1903*. č.k. 437, inv.č. 991, sign. b20, f. 452.

²⁵⁶ SOA Zámorsk. Velkostatek Rychmburk. *Seznam zpráv pro hraběcí milost 1804*. Neinventarizováno.

²⁵⁷ Účet za práci. SOA Zámorsk. Velkostatek Rychmburk. *Pronájem sklárny v Herálci 1830- 1847*. č.k.223. inv.č. 707. sig. IIIDBf.

zprvu vrchnostenské následně velkostatku posílány, popisovaly pracovní postup, použité suroviny a jaké dřevo bylo k výrobě vzato.²⁵⁸

Dalším významem sklárny byl úklid lesa, kdy byly odstraněny polámané, vyvrácené či nahnilé kusy a klestí, vše bylo zužitkováno a les zůstal zdrav. A v neposlední řadě zde byla i reprezentace, kvalitní výrobky zvyšovaly prestiž velkostatku v širokém okolí i v zahraničí.

²⁵⁸ SOA Zámorsk. Velkostatek Rychmburk. *Seznam zpráv pro hraběcí milost 1804*. Neinventarizováno.

4. Sklářský sortiment v Českých zemích

Rozsah produkce českých skláren musel dosahovat v podmínkách středověkého života značných rozměrů. Hlavní část sortimentu tvořila výroba koleček, k zasklívání oken, zhotovoval se i bohatý sortiment dutého skla. Archeologický výzkum středověkých lokalit se v českých zemích provádí jen v omezeném rozsahu, jde spíše o nahodilé sondy a záchranné práce. Přesto je počet nálezů středověkého skla značný a rozsahem převyšuje sousední evropské země. Středověký sortiment byl značný, kromě oblíbených vitrají se díky dominikánskému řádu rozšiřují skleněné korálky na výrobu páteříků²⁵⁹. Potřeba skla stále rostla, nezůstala využita jen v otázkách víry, ale též ve vědě, skleněné předměty opotřebili lékaři, lékárníci i alchymisté. Typickým výrobkem středověkého českého sklářství je vysoká štíhlá číše flétnovitého tvaru z čirého skla.²⁶⁰

Tenkostěnné výrobky z českých hutí patřily k nejlepším na sever od Alp, proto se staly vyhledávaným zbožím. Strohost gotického skla souvisela hlavně s technologickými možnostmi sklářských mistrů, muselo se vyrábět to, na co technické vybavení stačilo.

Nový postoj lidí k životu znamenal renesance, skončilo podrobování se církevním pravidlům a rozvíjel se obchod a řemeslo. Růst výroby přinášel nové druhy zboží a oblibu blahobytu. A právě renesance se stala mezníkem ve vývoji skla, mistři se nepodrobují orientálním vzorům, ale sami zkouší tvořit. Benátské sklo bylo první, na němž se objevila emailová malba, prosazovala se barevná sklovina, zatavované dekory nebo rytí. V českých zemích se skláři snažili benátské sklo napodobovat, ale bylo to pro poměry menších hutí velice nákladné²⁶¹ obzvláště proto, že klientela byla jiná, zdejší lidé potřebovali sklo levnější. České sklo šlo vlastní cestou a stalo se uznávaným soupeřem benátskému. Dokonce na počátku 18. století

²⁵⁹ Páteřík se říkalo růženci, rozšířil se během 14. století. Výroba skleněných korálků nebyla omezena na jednu oblast, přesto vynikala Šumava a tradiční severní Čechy.

²⁶⁰ DRAHOTOVÁ, O. a kol. *Historie sklářské výroby v Českých zemích. I. díl.* s. 27- 72.

²⁶¹ Pro nedostatek sody nebylo možno vyrábět tak tenké sklo, aby obstálo v italské konkurenci.

na evropském trhu převládlo. České renesanční sklo bylo silnostěnné, charakteristickými se staly velké číše o obsahu až 4 litry, tzv. vítací číše.²⁶²

Podoba se vyvíjela, nálepové ozdoby vystřídala natavovaná vlákna, stočená do spirály²⁶³, později převládla emailová malba. Oblíbené byly žertovné nádoby, číše s cinkajícími kroužky, nebo takové, z nichž se dalo pít pouze trubičkou. Populární se staly i renesanční svatební poháry představující ženu v dlouhé sukni a nad hlavou držící kalíšek, který se dal naklánět. Manželé z číše pili současně.²⁶⁴

Zdobení skla nálepy se stalo okrajovou záležitostí, pod benátským vlivem se zatavovaly nitě, vypalovala se malba, rylo nebo malovalo emailem. Významnou novinkou se stala barvená sklovina, modré kobaltové²⁶⁵ sklo a fialové manganové. Nejrozšířenějším způsobem zdobení se stala malba emailem. V českém prostředí se uplatňovala hlavně na vítacích číších, ale i na holbách na pivo nebo pohárkách na víno. Malba byla pestrá a vycházela z lidového umění. Díky českým sklářům²⁶⁶ se malba šířila ve střední Evropě, mnohde se českou tvorbu snažili napodobit. Nejstarší doklad o výrobě skla s emailovým motivem pochází z roku 1561, kdy si ho arcivévoda Ferdinand Tyrolský objednal na sloupském panství. Malba se stala velice vyhledávanou, v 70. letech 16. století byla rozšířená v severních Čechách i na Šumavě, většina skláren musela s emailem začít, pokud chtěly uspokojit poptávku. Motivy v německých zemích byly spíše politicko-propagandistického charakteru, vedle heraldických motivů byl nejčastějším výjevem císař se sedmi říšskými kurfiřty, cílem bylo posílit myšlenku jednoty Svaté říše římské národa německého. Motivy českého prostředí byly biblické, alegorické, rodinné erby, lovecké scény, bajky, obrázky muzikantů, tanečníků, vojáků. Po roce 1600 vznikly kusy s motivem řemeslnické práce, ze života sklářů, a další. Malované sklo nebylo určeno pouze pro vyšší kruhy, během 17. století se stále více objevuje v městském prostředí.²⁶⁷

²⁶² DRAHOTOVÁ, O. a kol. *Historie sklářské výroby v Českých zemích*. I. díl. s. 129- 189.

²⁶³ Podoba vítacích číší byla úzce spjata s rituálem hostin, kdy číše putovala kolem stolu a každý upil podle spirály svůj díl. LANGHAMER, A. České sklo ve 20. století. In: *České sklo. Tradice a současnost*. s. 46.

²⁶⁴ VONDRUŠKA, V. *Sklářství*. s. 111- 118.

²⁶⁵ Kobalt se jako barvivo užíval ojedinele již v 14. a 15. století. Ke konci století 16. se kobaltové sklo rozšířilo v severočeských sklárnách. Obliba trvala do počátku třicetileté války. LANGHAMER, A. České sklo ve 20. století. In: *České sklo. Tradice a současnost*. s. 46- 48.

²⁶⁶ Inspirace se šířila prodanými výrobky nebo též samotnými skláři, kteří v zahraničí pracovali.

²⁶⁷ LANGHAMER, A. České sklo ve 20. století. In: *České sklo. Tradice a současnost*. s. 48- 50.

Změnu v celé Evropě znamenala třicetiletá válka, škody byly obrovské. Lidé přestali věřit ve vlastní schopnosti a obraceli se zpět k Bohu. Na danou situaci též reagovalo české sklářství, sklo se snažilo ohromit, v kompozicích oslavovalo Boha, světce a mučedníky. Počátky barokního sklářství spadají ke dvoru Rudolfa II.²⁶⁸ Zde se sklo řezalo a brousilo. Řezba skla nebyla poprvé objevena na pražském dvoře, dřívější zprávy se objevily na dvoře bavorského vévody Viléma V. Samotná válka byla pro obchod nepříznivá, skláři většinou opakovali tradiční vzory, produkovali spíše průměrné sklo s emailovou malbou. Hospodářství a s ním i sklářství se začalo obnovovat po polovině 17. století.²⁶⁹ Řezané sklo stoupalo v oblibě, hlavně ve vyšších společenských kruzích. Rozvoj řezby přinesly i zahraniční mistři, kteří s sebou přinesli nové postupy práce, i nový pozdně renesanční pohár, původně benátské provenience.²⁷⁰ Dominantním prvkem byl rytý motiv. Časté bylo zobrazení ptáků, exotické kraje, geometrické kompozice. Významnou změnou barokního sklářského umění bylo to, že se netýkalo pouze jednotlivých skláren, ale celého průmyslu. Došlo ke specializaci, oddělení hutní práce od rafinace, do sklářství vstoupila celá řada nových odborníků, technologů a umělců. S módou řezání skla probíhali pokusy o zlepšení skloviny, která by nahradila nákladný horský křišťál. Benátské tenkostěnné sodnovápenaté sklo nebylo pro řezbu ideální, kdežto české tlustostěnné draselnovápenaté sklo nohem lepší. Skloubením obou přístupů bylo vytvořeno tvrdé, tlustostěnné a přitom průzračné sklo, které dostalo označení český křišťál. Skýtalo ideální plochu určenou na rytí.²⁷¹

Jedním z prvních podniků, který se specializoval na český křišťál, byla huť v Nových Hradech. Janouškova huť na vimperském panství byla výjimečná osobou Michaela Müllera, považovaného za nejlepšího skláře své doby. Müller byl význačný technolog, který vynalezl roku 1683 zdokonalené křídové sklo, které se vyrovnalo přírodnímu křišťálu.²⁷² Umění vyrábět křišťálové sklo se od 80. let 17. století připisovalo i dalším hutím. Společně s rytím se prosazovalo i barvení skloviny. Spolu s prosazováním barokního umění se zformovala i nová organizace rafinace skla. Brusírny se soustředily do vlastních středisek, největší byly soustředěny tradičně

²⁶⁸ Mezi pražské barokní řezbáře patřili Caspar Lehmann, David Engelhardt a Georg Schindler.

²⁶⁹ DRAHOTOVÁ, O. a kol. *Historie sklářské výroby v Českých zemích. I. díl.* s. 191- 254.

²⁷⁰ Pohár štíhlý na vysokém dřívku, složeném z několika na sebe navazujících částí.

²⁷¹ VONDRUŠKA, V. *Sklářství.* s. 121- 132.

²⁷² LANGHAMER, A. České sklo ve 20. století. In: *České sklo. Tradice a současnost.* s. 53.

v severních Čechách, ale největší počet náležel Čechům jižním, vimperskému a novohradskému panství. Rozvoj této techniky postupoval rychle, kolem roku 1700 bylo na sloupském a českokamenickém panství přes 100 rytců a brusičů skla.

Dekor byl ve druhé polovině 17. století nenáročný, vlastní řezba byla mělká a matná. Mezi motivy se objevují květiny, ptáci, čínská architektura, orientální kraje,...atd. Ke zkvalitnění řezu došlo až po roce 1700, do módy přišly výjevy alegorické, mytologické, historické nebo žánrové. Velmi oblíbenými se staly alegorie s andělky nebo lovecké motivy, též portréty panovníků, postavy světců, vyobrazení měst. Jednotlivé motivy byly spojovány složité ornamentální a rostlinné vzory. Aby řezba vynikla, museli skláři přijít s novými tvary dutého skla. Vznikaly především honosné kusy, balustrové poháry, číše ve tvaru loďky určené na sladkosti, konvice s protáhlým hrdlem, různé velikosti lahví. Tvarově byly jednoduché, aby skýtaly co největší plochu pro náročné rytí a brus. Většina broušených číší byla určená jako dárek, často se jednalo o individuální práci objednanou na zakázku. Při zhotovování stolovacího nádobí převládala produkce velkých souborů. Zájem o ryté a broušené sklo začal upadat od poloviny 18. století. Ale nebylo jediným novým prvkem na trhu, v barokní době se rozšířilo dvojitěné sklo a sklo malované švarclotem²⁷³.

Nápad s dvojitěným sklem nebyl nový, prvotní náznaky pocházeli z antiky. Jednalo se o zhotovení dvou nádobek stejného tvaru, vybroušených, aby do sebe přesně zapadly. Mezi jednotlivé nádobky se vložila zlatá či stříbrná fólie. Motivy se točily okolo podobizen panovníků, postav světců, erbů, květin,... Obě nádoby se nakonec u horního okraje spojily zlaceným švem. Barokní dvojitěny jsou v českých zemích hodně vzácné, zhotovovaly se pouze v jedné huti, jejíž lokace není známa. Malba švarclotem je prakticky nahradila. Po polovině 18. století ustupovalo barokní sklářství jemnému rokoku, ztrácel se zájem o reprezentativní kusy. Proměnu českého skla nezpůsobilo pouze estetické cítění, ale i hospodářské změny, prohrané války Marie Terezie vedly ke ztrátě Slezska. Odbytové potíže přinesla i ochranná celní politika některých evropských zemí.²⁷⁴

Rokoko a klasicismus byly posledními dvěma směry s univerzálními slohy, po nich následovala mnohotvarost a individualizace umělecké tvorby. Rokoko

²⁷³ Švarclot je barva na bázi olova, v Čechách zavedena Ignácem Preisslerem. VÁSKÁ, Veronika. *Zušlechťování skla*. Bakalářská práce. Masarykova univerzita. Brno, 2007.

²⁷⁴ VONDRUŠKA, V. *Sklářství*. s. 131- 133.

znamenal změnu z barokní pompéznosti, dekor se miniaturizoval, čím byl menší, tím více prvků se umělci snažili umístit vedle sebe do jedné plochy. Další zlom odstartovala velká francouzská revoluce, která se snažila rozejít se vším, co by připomínalo starý svět. Novým uměním se stal klasicismus, směr čistý a přehledný, zdůrazňující rozum a řád. V počátcích se klasicismus držel antických vzorů, rokokovou zdobnost nahradila jednoduchost. Během let se zformoval empír, střídmost ustupovala nové vlně dekorativismu, vedoucímu k návratu historizujících stylů, mimo jiné i druhé rokoko. Hospodářská krize a nedostatek pracovních míst vedla k odchodu řezačů a brusičů do ciziny, jejich vliv se výrazně promítl do vzhledu skla s rokokovým motivem v Německých zemích, Nizozemí, Polsku. Nejnovější technologií se stala tzv. turnovská kompozice²⁷⁵, sklovina napodobující drahé kameny, byla ideální pro broušení. Broušená sklíčka se zasazovala do levných kovů, tato imitace drahých šperků se prodávala levně nejen na venkově, ale i ve městech a zahraničních trzích. Finanční výhody bižuterie místy vytlačili zájemce jiných sklářských profesí.²⁷⁶

Ve druhé polovině 18. století došlo k opětovnému oživení emailové malby, určené pro široké vrstvy. Až do této doby vlastně sklo nebylo určeno pro venkovskou společnost kvůli vysoké ceně. Nyní se, pro nedostatek odbytu, přešlo na levnou a jednoduchou produkci. Vlastnit skelné výrobky na venkově patřilo k prestižním záležitostem a projevu zámožnosti, nejčastější byly malované tabatěrky nebo lahvičky na kořalku. Souvisle s emailovou malbou sem přešla i podmalba na skle. Obrázky zhotovené touto technikou známe ze všech sklářských krajů. Produkce byla nenáročná na suroviny, užívalo se kazové tabulové sklo. Nejčastějšími výjevy byly obrázky světců, světské motivy byly ojedinělé. Obliba trvala do druhé poloviny 19. století. Podmalby byly sice oblíbené, ale nepříliš výnosné. Nejvýznamnější a neprosperující českou sklárnou 18. století se stal harrachovský podnik v Novém Světě, kde od 60. let 18. století začaly vyrábět sklo mléčné, napodobující porcelán. Podařilo se jim natolik věrně, že rozdíl není na první pohled patrný. Harrachovská sklárna vyráběla z mléčného skla celé stolní servisy, čajové soupravy a další

²⁷⁵ URBAN, Stanislav. Turnovská kompozice. In: *Ars vitraria 4*. Jablonec nad Nisou, 1973. s. 45- 53.

²⁷⁶ LANGHAMER, A. České sklo ve 20. století. In: *České sklo. Tradice a současnost*. s. 63- 67.

předměty, na nichž uplatňovali emailovou malbu. Motivy se nijak nelišily od předchozích dob, biblické výjevy, alegorie, lovecké momentky.²⁷⁷

I přes jisté úspěchy, rozšíření skla mezi nižší vrstvy, přinesla druhá polovina 18. století celoevropskou krizi sklářství. Postupně se prohlubovala a nejintenzivněji se projevila na konci 18. století, kdy napoleonská blokáda zamezila zámořskému obchodu. I odbyt na domácím trhu klesl. Mnohé podniky musely omezit svůj provoz, řada dokonce i zanikla. Ani porážka napoleonské Francie českému sklářství prosperitu nevrátila. Většina podniků se nedokázala přeorientovat na nový módní styl, navíc se objevila nová konkurence z Anglie a Irska. Obě země neměly v broušení skla dlouhou tradici, přesto dokázaly vytvořit svébytný styl. Anglická tvorba si získala uznání a načas i vytlačila výrobky dosavadních tradičních sklářských krajín z trhu. Anglická tvorba se stala vzorem, jako první začal s brusem anglického typu šumavský mistr Pavel Meyr. Čeští skláři nenapodobovali cizí vzory dlouhodobě, brzy si vytvořili svíji vlastní modifikaci.²⁷⁸

Vnitřní stylová jednota během etapy romanismu a historismu vymizela. Do umění vstoupila komercializace daná vlivem nárůstu tovární průmyslové výroby. Setkáváme se prakticky se všemi styly, které dějiny znaly, inspirační zdroje hledali i mimo Evropu. Často tím vznikla rozličná směs výtvarných směrů. Nové přístupy dostaly české sklářství ve 30. letech 19. století opět do popředí evropského zájmu. Zanechávalo se práce s čirou sklovinou dekorovanou malbou, přešlo se na různě barevná skla v kombinaci s netypickými tvary. Úspěch barevného opaktního skla byl založen na empírové zálibě v polodrahokamech. Začalo se vyrábět na novohradském panství, hutích hraběte Buquoye, které vynalezly černý hyalit. Hyalitové sklo se obvykle zdobilo zlatou malbou. Jedním z nejvýznačnějších mistrů českého sklářství byl Friedrich Egermann, podnikatel, technolog a průkopník nových postupů. Po roce 1820 se usadil v Boru, kde začal vyrábět žlutou a červenou lazuru. Pokoušel si svou práci pojistit proti průmyslové špionáži, ale stejně se postup rozšířil po celé zemi. Lazurované sklo se kombinovalo s rytinou, která se stále více zjednodušovala. Červeně lazurované sklo bylo efektní, levné a proniklo na trhy téměř po celém světě. Největší slávu přinesly Egermannovi lithyaliny, mramorované sklo napodobující

²⁷⁷ VONDRUŠKA, V. *Sklářství*. s. 139- 148.

²⁷⁸ LANGHAMER, A. České sklo ve 20. století. In: *České sklo. Tradice a současnost*. s.63- 68.

polodrahokamy. Na jejich výrobu získal roku 1829 privilegium, ale jako výrobce si výlučnost nezajistil. Na rozdíl od malby na hyalitovém skle, lithyaliny se zdobily brusem. Egermann se svým mramorovaným sklem slavil úspěchy na světových výstavách, získal řadu čestných uznání a medailí, ale nikdy neobdržel zlatou medaili.²⁷⁹

K barevné škále pozdního empírového skla patří zlatý rubín, červené sklo barvené zlatem²⁸⁰, ve 30. letech 19. století i sklo barvy chrpové modře a smaragdově zelené, ve 40. letech se módním stalo uranové sklo zelená a žluté, alabastrové a opálové. Hledání nových možností a přístupů znamenalo nový vzestup a oživení evropských trhů. Také ryté sklo našlo nové odběratele v podobě lázeňských měst, kde vznikaly rytecké školy. Ve výjevech převažovala rytba figurální. Prosperita českého skla rostla v polovině 19. století, a stalo se nejvyhledávanějším zbožím na trzích. V následujících desetiletích si stále udrželo svůj vysoký standart, jen své výlučné postavení postupně ztrácelo. Majitelé továren se snažili naplnit poptávku po laciném sklu u nižších vrstev, přesto museli splnit i nároky na bohatý dekor, proto sahali k zjednodušujícím prvkům. Prohlubovala se stylizace a menší propracovanost dekoru.²⁸¹

Po roce 1848 se otevřel prostor pro podnikání, jako nový směr se prosadila neorenesance s návratem k čirému bohatě broušenému sklu. Postupně se obnovovala i malba emailem, do módy se vrátily erbovní číše, lovecké motivy nebo historické postavy. Konce 70. let se objevují díla inspirovaná kulturou Číny a Japonska. Intenzivní nárůst zájmu o sklo vyvrcholil roku 1891 velkou Jubilejní výstavou, kde byl celý pavilon věnován českému sklářství. Charakter historismu ztrácel původní čistotu vzorů, mísily se dohromady prvky barokní s renesančními. Neustálé opakování vzorů vedlo ke ztrátě individuality.²⁸²

Historismus se na konci 19. století dostal do umělecké krize. Ve Francii vznikl jako protest nový styl, secese. Nové uplatnění našly obrazy přírody, ornamentů, symbolů, výtvarné projevy upřednostňovaly lineárnost a výraznou

²⁷⁹ BROŽOVÁ, Jarmila. Lithyaliny a Friedrich Egermann. In: *Ars vitraria 5*. Jablonec nad Nisou, 1974. s. 75- 97.

²⁸⁰ Zlaté mince se rozpustily v lučavce královské a ta se smíchala se sklářským kamenem. LANGHAMER, A. České sklo ve 20. Století. In: *České sklo. Tradice a současnost*. s. 76.

²⁸¹ VONDRUŠKA, V. *Sklářství*. s. 157- 164.

²⁸² LANGHAMER, A. České sklo ve 20. století. In: *České sklo. Tradice a současnost*. s. 71- 84.

barevnost. Nový vzhled skla se projevil v 80. letech 19. století ve Francii, USA i v českých zemích. Nejvýraznější osobností secesního sklářství byl L. C. Tiffany z USA. Zavedl techniku irizování skla.²⁸³ Na Světové výstavě v Paříži roku 1900 získalo několik ocenění. Mezi oceněnými byla i firma J. Loetz z Klášterského Mlýna na Šumavě, ale nebyla první, zabývající se výrobou irizovaného skla v českých zemích, na světové výstavě ve Vídni tuto formu skla představily tři firmy, J.G. Zahn, sklárna Adolf ve Vimperku a E. Schmidt z Annathu. Přestože firma J. Loetz získala na výrobu irizovaného skla dva patenty, označovala výrobky jako „sklo podle Tiffanyho“²⁸⁴ České podniky byly dobře technicky vybavené, proto jim nedělalo problém přizpůsobit se novému stylu. Vedoucí místo postupně převzala sklárna J. Loetze v Klášterském mlýně, náležící rytíři Maxu von Spaunovi. Na zahraničních výstavách získávali čestná uznání. Velký úspěch přineslo secesní sklo i Moserově sklárně v Karlových Varech. Četná uznání sbírala především za vázy broušené do hran s okraji zbarvenými do zelena a fialova. Severočeská harrachovská sklárna začala vyrábět secesní výrobky v 90. letech 19. století, od rostlinných dekorů přešla kolem roku 1905 na tvary geometrické v duchu moderny. Secesní okouzlení začalo opadávat na počátku 20. století, jednotlivé kusy se dobře prodávaly až do 1. světové války.²⁸⁵

Konec 1. světové války přinesl nové uspořádání mapy světa. Většina, 92%, sklářské produkce bývalého Rakouska- Uherska zůstala na území nového Československa. Přesto obrovskému výrobnímu zázemí nemohl stačit dosti zmenšený domácí trh. Přes 60% užitkového skla a téměř všechno luxusní se muselo vyvážet do zahraničí. Hledání nových odbytišť nebylo ani s dobrou pověstí českého skla jednoduché. Tradiční odběratelé si během válečných let vybudovali vlastní zázemí a nyní chránili vlastní trh ochranou celní politikou. V prvních poválečných letech výrazně převyšovala nabídka nad poptávkou. Existovalo silné technické zázemí, ale veškeré zahraniční obchodní styky se musely znovu realizovat. Během několika let se české sklo a hlavně bižuterie dostaly do popředí světových trhů. Výtvarná orientace se zaměřovala spíše na tradici a snahu přizpůsobit se požadavkům trhu, než na novátorskou práci. Uplatňovalo se velké množství směrů,

²⁸³ Sklo s vrstvou, mající kovový odlesk. VÁSKÁ, V. *Zušlechtování skla*. Bakalářská práce. s. 33.

²⁸⁴ VONDRUŠKA, V. *Sklářství*. s. 161- 163.

²⁸⁵ LANGHAMER, A. České sklo ve 20. století. In: *České sklo. Tradice a současnost*. s. 87- 93.

dadaiismus, surrealismus, historismus, z roztržštěnosti ve 30. letech vzešly hlavně dva směry, art deco a funkcionalismus. Umělecký směr art deco dával přednost bohatému zdobenému dekorativnímu sklu, které se vyrábělo především v severočeských sklárnách. Přesně na opačné straně stál funkcionalismus, který upřednostňoval výrobu jednoduchých, funkčních a cenově dostupných užitkových předmětů. Funkcionalistický směr propagovali výtvarníci té doby- Alois Metelák, Ladislav Sutnar a Hedvika Smrčková. Do módy se postupně vracelo i ryté sklo, hledaly se nové podoby broušeného olovnatého křišťálu. Pokroků dosáhla karlovarská firma Moser, pro niž berlínský sklářský ústav vynalezl asi 50 typů barevné skloviny.²⁸⁶

Nové výtvarné pojetí a rozvoj ruční výroby se prosazovalo prostřednictvím železnobrodské sklářské školy. Sklářny J. Riedla v Polubném vytvářely nejen dekorativní sklo, soustředily se i na výrobu surového skla pro jabloneckou bižuterii. Roku 1925 vyrobily obkladové desky pro fasádu československého pavilonu na mezinárodní výstavě v Paříži. Sklo se stále více prosazovalo v architektuře, např. podle návrhu Maxe Švabinského byla vytvořena mozaika pro památník národního osvobození v Praze.²⁸⁷

Během 2. světové války byla sklářská produkce omezena ztrátou mnoha podniků, tím pádem se středem produkce stala výroba Železného Brodu. Skláři se snažili o obrodu českého sklářského průmyslu, vytvářely nové originální tvary, broušené plastiky. Umělci, především absolventi škol v Novém Boru či Kamenickém Šenově, se pokoušely spojit originalitu tvarů s průmyslovou výrobou. Nakonec se v 60. letech 20. století umělecká tvorba rozdělila do tří proudů. Na návrhářskou práci pro průmyslovou velkovýrobu, návrhářskou činnost pro výrobu malých sérií a na individuální ateliérovou činnost.²⁸⁸

²⁸⁶ KIRSCH, Roland. *Historie sklářské výroby v českých zemích II. díl/1*. Praha, 2003. ISBN 80- 200- 1069- 6. s. 189- 190.

²⁸⁷ LANGHAMER, A. České sklo ve 20. století. In: *České sklo. Tradice a současnost*. s. 104- 114.

²⁸⁸ KIRSCH, Roland. *Historie sklářské výroby v českých zemích II. díl/1*. s. 195- 202.

4. 1. Sortiment skla v Herálecké huti

K výrobě skla se hojně využívala potaš a soda. Ve zprávách sklářů jsou nejčastěji zmiňovány jako hlavní suroviny. Vyrábělo se sklo, které nebylo dle mistrů příliš vhodné pro jemné broušení. Při huti pracovala brusírna skla, ale obstarávala spíše broušení hran nežli dekorování.²⁸⁹

Herálecká huť, co se sortimentu týče, není zpracovaná. Neexistuje žádný dochovaný katalog, který by výrobky představil, datoval a určil jejich autory. Nejstarší výrobky byly nazelenalé barvy, tzv. lesní sklo. Následně se barevná škála postupně rozšířila na sklo čiré, modré, bílé.

Nejprve se zde vyrábělo pouze tabulové sklo, obdivované Bohuslavem Balbínem. K roku 1810 prameny²⁹⁰ zmiňují výrobu 60 kusů solinového tabulového skla.²⁹¹ Výroba tabulového skla měla dlouho navrch, sklářské zprávy popisují velké množství tabulí, které ve sklárně vznikly, k roku 1810 to mělo být až 910 kusů. Vyrábělo se jednoduché solinové sklo, čiré okenní nebo zasklívací kotouče.²⁹² Až po rekonstrukci huti roku 1895 se výroba zaměřila spíše na sklo duté. Kromě užitkového skla rozmanitého použití huť produkovala i sklo dekorativní. Z užitkového sortimentu byly proslulé herálecké lahve různých tvarů i velikostí. Typickým prvkem Mariánské huti bylo užití nefunkčních nálepů různých barev, především zelených. Nedá se příliš mluvit o jednotícím prvku, neboť skláři přecházeli mezi jednotlivými hutěmi, nemluvě o nádenické pomocné síle. Sklárna měla vyrábět i zrcadlové sklo. V pramenech se o sortimentu moc nevyčte, nájemce měl vrchnost informovat o stavu výroby, ale ne vždy to dělal. Podle dopisu z roku 1907, určenému Ignatzi Grossmannovi, zapomněl kancelář informovat nejenom o samotné výrobě, ale i o způsobech použití zaslaného dřeva.²⁹³

²⁸⁹ SOA Zámorsk. *Zprávy o sklářích*. Neinventarizováno.

²⁹⁰ SOA Zámorsk. *Zprávy o sklářích*. Neinventarizováno.

²⁹¹ Solinové tabule byly nejběžnějším typem lepšího okenního skla, k obyčejným patřily tzv. zelené tabule. LNĚNÍČKOVÁ, Jitka. *Technologie a techniky výroby plochého skla v minulosti IV. - Výroba okenního skla v době barokní*. In. *Glassrevue*, 22. 2004.

²⁹² SOA Zámorsk. *Zprávy o sklářích*. Neinventarizováno.

²⁹³ SOA Zámorsk. *Velkostatek Rychmburk. Pronájem sklárny v Herálci 1897- 1903*. č.k. 437, inv.č. 991, sign. b20, f. 452.

Tvarově bylo herálecké duté sklo podobné tvorbě ze sklárny v Posekanci, proto se dá uvažovat o přechodu sklářů z jedné huti do druhé. Specialitou výroby Mariánské hutě bylo sklo kostní, chromově žluté a červené jako pečetní vosk. Většina dnes dochovaných kusů pochází z posledních let chodu sklárny 1900- 1913, jsou ovlivněny secesí. Na broušené sklo se sklárna nespecializovala, jednotlivé výrobky se odvážely do Úsobí, kde stála brusírna heráleckého nájemce Ignatze Grossmanna. Po roce 1907 vznikla brusírna i při Mariánské huti, ale složitější tvary a brusy se nadále prováděly v Úsobí.

Nejčastějším dochovaným výrobkem jsou vázy, solničky a cukřenky. Sklo je barvené nebo malované emaily. Po celou dobu provozu huti se zřejmě nejvíce používaly hutnické nálepy. Skleněné výrobky jsou různých tvarů i velikostí. V Herálci byla otázka cti, vlastnit některý z výtvorů. Největší a nejucelenější soukromou sbírku skla nejen z Herálce, ale i z Milov, Vříšťě, Posekance a dalších míst na Horácku sesbíral pan Tlustý. Obcházel občany a jednotlivé kousky vykupoval. Díky jeho práci vznikla rozsáhlá sbírka, vypovídající o sortimentu a umu horáckých sklářů.

Herálecká sklárna byla jedním z obchodních center, která se vyznačovala těž specifickými rysy ve výrobě lidových podmaleb, které technicky, výtvarně i ikonograficky souvisela s ostatními sklářskými centry.²⁹⁴ Obrázky na rovném skle měly převážně náboženský charakter.

Herálecká huť vyráběla sklo:

Čiré

Barvené- zelené (lesní), rubínové, hnědé, modré (kobaltové), růžové, žluté.

Foukané do formy.

Hutnický zdobení, dekor se provádí za tepla, tvaruje se a zdobí stříháním, štípáním, natavováním vláken a nálepů.

Zdobení emailovou malbou, vypálené při nízké teplotě, aby se malba spojila s povrchem. Oblíbeným dekorem, byly květiny.

Ledové sklo, jeho povrch popraskal ponořením horké baňky do studené vody, následným nahřátím se povrch uhladil.

²⁹⁴Centra byla na Šumavě, Domažlicko, Chebsko, oblast Boru a Kamenického Šenova, Jizerské hory a Krkonoše. DRAHOTOVÁ, O. *Historie sklářské výroby*. s. 268.

Sklo vrstvené, dvě stejné části do sebe zasunuté, uvnitř dekor.

Kostní, vzniklo zakalením skloviny kostní moučkou.

Opálové, zbarvené kostním popelem.

Opticky zdobené, sklo vytvořené v reliéfní formě a následně znovu rozfoukané, čímž se sníží plastičnost, dekor je patrný jen opticky.

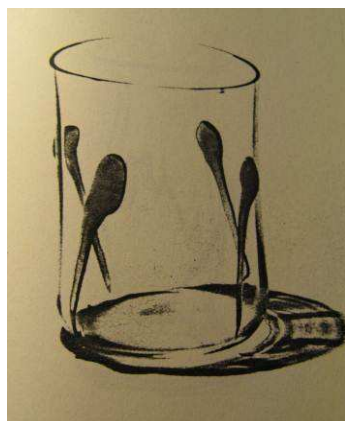
Ryté, vytvoření lineární kresby pomocí kovového či diamantového hrotu.²⁹⁵

Jedním z unikátních výrobků herálecké hutě je lustr, který visí ve zdejších kostele sv. Kateřiny.(viz obr. 11)

Přítomnost ostatních skláren v okolí s podobným sortimentem znesnadňuje rozeznávání jednotlivých kusů. Tím, že většina skláren pracovala v podobnou dobu, že skláři přecházeli mezi jednotlivými podniky, se rozdílnosti v sortimentu smazávají. Nedá se říci, že ta či ona sklárna vyráběla určitou specifickou věc, speciálním způsobem a je zcela rozeznatelná od jiných výrobků. Zdejší sortiment obsahoval škálu podobných kousků, lišily se výzdobou nebo samotným zpracováním. Další nesnáze působí jednotlivá skla na hradech či v soukromých sbírkách, která byla dovezena z jiných oblastí. Veškeré rozeznávání je závislé na množství dochovaných kusů. U výrobků ze 17. století se nedochovalo mnoho vzorků, v následujících stoletích se situace obrací, z nejmladší doby je samozřejmě množství nejvyšší. Při zkoumání starších kousků je třeba srovnávat s kusy prokazatelně pocházejícími z hledané sklárny. Relativní jistotu u skla z 19. Století mohou poskytnout pamětníci.

K určení datace pomáhá fakt, že na některých kusech je namalován nebo vyryt letopočet, erbová výzdoba, nebo podpis autora. Podle tvarových prvků, způsobu výzdoby nebo kvality skloviny lze určit nerozeznané sklo. Například v Mariánské huti se v polovině 19. století, kdy se s dutým sklem začínalo, používaly nefunkční nálepy barevného skla na čirou nádobu.

²⁹⁵ Soukromá sbírka pana Tlustého. Herálec.

296

Tyto sklenice by se na základě toho daly zařadit mezi nejstarší kusy.

Naproti tomu květinová a ornamentální výzdoba pohárů připomíná dobu secese, tedy přelom 19. a 20. století. Převážná většina kusů ve sbírce pana Tlustého pochází z posledních let existence sklárny.

Jednotlivé kusy jsou ke zhlédnutí také po regionálních muzeích. Sbíрка založená pouze na heráleckém skle není, ale společně s výrobky okolních podniků jsou uloženy v Hlinsku v Čechách, Litomyšli, Poličce a hlavně v Novém městě na Moravě.

²⁹⁶ Soukromá sbírka pana Tlustého. Herálec.

5. Obchod

Sklářství bylo s obchodem spjato více než jakékoliv jiné řemeslo. Výrobky nebylo možné rozprodat v nejbližším okolí, proto se odvažely na vzdálené trhy. Zákazníci nechodili za výrobcem, protože nejstarší hutě ležely mimo města a vesnice, a museli zboží nakupovat na trzích od zprostředkovatele. Sklo se prodávalo v celé Evropě, na naše území se dováželo hlavně vysoce ceněné benátské sklo. Též české sklo se začalo vyvážet do německých a rakouských zemí během 15. a 16. století.²⁹⁷

Překážkou obchodu byl transport zboží, lesní cesty nebyly přizpůsobeny pro přepravu křehkého materiálu. Sklo se pečlivě balilo, ovazovalo slámou a ukládalo do beden, přesto možnost poškození, v důsledku výmolů na cestách, byla vysoká. Nejčastějším způsobem dopravy byla nůše na zádech nebo trakaře. Obchodníci roznášely výrobky po domech, trzích, ti statečnější se vydávali do zahraničí. Nejznámějším obchodníkem je J. F. Kreybich z Kamenického Šenova, který v 17. století procestoval s trakařem naplněným českým sklem Bavorsko, Tyrolsko, Korutany, Sedmíhradsko, Slezsko, Polsko, Pobaltí, Nizozemí, Dánsko, Švédsko i Rusko.²⁹⁸ Formanské vozy složily jak k rozvozu zboží, tak i k dovozu surovin. Se snahou konkurovat benátskému sklu souvisel dovoz sody, díky níž byla sklovina čirá. Získat sodu nebylo lehké, čeští obchodníci ji nakupovali v Janově, kde ji též sháněli rakouští skláři.²⁹⁹

Rozvoj dálkového obchodu nastal po třicetileté válce, české sklo se zařadilo na první příčky v Evropě. Pro obchodníky nebyl problém výrobky prodat, tím se značně rozšířil počet těch, kteří se zabývali výhradně zprostředkováváním. Dříve byl tento obchod výhradně v rukou Židů, časem se ho chopili severočechští podnikatelé. Na přelomu 17. a 18. století se vyváželo sklo do Polska, Německa, Ruska, Uher, Sedmíhradska, později též do Francie, Itálie, Dánska, Švédska a Turecka. Významnou obchodní zónou bylo Španělsko³⁰⁰, odkud se české sklo dále vyváželo

²⁹⁷ VONDRUŠKA, V. Historické sklo. In: *České sklo*. s. 22.

²⁹⁸ DRAHOTOVÁ, O. *České sklo*. s. 240- 242.

²⁹⁹ LNĚNIČKOVÁ, Jitka. *Sklo v Praze*. Praha, 2000. ISBN 80- 86410- 27- 7. s. 46.

³⁰⁰ Rozvoj exportu prostřednictvím Španělska nastal po ukončení války o španělské dědictví roku 1714.

do Jižní Ameriky. Prakticky celý zahraniční obchod se soustředil v rukou severočeských skláren, ale takovou poptávku nedokázaly uspokojovat, proto nakupovaly sklo všude v Čechách, na Moravě i ve Slezsku. Surové sklo nechali zdobit severočeským řezáčům a brusičům a poté obstarávali jejich prodej. Objednávky stále více specifikovali co do druhu skla, tvarů, velikosti i kvality.³⁰¹

Vysokým ziskům musela odpovídat i organizace prodeje.³⁰² Ve 20. a 30. letech 18. století se obchodníci začali sdružovat do kompanií, společnosti zvané „české domy“, které si zakládaly v cizině své pobočky. Tyto obchodní faktorie sloužily k prodeji zboží členů, zasílaly též informace o druhu žádaných výrobků. Díky těmto zprávám ovlivňovali obchodníci zaměření produkce, aby výrobci mohli reagovat na proměny trhu. Za chod faktorií ručil představený a jeho zástupce, domácí členové společnosti zajišťovali dodávky skla. V obchodních domech panovala přísná kázeň, každý, kdo ji porušil, byl okamžitě poslán do Čech. Vyžadovala se píle, poslušnost, bohabojnost, počestnost, skromnost a pořádek.³⁰³ České domy působily v polovině 18. století ve 38 evropských přístavech, odkud zajišťovaly prodej do zámoří. České sklo se rozšířilo do celého světa. Podle statistických údajů se vyvezlo z Čech skla za 97 725 zlatých.³⁰⁴ Příjem o vývoz stoupal prakticky do poloviny 18. století.³⁰⁵

O prestiž severočeských sklářů se zasloužil majitel sloupského panství, hrabě Josef Kinský. Z Nového Boru vybudoval hospodářské středisko kraje, kam se začali stěhovat obchodníci z okolí.

Druhá polovina 18. století přinesla omezení obchodní činnosti, které zasáhlo i domácí výrobu. Francie a Portugalsko zavedly ochrannou celní politiku, ztráty trhů přinesly i války³⁰⁶. Nejhlubší krizi přinesly napoleonské války, které praktiky znemožnily zahraniční obchod se sklem. Počátek 19. století přežilo jen několik podniků. Ani Napoleonův pád obchod ihned neobnovil, české sklárny zápasily třicet let s potížemi, než se poptávka po českém zboží obnovila. Staré kompanie se rozpadly, polovinu 19. století přežily dvě, které se přes velký počet

³⁰¹ DRAHOTOVÁ, O. *Historie sklářské výroby*. s. 239.

³⁰² VONDRUŠKA, V. *Historické sklo*. In: *České sklo*. s. 22- 24.

³⁰³ DRAHOTOVÁ, O. *Historie sklářské výroby*. s. 242.

³⁰⁴ VONDRUŠKA, V. *Historické sklo*. In: *České sklo*. s. 24.

³⁰⁵ VONDRUŠKA, V. *Historické sklo*. In: *České sklo*. s. 23.

³⁰⁶ Válka anglicko- španělská, boj o nezávislost severoamerických kolonií 1773- 1783.

členů staly nepřehledně a těžko řiditelné. Proto obchod vzali do rukou sami majitelé hutí a jimi pověřeni obchodníci, společně obnovili staré obchodní styky a opět rozšířili povědomí o českém skle do celého světa. Významné sklárny mívaly své sklady v Praze, Vídni nebo Linci.³⁰⁷ Rozsah sklářské produkce v celém rakousko-uherském Předlitavsku se odhadoval na 25,3 miliónů zlatých, z toho 22,7 miliónů zlatých (90%) připadalo na Čechy a 11,3 miliónů jenom na severní Čechy.³⁰⁸

Koncem 18. a počátkem 19. století měl export skleněných výrobků z monarchie vzestupnou tendenci. Jednalo se hlavně o český křišťál a mléčné sklo. Vývoz se zaměřoval spíše na východ a jihovýchod, protože obchod na západě byl ztížen Velkou francouzskou revolucí. Záhy byl i východní trh přesycen sklářskou výrobou. Kontinentální blokáda z roku 1806 zamezila vývozu do zámoří, následně vypukla rusko-turecká válka. České sklářství postihla obchodní i výrobní krize, přibližně 60-70% produkce bylo určeno na vývoz, díky tomu se na domácím trhu uplatňoval anglický olovnatý křišťál, který si získal oblibu prostřednictvím lepších světelných vlastností a empirickým zpracováním. Po ukončení válek narazilo české sklo na konkurenci Anglie, Francie a Belgie, zpočátku se sklárny pokoušely napodobit anglické výrobky a zlepšit kvalitu výroby, posléze přešly na nový sortiment, výrobu barevných skel³⁰⁹. Barevná škála byla poměrně chudá, ale ve 20. a 30. letech došlo k vynálezu nových druhů barevných skel v nejrůznějších odstínech. Barevné české sklo znamenalo opětovný vzestup na zahraničních trzích.³¹⁰

Mnozí začínající obchodníci neměli potřebné zahraniční styky, přesto se sklo značky „Made in Czechoslovakia“ cestu na vrchol našlo. Ve 20. letech se dostalo na druhou příčku v podílení se na světovém trhu.³¹¹ 20. léta znamenala pro sklářství výrazné zlepšení podmínek, ale ne nadlouho. Krach na newyorské burze

³⁰⁷ DRAHOTOVÁ, O. a kol. *Historie sklářské výroby*. s. 238.

³⁰⁸ Do částek je započítána veškerá sklářská produkce, včetně tabulového skla, zrcadel a bižuterie. VONRDUŠKA, V. *Historické sklo*. In: *České sklo. Tradice a současnost*. s. 25.

³⁰⁹ První bylo hyalitové sklo, též zvané jako kamenné či černé sklo. Nepropouští světlo a má mimořádnou tvrdost a vysoký lesk. Vedle černého hyalitu se též vyráběl i červený a mramorovaný. Hyalitové sklo bylo poprvé vyrobeno v Buquoyovských sklárnách v Jiříkově údolí na Novohradsku.

³¹⁰ LNĚNIČKOVÁ, J. Vývoz skleněných výrobků z habsburské monarchie v letech 1831 až 1900. In: *Ars vitaria* 9. Ústí nad Labem 1989. ISBN 80-7047-008-9. s. 54- 62.

³¹¹ České sklo se podílelo 10- 12%, první místo zaujímal sklo německé, třetí pak výroba belgická. LANGHAMER, A. České sklo ve 20. století. In: *České sklo. Tradice a současnost*. s. 99.

se zpočátku českého sklářského průmyslu nedotkl, úroveň zahraničního obchodu se ještě roku 1931 solidně držela, ale od následujícího roku prudce klesla. Postiženy byly malé podniky i velké firmy, se ztrátou odbytových možností rostl počet nezaměstnaných.

Mezi skleněné výrobky se počítalo sklo duté, čiré, barevné, dekorované i bez dekoru, tabulové sklo, skla optická i do hodinek, tyče, střeby, zrcadla, ověšky a některé suroviny pro výrobu skla. Od roku 1831 do roku 1851 bylo sklo rozděleno do sedmi skupin, hlavně po úpravách celního tarifu v letech 1838- 1839, kdy došlo k celkovému uvolnění ochranné politiky. Nejvyšší položku ve vývozu této doby představovalo duté a tabulové sklo. Na počátku 30. let tvořila tato skla asi 2/3 exportu.

Československé sklo směřovalo na tradiční trhy, do Německa, Francie, Itálie, Velké Británie a Spojených států. Tyto země sice měly vlastní rozvinutý sklářský průmysl, ale dokázaly ocenit přednosti české produkce, výrobky se staly zpestřením jejich vlastní tvorby.³¹² Vývoz českého skla dosáhl v roce 1921 obratu 1,27 miliardy korun, z toho 572 milionu korun za sklo duté, 361 milionu korun za jabloneckou bižuterii, 269 milionu za tabulové sklo a zrcadla, 67 milionu korun za lahve a obalové sklo. V roce 1933 byl vývoz poloviční. Ve 30. letech se hospodářská krize odrazila v českém obchodu, počet nezaměstnaných rostl, ve vrcholu krize roku 1933 dosáhl dokonce 17 524 sklářů. Odbytové potíže se řešili snižováním cen i mezd, nevyrábělo se, ale zahraniční poptávky se uspokojovala vyprodáváním skladů. Klesla průměrná cena jednoho kilogramu českého skla na jednu třetinu.

Během 2. světové války došlo k přerušení obchodních styků se světem. Od 15. června 1945 do 31. března 1946 bylo z Československa vyvezeno za 140 milionů korun dutého skla. Rozmach vývozu byl jen dočasný, i ostatní země obnovovaly rychle výrobu a na světových trzích českému sklu úspěšně konkurovaly. Efektivnost sklářského exportu se snižovala, některé podniky získávaly zahraniční nabídky ne pro kvalitu, ale pro nízkou cenu.

³¹² LANGHAMER, A. České sklo ve 20. století. In: *České sklo. Tradice a současnost*. s. 99.

5. 1. Obchod s heráleckým zbožím

Podmínky sklářského průmyslu jsou spjaty s možnostmi dopravy. Nejenom Horácko, ale České země obecně neměly moc dobře schůdně obchodní cesty. Pro sklárny byly cesty podstatně nejen pro samotný rozvoz hotových výrobků, ale i pro dovoz různých potřebných surovin. Protože byla sklárna postavena v lesích, kvůli dostatku dřeva, cesty byly logicky ve špatném stavu. Lesní stezky byly úzké, hrbolaté a plné kořenů stromů. S rozšířením sortimentu sklárny bylo nutné zřídit nové cesty a udržovat je.³¹³

Nejprve putovali krosnaři se zbožím na zádech mezi hutí a většími městy, pokrokem se stal trakař. Ve zdejších podmínkách se sklo na trakařích a v krosnách na zádech roznášelo až v pozdějších letech a pouze po okolí. Pro tento způsob přepravy bylo vhodné sklo duté, ale herálecká sklárna v počátcích své výroby produkovala výhradě sklo tabulové. Proto huť vlastnila formanské vozy, chovala koně a zaměstnávala alespoň jednoho kočího. Nebylo výjimkou, že sám sklář vezl křehké zdobené sklo uložené v ječné slámě od sklárny až do ciziny na trakaři. Od 50. let se sklo vozí na fůrách, vyděluje se i povolání obchodníků.³¹⁴ Ani cesty z Herálecké hutě nebyly nejlepší. V dopise vrchnosti odsouvá Ignatz Grossmann rekonstrukci sklárny, místo toho opravil cest, neboť byla ve špatném stavu a sklo se často rozbilo hned za humny.³¹⁵

Výrobky se vozily především na výroční trhy po okolí. Sklářští mistři sami výrobky neprodávali, tradice byla taková, že obchodník si sklo v hutí odkoupil a následně jej prodal ve vlastní režii. Pokud měla sklárna vlastní formany, dostávali vždy několik kusů navrch pro případ, že by se cestou něco rozbilo. Mariánská huť zaměstnávala vlastní formany, na fotografii z roku 1896 je vidět vůz naložený heráleckým zbožím. Čtyřspřeží táhne plně naložený vůz, aby se sklo nerozbilo, byly jednotlivé kusy proloženy otepi slámy a z vrchu vše upevnila plachta.(obr.9) Také formani dostávali s sebou kusy skla navíc, počítalo se s možností, že se cestou něco

³¹³ MEDKOVÁ, J. *Povídání o českém skle*. s. 105.

³¹⁴ VÁVRA, J. R. *Pět tisíc let sklářského díla*. Praha, 1953. s. 86.

³¹⁵ SOA Zámorsk. Velkostatek rychmburk. *Pronájem sklárny v Herálci 1834- 1903*. č.k. 438. Sign. b20.

rozbije. Kusy, které se neprodaly, byly přivezeny zpět do sklárny, forman mohl dostat část své mzdy v naturáliích, ve skle běžné potřeby.

Zboží ze sklárny mohlo z huti odjet několika směry, na Vortovou, do Herálce, na Kameničky nebo Krucemburk. Odtud se formani mohli rozjet všemi směry. Nejbližšími odbytími byly sousední velkostatky- Žďárský a Novoměstský.

Jak bylo zmíněno, s počátky sklárny je spojeno tabulové a solinové sklo. I takováto skla byla vyvážena, zprávy o sklářích nezmiňují přesné trasy ani ceny, ale je zde pouhá zmínka, že skleněné tabule putovaly do Vídně a odtud následně dál do zahraničí. Přeprava tohoto druhu zboží musela být nadmíru obtížná. Každý kus musel být zvlášť zabalen, důkladně obložen slámou a uložen tak, aby se nerozbil. Formani si museli vybrat takovou trasu, kde hrozilo nejmenší riziko. K roku 1810 bylo vytvořeno a odvezeno ze sklárny 911 kusů tabulí. Dva roky poté, roku 1812, se produkce výrazně zvýšila, vyvezeno bylo na 2157 kusů. Následující rok vystoupala výroba na 3897 tabulí.³¹⁶ Další přehledy, které jsou uváděny v literatuře, stanoví výrobu tabulového skla roku 1880 na 8000 kusů.³¹⁷ Množství dutého skla, které bylo v Mariánské huti vyrobeno, se neobjevuje nikde v pramenech ani o něm není zmínka v literatuře. Možná zprávy sklářů z konce 19. století přinesou nové poznatky o číslech a cenách, ale doposud nejsou k dispozici. V archivu v Zámrsku jsou uspořádány pouze zprávy z počátku 19. století.

Velkým konkurentem Heráleckého skla byla sklárna na Milovech, provozovaná též Rychmburskou vrchností, ale tentokrát ve vlastní režii. Díky zápiskům Bohuslava Balbína a Pavla Stránského ze Zhoře víme, že bylo Herálecké sklo velmi kvalitní a žádané. Stejně jako výrobky z hutě Milovské, vyváželi skláři až do Itálie, Španělska, Francie a Damašku. Z měst byla cílem především Barcelona, Madrid a Paříž.³¹⁸ Výrobky našly odbyt také v Rakouské Vídni.³¹⁹ Konkurencí byly i podniky mnohem blíže, sklárny Brušovec, Kolářka a Kocanda. Obě sice nedosahovaly takových kvalit, navíc výroba ve sklárně Brušovec byla omezena na

³¹⁶ SOA Zámorsk. Velkostatek Rychmburk. *Zprávy o sklářích 1810- 1822*. Neinventarizováno

³¹⁷ Katalog k výstavě *Herálecké sklo*. Velké Meziříčí, 1968. s. 7.

³¹⁸ DRAHOTOVÁ, O. a kol. *Historie sklářské výroby v Českých zemích*. I. Díl. s. 305.

³¹⁹ SOA Zámorsk. Velkostatek Rychmburk. *Zprávy o sklářích 1810- 1822*. Neinventarizováno.

určitý druh, křídové sklo³²⁰, také fungovala pouze po krátkou dobu. Jejich konkurence spočívala spíše na domácím trhu, hlavně v okolí.

Pokud si to lidé mohli dovolit, kupovalo se i v rámci vesnic v okolí. Vlastnictví skla pozvedávalo prestiž domu. Obvyklým výrobkem byly podmalby s náboženským motivem, které visely nade dveřmi.

Informace o množství a cenách prodaných výrobků se v archivu velkostatku neeviduje. Kusé informace z literatury jsou pouze pro starší dobu, pro 19. století. K roku 1880 mělo být vytvořeno 8000 tabulí za 48 000 zlatých, jedna tabule měla tedy stát 6 zlatých.³²¹ Ceny a množství u dutého skla se nevyskytují ani v pramenech ani v literatuře. Přesto obchod se zbožím musel jít dobře, protože sklárny fungovala do roku 1920. S přihlédnutím ke všem stavebním úpravám, zaplacením nájmu, za dodávky dřeva i plynu, platů zaměstnanců, musela být huť rentabilní.

³²⁰ KAPUSTA, J. *Sklářství na Horácku*. s. 14- 16.

³²¹ Katalog k výstavě *Herálecké sklo*. Velké Meziříčí, 1968. s. 7.

6. Závěr

Proč si všímat sklářství? Protože to byl jeden ze způsobů kolonizace horských oblastí, proměňování lesů na ornou půdu, která byla pro tamější obyvatelstvo důležitým zdrojem obživy. Dále to byl jeden ze způsobů pronikání cizího živlu mezi domorodé obyvatelstvo, kde se buď přizpůsobil, nebo převládl, v každém případě přinesl nové kulturní prvky. Sklářství přineslo i změny ve způsobu života obyvatel. A hlavně působilo na umělecké cítění lidu.

Všechny body lze aplikovat nejen na celé Horácko, ale i na jednotlivé sklárny. Skláři bylo vedle svého povolání hlavně zemědělci, měla kolem obydlí políčka a v otázce zemědělské produkce byli značně soběstační. Jak byly postupně sklárny rušeny, zemědělský charakter území zcela převládl. Po zrušení Mariánské hutě buď skláři odešli, nebo obdělávali vlastní pole s vedlejším, zimním povoláním. S řemeslem to ovšem bylo jinak. Veškeré řemeslné práce na huti obstarávala vrchnost či majitel. Lidé si jednotlivé výrobky mohli kupovat na výročních trzích. V Českém Herálci bylo rozvinuté hrnčířství, K. V. Adámek ve svém díle *Památky východočeské* uvádí příklady hrnčířské tvorby, džbány a hrnce s plastickou výzdobou.³²²

V čele skláren se objevovali lidé převážně německých jmen, Frydrych na Fryšavě, Kratzer na Křižánkách nebo Lander, Hafenbrädl, Grossmann v Herálci. Jejich hospodářský vliv na místní komunitu byl mnohde značný, byli to inteligentní a bohatí lidé, tím se často dostávali do vedoucích pozic v rámci obce. Tím, že zaměstnávali pracovníky z okolních vesnic, si vysloužili úctu místních obyvatel. Blízkost hutě měla vliv na rozšíření skla při stavbách a v domácnostech v době, kdy to jinde bylo spíše ojedinělé.

Bylo otázkou cti, vlastnit nějaký skleněný předmět z nedaleké, horácké, sklárny. Mnoho předmětů bylo vyráběno na zakázku pro určitou osobu, těžítka s fotografií, vázičky s monogramy nebo znaky řemesla. Je logické, že se takovéto upomínkové předměty nebudou vyrábět daleko, např. v severních Čechách, když

³²² ADÁMEK, K. V. *Památky východočeské. Sbírka umělecko- průmyslových a národopisných památek českého východu*. Chrudim, 1900. s. 37- 38 a 46- 47.

byla sklářská huť téměř za humny. Navíc mnozí členové rodin přímo v huti pracovali, nebo s výrobky v hutích nakoupenými provozovali v okolí obchod. Sklárny měly dlouhou působnost, proto je i zachován dostatek výrobků. Na sklenicích a pohárech, které byly odevzdávány na vrchnostenský stůl, si sklářští mistři dávali jistě záležet. Ale je daleko větší množství výrobků pro běžnou potřebu. Nejstarším zdobením výrobků byly hutnické nálepy, svislé pruhy v podobě rampouchů. Nebo různé figurky zvířat, sloužící jako ozdobný uzávěr lahví. Zvláštností byly hranolovité lahve, uvnitř kterých stála barevná figurka, zdobené byly pouze monogramem nebo krátkou průpovědí. Z herálecké sklárny jsou známy lahve se zalitými stříbrnými penězi na dně, vyráběné na přelomu 18. a 19. století. Nejčastější formou dekoru byla hlavně malba. V Herálci byl malíř zmiňován již v polovině 17. století. Výzdoba byla jednoduchá figurální a rostlinná, pozdější výrobky byly rozmanitější barevně i obsahově. V jednotlivých domácnostech se hojně rozšířily malované skleněné obrazy s výjevy z Bible nebo kronik. Tvůrčí individualita se hlavně projevila v rytí a broušení skla, motivem byli svatí patroni, zpodobnění řemesel nebo architektura.³²³

Mariánská huť jako taková se po dlouhou dobu zabývala především výrobou tabulového skla, což muselo být pro ni dosti výnosné, neboť byla jedinou sklárnou, která se touto výrobou zabývala. Podle pramenů tabule dokonce vyvážela do zahraničí. Protože není k dispozici žádná účetní kniha, nelze stanovit, jaké zisky z prodeje sklárně plynuly. Tabulové sklo postupně vytlačovalo stále více se prosazující sklo duté, po roce 1895 dokonce převládlo. Výrobky z dutého skla byly skladnější a daly se lépe prodat v okolních vsích, neboť se sklo stalo běžnou potřebou v domácnostech. Skleněné tabule se sice vyrábět nepřestaly, byly však odsunuty na okraj zájmu. Spousta variací na dekoraci dutého skla udělala z jednotlivých výrobků sběratelský artikl. Skleněné číše, cukřenky a solničky přestaly být známkou luxusu, ale součástí běžného domácího inventáře. Staly se z nich upomínkové a dárkové předměty.

Aby vůbec mohlo sklo vzniknout, bylo třeba dlouhého procesu, spousta času, úsilí a surovin. Mariánská huť používala k výrobě především potaš, proto byla

³²³ SVOBODA, J. F. Horácké sklo. Příspěvek k dějinám moravského sklářství. In: *Národopisný věstník československý XXI*. Praha, 1928. s. 64- 93.

potřeba velkého množství dřeva na spálení. Sklářny tradičně stály v blízkosti lesů, aby k nejpodstatnější surovině neměly daleko, ale nutno dodat, že volně kácet stromy nemohly. Veškeré práce v lese byly zapsány ve smlouvách, přesně se stanovovalo kolik dřeva, v jaké kvalitě a z jaké části revíru se mohlo vzít. Dřevo samotné představovalo významnou obchodní položku. Protože bylo lesů na Vysočině vždy hodně, bylo třeba ho čistit a spotřebovávat nahnílé a zlámané kusy. Proto se zde zakládaly první sklárny a proto jich vzniklo tolik, některé pouze na dobu určitou. Pokud se sklárna uchytila, mohla ji vrchnost pronajímat nebo tam dosadit vlastního úředníka a podnikat ve vlastní režii.

Herálecká huť byla pronajímána, nájemce se sice musel řídit podmínkami, které byly stanoveny v nájemních smlouvách, ale jinak měl volnou ruku v oblasti sortimentu, jeho výzdoby a vývozu. Úplně samostatná žádná sklárna nebyla. Otázkou existence byl plynulý provoz, protože zcela závislá byla huť na surovinách na výrobu, čímž také určitým způsobem na vrchnosti. Protože pokud by nebylo dodáno slíbené dřevo, nebo kdyby nebylo určené místo, odkud si ho mohl sám huťmistr vzít, nemohla by sklárna pracovat. Nájemní smlouvy jasně stanovují, že veškeré potřeby dřeva budou uspokojeny z panských (velkostatkových) lesů. Nájemce se nemohl jen tak obrátit na konkurenční statek. Stejný problém by nastal při nedostatku ostatních surovin, jako byla soda nebo křemičitý písek. Pokud nebudou suroviny, nebude možné vyrábět, pokud se nebude vyrábět, nebude zboží na prodej. Pokud nebude co prodávat, nebudou finance na provoz sklárny, na nájemné, platy, nákup surovin ani na existenci vlastního hospodářství.

Aby se sklárna dostala do finančních potíží, nemuselo docházet k nedostatku surovin, navíc majitelé panství často chránili své investice. Co ovlivnit nedokázali, byla poptávka. Všechny Horácké sklárny, stejně tak i Mariánská huť, postupně nedokázaly udržet krok s rychle se vyvíjejícím sklářským průmyslem severních Čech. Severočeské sklárny se dokázaly rychle adaptovat na měnící se poptávku na trhu. Vznikly podniky, které se zabývaly pouze dekorováním, ze skláren na Vysočině, kde byl dostatek dřeva, dovážely surové sklo. Navíc měly i další výhodu, možnost vytápět pece uhlím, když se ve druhé polovině 18. století začalo zdražovat dřevo. Další ztráty trhu nastaly vinou blokace trhu za napoleonských válek.³²⁴

³²⁴ VONDRUŠKA, V. *Sklářství*. s. 177- 182.

Pokud se sklárně nepodařilo výhodně prodat své výrobky, ať již v okolí nebo v zahraničí, mohla se obrátit na svého zakladatele, aby jí odpustil některé splátky, nebo na banku. Mariánská huť, pod vedením Ignatze Grossmanna, si vzala 12. srpna 1901 půjčku od Spolku vídeňských bank, s pobočkou v Praze, na částku 4 056, 07K.³²⁵ Zda docházelo k dalším půjčkám, nebo na jak velký úrok byly poskytovány, prameny mlčí. Pouze jedna stránka se stručným obsahem, kdy se zmiňuje pouze příjemce a půjčovaná částka, svědčí o určité finanční krizi. Pokud si sám nájemce musí půjčovat peníze na chod huti, není se čemu divit, že se na opravách a rekonstrukcích podílel velkostatek.

Mariánská skelná huť měla dost vysoké náklady na provoz. Pokud je rozdělíme do skupin, vypadalo by to následovně:

Splátky zřizovateli. Výkup dřeva, nájem, levné odprodání skla, na kterém musel nájemce tratit.

Nákup surovin, které musely být správné jakosti, jinak vznikne nekvalitní sklovina s četnými vadami. Následné výrobky nenesou určitý standart.

Správa cest. Stezky se musely udržovat a neustále opravovat, aby mohly těžké formanské vozy projet bez těžkých ztrát v křehkém nákladu.

Platy zaměstnancům. Nedochovaly se přesná čísla pro určení cenových měřítek u sklářů s jejich pomocníky. Kusé informace pochází ze starší literatury, u jednotlivých částek ale není určen její původ. Některá díla vůbec necitují a neuvádí seznam literatury, jinde se starší autoři odkazují jeden na druhého. Platí to hlavně u knih, zabývajících se sklářství na Horácku.

Vlastní hospodářství. Huť měla vlastní pole k obdělávání, aby byla po zemědělské stránce soběstačná. Také chov prasat a dobytka byl obvyklý, prostředky se musely vynakládat i na ustájení koní. Podle zmíněné fotografie měla sklárna minimálně dva páry tažných koní.

Naproti tomu jedinou možností výdělku byl samotný obchod se sklářskými výtvary.

Prameny, z nichž v práci vycházím, jsou převážně vrchnostenské provenience. Kancelář sbírala informace pro ni důležité. Soustředila se tedy na dokumenty zaznamenávající její vlastní zisky. Největší pozornost je věnována

³²⁵ SOA Zámorsk. Velkostatek Rychmburk. *Pronájem sklárny v Herálci 1834- 1903*. č.k. 437. Inv.č. 991, sign. b 20.

dřevu³²⁶, jež bylo hlavní obchodovatelnou jednotkou na Českomoravské vysočině. Omezování kácení lesů na konci 18. století se zdejšího kraje nedotkli tolik, zde byl dostatek lesního bohatství, navíc dovoz uhlí by byl hodně nákladný. Pece byly určeny pro dřevěný otop, změna nastala až se zavedením plynu do výroby. Ale i nadále se používalo dřevo, konstrukce pece byla přizpůsobena pro obě varianty vytápění.

Výkup dřeva nebyl omezen jen na palivové kusy, potřeba ho bylo i na stavby, různé drobné opravy, a samozřejmě na výrobu potaše. Potaš se původně vyráběl z listnatých dřevin jako javor, bříza nebo buk, postupem doby spolu se zdražováním dřevin se využívalo i lesního odpadu. Tedy lesních polomů, pařezů a starých nahnilých kusů.

Na druhém místě v početnosti evidence jsou nájemní smlouvy, které jsou obsáhlé, ale ne ze všech let působení sklárny. Mezi jednotlivými smlouvami se objevují účtenky za plyn, zprávy o přestavbách nebo stavební inventáře. Na chod sklárny dohlíželi úředníci nejen z pohodlí kanceláře, v korespondenci Ignatze Grossmanna se odvolává na inspekce, které byly prováděny. Jejich cílem mělo být nejspíše zjištění závad na jednotlivých budovách, kontrola dokumentace a zajištění nápravy. O veškerých stavebních změnách se musel nájemce poradit v příslušnou kancelář, nemohl sám rozhodnout o zbourání jakékoliv budovy.

Stavební inventáře popisují hlavní budovy sklárny, neudávají přesné rozměry, ale třeba u pokojů v obytné budově zmiňují strohé vybavení, pouze postel a kachlová kamna k vytápění. Pokoje měly jednoduchá zasklená okna, pocházející přímo z hutě. Kuchyň a koupelna byly společné pro celý dům. Areál mariánské hutě měl obsahovat dva dvoupatrové obytné domy a několik malých obytných stavení. Po ukončení činnosti sklárny, já osobně se klaním k názoru, že definitivní konec její existence spadá na roku 1920, kdy zboření komínu udělalo definitivní tečku za 193³²⁷ lety fungování. Samotné budovy zchátraly, jednotlivé části byly použity na nová stavení, v Herálci je několik rodin, které tvrdí, že některé z kamenů na jejich domu, pochází

³²⁶SOA Zámorsk. Velkostatek Rychmburk. *Dodávky dříví sklárně 1850- 1895*. Č.k. 737, inv.č. 1597, sign. 22/2.

SOA Zámorsk. Velkostatek Rychmburk. *Dodávky dříví sklárně z cizích lesů 1887- 1895, 1907*. č.k. 738, sign. 22/3.

SOA Zámorsk. Velkostatek Rychmburk. *Dodávky dříví sklárně 1895- 1922*. sign. 22/2.

³²⁷ Sklárna byla zřízena podle pramenů roku 1727, data konce se liší, 1913, 1914, 1920.

z bývalé sklárny. Místo, kde téměř dvě století stála, nepřipomíná nic. Jen v okolních zoraných polích se dlouho daly nalézt kousky skla, většinou se jednalo o střeby různých barev a velikostí, přesto jsme je jako děti, stejně jako naši rodiče, chodili sbírat. Ani na české straně nezůstalo po stoupě na drcení křemene ani památky, dům č.p. 1 byl přestaven na rodinný domek, nejnovější přestavba proběhla minulý rok.

Velké množství výrobků, které měly rodiny za velkou vzácnost, je z čestných míst v domácnostech přesouvána na méně významné. V dnešní době, kdy se upřednostňuje minimalistický styl v nábytkovém interiéru, není pro vystavení tradičních sklářských výrobků prostor. Jedinými prostory, kde lze jejich krásu a propracovanost obdivovat jsou muzea.

Použitá literatura

Prameny

Státní oblastní archiv Zámorsk, Velkostatek Rychmburk

Herálec, situační náčrt pozemků 1731. č. mapy 69. inv.č. 3876.

Situační náčrt pozemků a lesa. F.X. Preitsch 1731. Č.m. 73, inv.č. 3877.

Náčrt pozemků sklárny 1834. Č.m. 75, inv.č. 3878.

Zřízení skláren a hamrů v Herálci, Březinách, Vortové 1726- 1728. Inventární čísla nepřidělena.

Plán sklárny Herálec 1896. č. m. 681. inv.č. 4211. Eiba.

Popis sklárny v Herálci 1896. Č.k. 812. Inv.č. 1704.

Pronájem sklárny v Herálci 1830- 1847. č.k.223. inv.č. 707. sig. IIIDBf

Pronájem sklárny v Herálci 1838- 1920. Č.k. 737, inv.č. 1597, sign. 22/1.

Sklárna v Herálci pronájem 1835- 1899. Neinventarizováno.

Knihy smluv nájemních 1747- 1758. Č.knihy 1666, inv. Č. 5384.

Dodávky dříví sklárně 1850- 1895. Č.k. 737, inv.č. 1597, sign. 22/2.

Dodávky dříví sklárně z cizích lesů 1887- 1895, 1907. č.k. 738, sign. 22/3.

Dodávky dříví sklárně 1895- 1922. sign. 22/2.

Pronájem sklárny v Herálci 1834- 1903. č.k. 437. Inv.č. 991, sign. b 20.

Situační plán sklárny Herálec 1860. Č.m. 667, inv.č. 4198.

Soukromá sbírka skla pana Tlustého z Herálce

Soukromá sbírka fotografií heráleckého skla pana Tlustého z Herálce

Archivní inventáře

PETRLÍK J. ROSENBAUMOVÁ Z.: *ARCHIV OBCE ČESKÝ HERÁLEC 1839-1945.* SOka Žďár nad Sázavou. Inventář, 1971.

BEČVÁŘOVÁ, V.; BOUZA, E.; CIBULKOVÁ, V.; HROMÁDKA M. Velkostatek Rychmburk- Chroustovice- Košumberk. Oddělení Rychmburk 1543 - 1949. Díl I. SOA Zámorsk. Inventář, 1962.

Literatura

ADÁMEK, K. V. *Sborník okresu hlineckého*. Hlinsko, 1897.

ADÁMEK, K. V. *Památky východočeské. Sbíрка umělecko- průmyslových a národopisných památek českého východu*. Chrudim, 1900.

ADLER, Jiří. Sklárna v Jiříkově Údolí. In: *Ars vitraria 9*. Ústí nad Labem, 1989. S. 35- 42. ISBN 80- 7047- 008- 9.

ADLER, Jiří. Zaniklé sklárny na panství Světlá nad Sázavou. In: *Ars vitraria 9*. Ústí nad Labem, 1989. s. 42- 48. ISBN 80- 7047- 008- 9.

BROŽOVÁ, Jarmila. Lithyaliny a Friedrich Egermann. In: *Ars vitraria 5*. Ústí nad Labem, 1974. s. 75- 97.

BROŽOVÁ, Jarmila. České sklo v období druhého rokoka (1835- 1865). In: *Ars vitraria 2*. Ústí nad Labem, 1968. s. 45- 53.

DRAHOTOVÁ, Olga. a kol. *Historie sklářské výroby v Českých zemích*. I. díl. Praha, 2005

DRAHOTOVÁ, Olga. *Evropské sklo*. Praha, 1985. ISBN 37-005-85. s. 9- 11.

HANUŠ, Václav. *Umění všedního dne*. Jablonec nad Nisou, 2007. ISBN 80- 86397- 05-X.

FIALA, Josef. *Sklářství na bývalém panství novoměstském*. Nové Město na Moravě, 1970.

HOLEŠOVSKÝ, Karel. *František Význer. Sklo*. Červený Kostelec, 1994.

CHUTNÁ, Marcela ed. *Skláři Vysočiny '88*. Žďár nad Sázavou, 1988.

KAPUSTA, Jan. *Sklářství na Horácku*. Polička, 1971.

KIRSCH, Roland. *Historie sklářské výroby v českých zemích II díl/1*. Praha, 2003. ISBN 80- 200- 1069- 6.

KIRSCH, Roland. *Historie sklářské výroby v českých zemích II díl/2*. Praha, 2003. ISBN 80- 200- 1104- 8.

KLOFÁČ, Radko. Buquoyské sklářství první poloviny 19. Století. In: *Ars vitraria 5*. Ústí nad Labem, 1874. s. 53- 65.

KNOB, Jan. Turnovská výroba skelné kompozice v 18. Století. In: *Ars vitraria 2*. Ústí nad Labem, 1968. s. 35- 43.

- LANDSFELD, H., SVOBODA, J. F. Osídlení panství novoměstského na Moravě. Příspěvek k dějinám kolineace a ke studiu sídel. In: *Národopisný věstník československý XXII*. Praha, 1929.
- LNĚNÍČKOVÁ, Jitka. *Šumavské sklářství*. České Budějovice, 1996. ISBN 80-85301-49-0.
- LNĚNÍČKOVÁ, Jitka. Vývoz skleněných výrobků z habsburské monarchie v letech 1831 až 1900. In: *Ars vitaria 9*. Ústí nad Labem 1989. ISBN 80-7047-008-9.
- LNĚNÍČKOVÁ, Jitka. Technologie a techniky výroby plochého skla v minulosti IV. - Výroba okenního skla v době barokní. In: *Glassrevue*, 22. 2004.
- MEDKOVÁ, Jiřina. *Povídání o českém skle*. Praha, 1979.
- MEDKOVÁ, Jiřina. *Škrdlovická sklárna a její výtvarníci*. Brno, 1977.
- NOVÝ, Petr. *Historie a současnost podnikání na Jablonecku, Tanvaldsku a Železnobrodsku*. Žehušice, 2007. ISBN 978- 80- 86699- 49- 3.
- PAVLISOVÁ, Eva. Sklářství v oblasti Žďárských vrchů do přelomu 18. a 19. století, Žďár nad Sázavou 1977.
- PETRÁŇ, Josef. Technická vyobrazení české sklářské pece z roku 1770. In: *Ars Vitraria 5*. Ústí nad Labem, 1974.
- RANŠOVÁ, Eva. *Sklo 1880- 1930 Nový Bor a okolí*. Nový Bor, 2002.
- RŮŽKOVÁ, Jiřina, ŠKRABAL, Josef (ed.). *Historický lexikon obcí České republiky 1869- 2005*. I. díl. Praha, 2006. ISBN 80- 250- 1310- 3.
- RŮŽKOVÁ, Jiřina, ŠKRABAL, Josef (ed.). *Historický lexikon obcí České republiky 1869- 2005*. II. díl. Praha, 2006. ISBN 80- 250- 1311- 1.
- RYNEŠ, Václav. K počátkům celní ochrany české skleněné bižuterie. In: *Ars vitraria 2*. Ústí nad Labem, 1968. s. 142- 144.
- SOCHOR, František. Počátky sklářství na Železnobrodsku. *Ars vitraria 2*. Ústí nad Labem, 1968. s. 79- 89.
- SOLAR, Jan. Vimperské sklo. In: *Ars vitraria 5*. Ústí nad Labem, 1874. s. 66- 74.
- SODOMKOVÁ, Miroslava. *Tři zaniklé horácké sklárny*. Diplomová práce. Praha, 1991.
- SVOBODA, J. F. Novoměstský okres. In *Vlastivědy moravské*. Brno, 1948
- SVOBODA, J. F. Horácké sklo. Příspěvek k dějinám moravského sklářství. In: *Národopisný věstník československý, 21*. Praha, 1928

Škrdlovické sklo. Praha, 1986.

TLUSTÝ, Jan. Vyprávění o Herálci. In *Vysočina č. 19*, 9. 5. 1968, s. 2.

TLUSTÝ, Jan. Vyprávění o Herálci. In *Vysočina č. 20*, 16. 5. 1968, s. 2. a č. 21, 30. 5. 1968, s. 2.

TOMANDL, Mojmír. Význam dřeva pro sklářské hutě v Jizerských horách. *Ars vitraria 2*. Ústí nad Labem, 1968. s. 7- 33.

URBAN, Stanislav. Kapitoly z dějin novosvětské hutě hrabat Harrachů. In: *Ars vitraria 4*. Ústí nad Labem, 1973.

URBAN, Stanislav. Turnovská kompozice. In. *Ars vitraria 4*. Ústí nad Labem, 1973.

VÁSKÁ, Veronika. *Zušlechťování skla*. Bakalářská práce. Masarykova univerzita. Brno, 2007.

VÁVRA, J. R. *Pět tisíc let sklářského díla*. Praha, 1953.

VONDRUŠKA, Vlastimil. *Sklářství*. Praha, 2002.

VONDRUŠKA, V., LANGHAMER, A. *České sklo. Tradice a současnost*. Nový Bor.

Výstava herálecké sklo. Herálec, 1968.

ZÁLOHA, Jiří. Ke vzniku posledních čtyř skláren na jižní Šumavě v 1. polovině 19. století. In: *Ars vitraria 5*. Ústí nad Labem, 1974. s. 48- 52.

Internetové zdroje

<http://www.konkursni-noviny.cz/clanek.html?ida=1880> 10. 9. 2009

<http://www.skl-ustav.cz/> 15. 6. 2010.

<http://www.jsb.cz/> 15. 6. 2010.

<http://www.desko.cz/index.php> 15. 6. 2010.

<http://avirunion.czechtrade.us/> 15. 6. 2010.

<http://www.novinky.cz/krimi/196690-v-dubi-horela-sklarna-skody-jdou-do-milionu.html> 3. 5. 2010

<http://www.qobchod.cz/index.php> 15. 6. 2010.

<http://www.sklarnaharrachov.cz/> 15. 6. 2010.

<http://www.shh.cz/> 15. 6. 2010.

http://www.stasek.cz/csp/cz/i_sklarna.html 15. 6. 2010.

<http://www.caesar-crystal.cz/> 15. 6. 2010.

- <http://www.ags-svoboda.cz/> 15. 6. 2010.
- <http://www.moser-glass.com/> 15. 6. 2010.
- <http://www.moravskeskla.cz> 15. 6. 2010.
- <http://www.ajetoglass.com> 15. 6. 2010.
- <http://www.ruckl.cz/> 15. 6. 2010.
- <http://www.crystal-bohemia.com> 15. 6. 2010.
- http://www.kavalier.cz/cz/site/o_nas/index.html 15. 6. 2010.
- <http://www.crystalite.org/> 15. 6. 2010.
- <http://www.barovier.com/> 15. 6. 2010.
- http://ekonomika.idnes.cz/crystalex-zacina-znovu-tavit-sklo-pece-staly-rok-fbw-/ekoakcie.asp?c=A100106_104320_ekoakcie_spi 12. 5. 2010.
- http://www.ct24.cz/gallerywindow.php?at_id=67062&mm_id=111762 25. 1. 2010.
- http://www.glass.2es.cz/CZ/MainSubCategory.asp?Cat_ID=ht 28. 8. 2010.
- <http://www.snezne.cz/vrist/> 15. 9. 2010.
- <http://www.snezne.cz/okoli-mestyse/1444-frysava-pod-zakovou-horou/> 15. 9. 2010.
- <http://www.pustarybna.cz/Historie/historie.htm> 15. 9. 2010.
- http://krizanky.xf.cz/o_nas.htm 15. 9. 2010.
- http://docs.google.com/viewer?a=v&q=cache:3JdGesIVZ24J:www.libri.cz/ukazka.php%3Fpdf%3D71+skl%C3%A1rna+Z%C3%A1bo%C5%99%C3%AD&hl=cs&gl=cz&pid=bl&srcid=ADGEESgZtVSxSvJfTN7OoctivF9chT1x8jcyYoFYgr8d3zbsyypJouKkZbuYBalA-bmjQRKLyw3hpQZ2I7MPidGbpsB7H0l5tdv1leLF9W-fgN55jb7HT7TFt7INIFocD3abzm_7unRv&sig=AHIEtbQzEqyHCQxKI_yMwTLhKLIK5DARRA 15. 9. 2010.
- <http://ounovyjimramov.unas.cz/historie.html> 15. 9. 2010.
- <http://www.budislavknihovna.estranky.cz/clanky/yxcv.html> 10. 9. 2010.
- http://obec.info/cz/pardubicky_kraj/svitavy/lubna?size=thumbnail 15. 9. 2010.
- http://zdarsky.denik.cz/zpravy_region/historici-odhaluji-tajemstvi-sklaren-v-milovech.html 15. 9. 2010.
- <http://www.hornibradlo.cz/historie/historie-obce/> 15. 9. 2010.
- <http://www.trhovakamenice.cz/clanek-35> 15. 9. 2010.
- <http://www.czech-glass-school.com/> 5. 5. 2010.
- <http://www.glassschool.cz/cs/> 5. 5. 2010.

UNIVERZITA PARDUBICE

FAKULTA FILOZOFICKÁ

<http://www.ct24.cz/regionalni/88717-sklarska-skola-v-kamenickem-senove-se-stale-nevzdava/> 5. 5. 2010.

<http://www.parlamentnilisty.cz/parlament/politici-volicum/178531.aspx>.

25. 10. 2010.

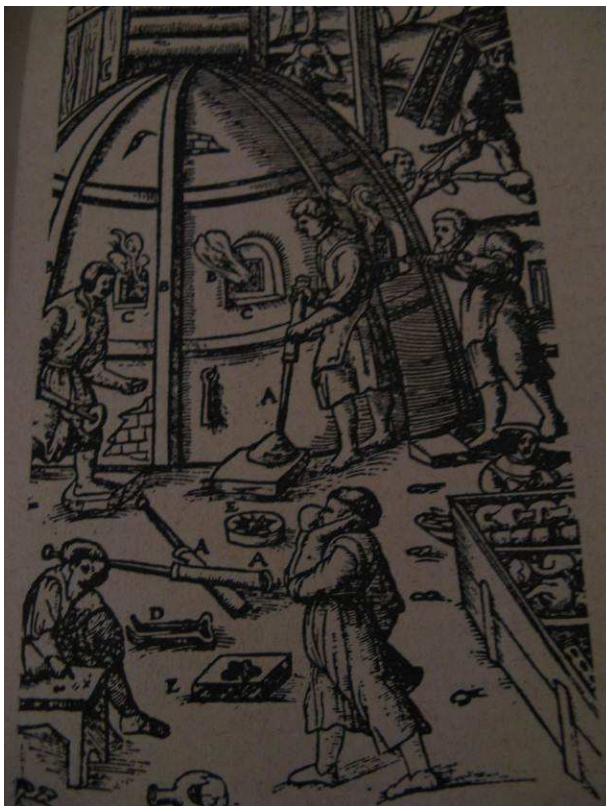
Obrazová příloha

1. Pece dle publikací Mandevilla, Agricola. MEDKOVÁ, J. *Povídání o českém skle*. s. 21.
2. Situační náčrt pozemků a lesa sklárny 1731. SOA Zámorsk. Velkostatek Rychmburk. č.m. 73. inv.č. 3877.
3. Herálec, situační náčrt pozemků 1731. SOA Zámorsk. Velkostatek Rychmburk. č.m. 69. inv.č. 3876.
4. Část náčrtu uspořádání budov sklárny. Plán sklárny Herálec 1896. SOA Zámorsk. Velkostatek Rychmburk. č.m. 681, inv.č. 4210.
5. Pohled na Mariánskou huť na logu firmy Ig. Grosmann Sohn. SOA Zámorsk. Velkostatek Rychmburk. Pronájem sklárny v Herálci 1834- 1903. č. k. 437. inv.č. 991. sign. b20.
6. Plán sklárny Herálec 1896. SOA Zámorsk. Velkostatek Rychmburk. č.m. 681. inv.č. 4211.
7. Místo, kdy dříve huť stávala. *Výstava herálecké sklo*. Herálec, 1968. s. 3.
8. Plán dělnického domu u sklárny 1897. SOA Zámorsk. Velkostatek Rychmburk. č.m. 683, inv.č. 4213.
9. Dům č.p. 1, stoupa na drčení křemene v Českém Herálci. SVOBODA, J. F. Horácké sklo. Příspěvek k dějinám moravského sklářství. In: *Národopisný věstník československý*, 21. s. 80.
10. Formanský vůz naložený sklem z herálecké hutě 1869. KAPUSTA, J. *Sklářství na Horácku*. s. 39.
11. Lustr v kostele sv. Kateřiny v Herálci. Číré broušené sklo. Výroka kolem roku 1898. Foto autorka.

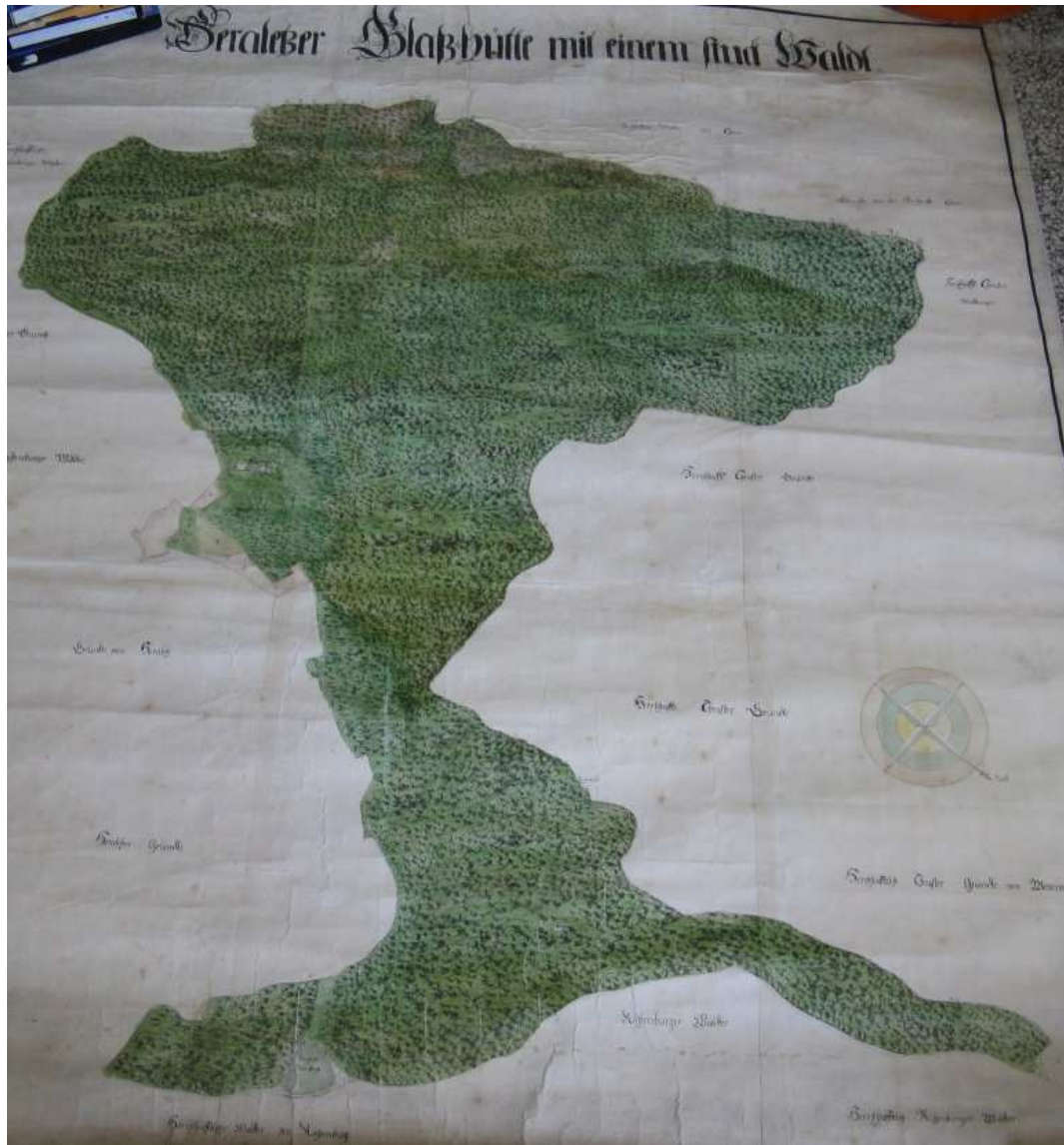

1

Mandevillova pec

Agricolova pec

2

Situační náčrt pozemků a lesa sklárny 1731.

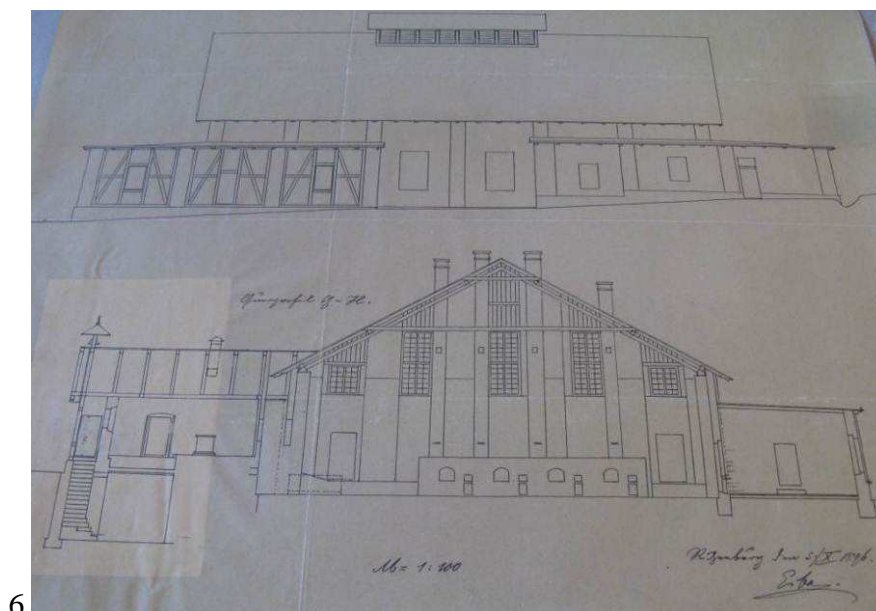

3

Herálec, situační náčrt pozemků 1731.

Pohled na Mariánskou hut' na logu firmy Ig. Grosmann Sohn.

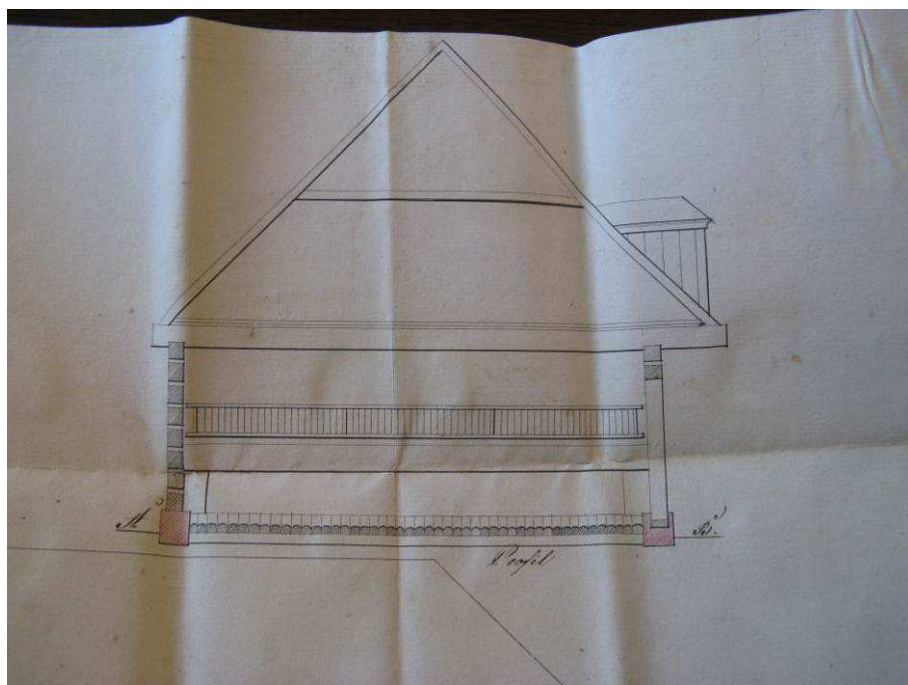

Plán sklárny Herálec 1896.

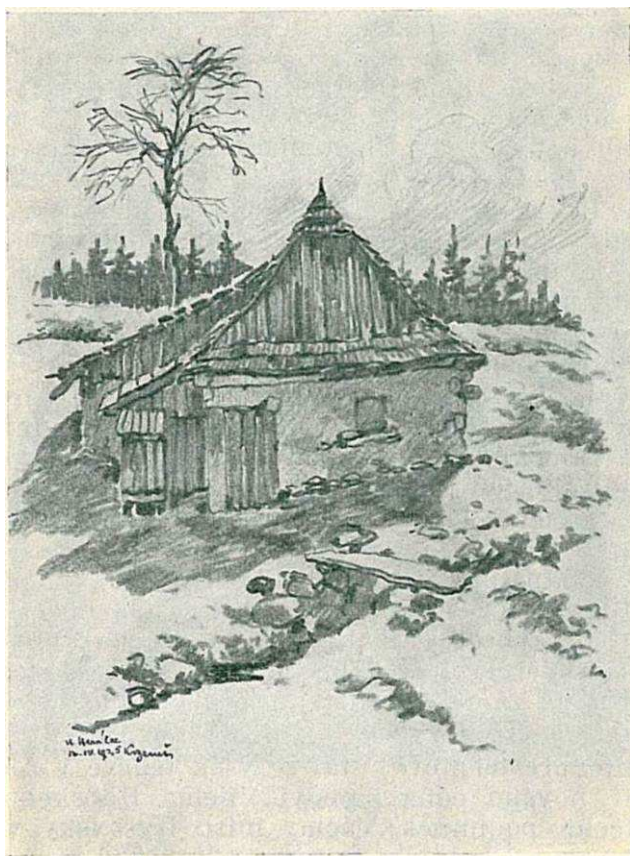
7

Místo, kdy dříve huť stávala

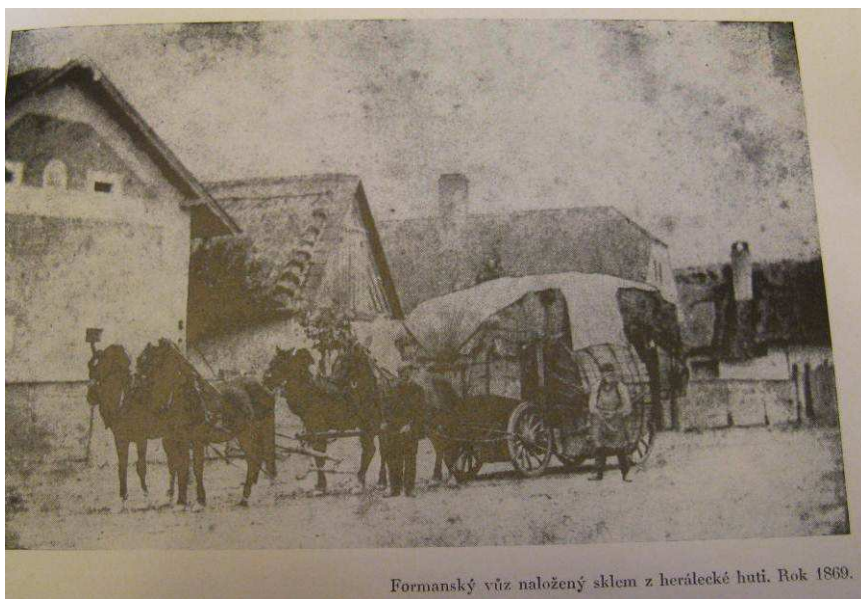
8

Plán dělnického domu u sklárny 1897.

9

Dům č.p. 1, stoupa na drcení křemene v Českém Herálci

10

Formanský vůz naložený sklem z herálecké hutě. Rok 1869.

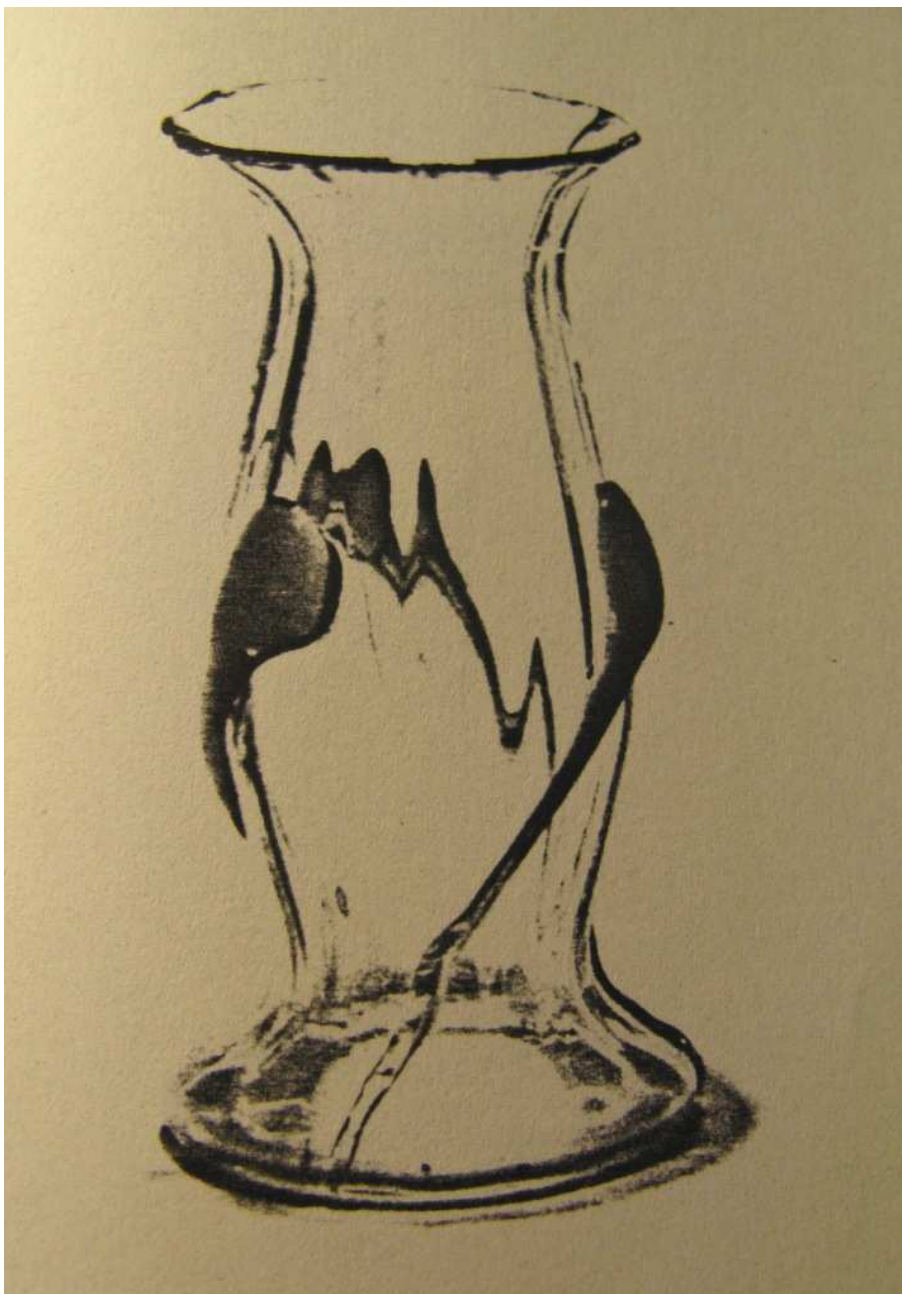
Formanský vůz naložený sklem z herálecké hutě 1869.

11

Lustr v kostele sv. Kateřiny v Herálci.

Ukázka tvorby Mariánské hutě

328

Váza z čirého skla se zelenými hutnickými nálepy.

Výška 13, 5 cm, ø 6, 2 cm.

³²⁸ Soukromá fotografie paní Tlusté.

329

Džbánek z čírého skla s nataveným zeleným vláknem na okraji a hutnicky přidělaným rubínově červeným uchem.

Výška 9,5 cm, \varnothing 7,5 cm.

³²⁹ Soukromá fotografie paní Tlusté.

330

Sklenice z červeného skla se zlatou obrubou, zdobená emailovou malbou, bílou, modrou, zelenou.

Výška 11, 5 cm, \varnothing 7 cm.

³³⁰ Soukromá fotografie paní Tlusté.

331

Kávová sklenice ze zeleného skla se zlatým okrajem, zdobená matnou vypalovanou malbou.

Výška 15 cm, \varnothing 7 cm.

³³¹ Soukromá fotografie paní Tlusté.

332

Slánka z oranžového skla, ucho čiré hutnické nálepy.

Výška 9,5 cm, \varnothing 13 cm.

333

Cukřenka, uvnitř bílá, vně modrá s nabalovanou drtí, horní okraj zvlněný. Dno čiré na hutnicky tvarované nožce.

Výška 9 cm, \varnothing 7- 16 cm.

³³² Foto autorka.

³³³ Foto autorka.

Košiček s dvěma hutnicky tvarovanými čirými uchy, bíle podjímáný, vně růžové alabastrové sklo.

Výška 9 cm, \varnothing 18 cm.

Miska na ovoce z atlasového žlutého skla se zvlněným okrajem, na němž jsou natavená oranžová vlákna. Podstava hutnicky zdobená.

Výška 9,5 cm, \varnothing 24 cm.

³³⁴ Foto autorka.

³³⁵ Foto autorka.

336

Váza bílá, podstavec čirý. Barevné hutní nálepy ve tvaru kytky.

Výška 25, 5 cm, \varnothing 11 cm.

³³⁶ Soukromá fotografie paní Tlusté.

337

Cukřenka modrá opálová, zdobená emailovou malbou- květinový motiv.

Výška 13, 5 cm, ø 14 cm.

³³⁷ Foto autorka.

338

Cukřenka z bílého opálového skla s modrým vláknem zvlněným po okraji.
S emailovou malbou- květinový vzor.

Výška 12, 5 cm, ø 9 cm.

³³⁸ Soukromá fotografie paní Tlusté.

339

Vlevo džbánek z bílého vrstveného skla, šedě mramorovaný. Ucho čiré.

Výška 8 cm, \varnothing 9,5 cm.

Napravo oranžově podjímáný džbánek s bílými emailovými linkami.

Výška 8,5 cm, \varnothing 6,3 cm.

340

Slánka z bílého skla se zatavenou pestrobarevnou drtí, ucho čiré s hutnickými nálepy.

³³⁹ Foto autorka.

³⁴⁰ Foto autorka.

Výška 10 cm, ø 12, 5 cm.

341

Slánka z modrého opálového skla foukaná do formy.

Výška 10 cm, ø 12, 5 cm.

342

Váza z modrého kobaltového skla, okraj lemovaný bílým vláknom.

³⁴¹ Foto autorka.

³⁴² Foto autorka.

Výška 15, 5 cm, ø 14, 5 cm.

Váza z vrstveného skla- bílá, růžová, čirá. Patka čirá, hutnicky natavená květina.

Výška 29, 5 cm, ø 12, 3 cm.

³⁴³ Soukromá fotografie paní Tlusté.

344

Váza se čtyřmi košíčky, žlutý opál vrstvený čirým sklem, na okraji natavená červená nit. Ramena čirá. Výška 30 cm, \varnothing 10, 5 cm.

Košičky z vrstveného červeného skla, po okrajích nataveno bílé vlákno. Závěsy jsou dva čiré a dva zelené, hutnický přidělané. Výška 6 cm, \varnothing 7, 5 cm.

³⁴⁴ Foto autorka.

345

Těžítko s fotografií skláře, broušené.

Výška 9 cm, ø 7 cm.

³⁴⁵ Foto autorka.

346

Dóza na cukr z červeného rubínu, zdobená emailovou malbou.

Výška 23, 2 cm, ø 14 cm.

³⁴⁶ Foto autorka.